

“HAKİKATİ ARAMAK VE ONU KENDİ
DÜŞÜNDÜĞÜ GİBİ İFADE
ETMEK ASLA SUÇ OLAMAZ.”

SEBASTIAN CASTELLIO, 1551

STEFAN

ZWEIG

VİCDAN
ZORBALIĞA
KARŞI

YA DA CASTELLIO CALVIN'E

Çeviri: ZEHRA KURTEKİN

♥ can
monografi

STEFAN ZWEIG
VİCDAN ZORBALIĞA KARŞI
YA DA CASTELLIO
CALVIN'E

Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt, Stefan Zweig

© 2014, Can Sanat Yayınları Ltd. Şti.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: Mayıs 2014, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 3000 adet yapılmıştır.

Yayına hazırlayan: Nükhet Polat

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Tasarım (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Ayhan Matbaası

Mahmutbey Mah. Devekaldırımı Cad. Gelincik Sokak No: 6 Kat: 3 Güven

Merkezi, Bağcılar, İstanbul

Sertifika No: 22749

ISBN 978-975-07-2170-0

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

STEFAN ZWEIG
VİCDAN ZORBALIĞA KARŞI
YA DA CASTELLIO
CALVIN'E

MONOGRAFİ

Almanca aslından çeviren
Zehra Kurttekin

Stefan Zweig'in Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

***Dünün Dünyası*, 1985**

***Amok Koşucusu*, 1990**

***Yarının Tarihi*, 1991**

***Lyon'da Düğün*, 1992**

***İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar*, 1995**

***Günlükler*, 1997**

***Satranç*, 1997**

***Değişim Rüzgârı*, 1998**

***Amerigo*, 2005**

***Sabırsız Yürek*, 2006**

***Marie Antoinette*, 2006**

***Joseph Fouché*, 2007**

***Rotterdamlı Erasmus*, 2008**

***Balzac*, 2009**

***Bir Kadının Yaşamından 24 Saat / Bir Yüreğin Ölümü*, 2009**

***Macellan*, 2010**

***Clarissa*, 2010**

***Hayatın Mucizeleri*, 2011**

***Montaigne*, 2012**

STEFAN ZWEIG, 1881'de Viyana'da doğdu. Avusturya, Fransa ve Almanya'da öğrenim gördü. Savaş karşıtı kişiliğiyle dikkat çekti. 1919-1934 yılları arasında Salzburg'da yaşadı, Nazilerin baskısı yüzünden Salzburg'u terk etmek zorunda kaldı. 1938'de İngiltere'ye, 1939'da New York'a gitti, birkaç ay sonra da Brezilya'ya yerleşti. Önceleri Verlaine, Baudelaire ve Verhaeren çevirileriyle tanındı, ilk şiirlerini ise 1901'de yayımladı. Çok sayıda deneme, öykü, uzun öykünün yanı sıra büyük bir ustalıkla kaleme aldığı yaşamöyküleriyle de ünlüdür. Psikolojiye ve Freud'un öğretisine duyduğu yoğun ilgi, Zweig'in derin karakter incelemelerinde ifade bulur. Özellikle tarihsel karakterler üzerine yazdığı yorumlar ve yaşamöyküleri, psikolojik çözümlemeler bakımından son derece zengindir. Zweig, Avrupa'nın içine düştüğü siyasi duruma dayanamayarak 1942'de Brezilya'da karısıyla birlikte intihar etti.

ZEHRA KURTTEKİN, Sankt Georg Avusturya Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra, Ankara Üniversitesi DTCF Alman Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğrenim gördü. TRT İstanbul Radyosu'nda, sonra TRT İstanbul Televizyonu'nda sanat, kültür, edebiyat ve belgesel programları prodüktörü olarak görev yaptı. H.K. Laxness'in *Atom Durağı*, Bertolt Brecht'in *III. Reich'in Korku ve Sefaleti*, Friedrich de la Motte Fouqué'nin *Undine*, Zeruya Şalev'in *Ve Yeniden Başlar Hayat* ve Thomas Mann'ın *Doktor Faustus* adlı eserlerini Türkçeye çevirdi.

İçindekiler

Giriş	11
Calvin'in İktidarı Ele Geçirmesi	25
"Discipline"	47
Castellio Sahneye Çıkıyor	72
Serveto Olayı	94
Serveto Cinayeti	113
Hoşgörü Manifestosu	134
Vicdan, Zorbalığa Başkaldırıyor	159
Zorbalık Vicdanı Yeniyor	179
Kutuplar Birbiriyle Buluşuyor	212
Yayıncının Son Notu	225

Giriş

*"Celui qui tombe obstiné en son courage, qui, pour quelque danger de la mort voisine, ne relâche aucun point de son assurance, qui regarde encore, en rendant l'âme, son ennemi d'une vue ferme et dédigneuse, il est battu, non pas de nous, mais de la fortune; il est tué, non pas vaincu: les plus vaillants sont parfois les plus infortunés. Aussi y a-t-il des pertes triomphantes à l'envi des victoires"*¹

MONTAIGNE

"Sivrisinek file karşı"; Sebastian Castellio'nun Calvin'e karşı yazdığı polemğin Basel nüshasına kendi elyazısıyla düştüğü bu not ilk bakışta yadırgatıcı gelebilir, mutat hümanist mübalağalarından biriymiş sanısını uyandırabilir. Oysa Castellio'nun bu sözleri ne abartı ne de ironi amacıyla sarf edilmiştir. Bu cesur adam böylesi çarpıcı bir benzetmeyle dostu Amerbach'a Calvin'i, fanatik

1. "Yüreği yılmadan düşen, dizleri üstünde savaşı (der Seneka). Ölüm tehlikesi karşısında kılı kıpırdamayan, can verirken düşmanına yiğitçe yukarıdan bakan, bize değil talihe alt olmuştur; yenilmiş değil öldürülmüştür. En yiğit kişiler en mutsuz insanlardır kimi zaman..."

Montaigne, Denemeler, "Yamyamlar Üstüne", çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, 1. basım, s. 167. (Ç.N.)

dogmacılığı yüzünden bir insanı ve bu insanla birlikte Reform Hareketi'nin içindeki vicdan özgürlüğünü katletmekle alenen itham ederek çok büyük bir düşmanı tahrik ettiğinin ve kendi durumunun trajedisinin de farkında olduğunu göstermek istemiştir sadece. Castellio, kalemini mızrak gibi kaldırıp bu tehlikeli kavgaya girdiği andan itibaren, zırhlar içindeki diktatörlüğün üstün gücü karşısında sadece fikrî düzeyde kalacak bütün mücadelelerin etkisiz kalacağını, dolayısıyla bu girişiminin ümitsiz bir girişim olduğunu gayet iyi bilmektedir. Yalnız ve korunmasız biri arkasına binlerce, on binlerce kişiyi, üstelik devlet gücünün militan aygıtlarını almış Calvin'le nasıl mücadele edecek, onu nasıl yenecektir! Calvin olağanüstü örgütlenme yöntemlerinden yararlanarak bütün bir şehri, o zamana kadar özgür yurttaşlardan oluşan bir devleti, katı bir itaat mekanizmasına dönüştürmeyi, her tür bağımsızlığı, düşünce özgürlüğünü tümüyle kendi öğretisi içine hapsedmeyi başarmıştır. Şehrin ve devletin içinde belli bir güce sahip ne varsa, onun mutlak kudretine tabidir; bütün makamlar ve yetkili merciler; şehir meclisi ve kilise yönetimi; üniversite ve mahkeme; finans ve ahlak; rahipler, okullar, kolluk güçleri, hapishaneler; yazılan ve sözle ifade edilen her şey, hatta gizlice fısıldanan kelimeler de. Öğretisi kanun hükmündedir ve kim, en hafifinden bile olsa, bir itirazda bulunmaya cüret ederse derhal zindanlarla, sürgünlerle ya da insanların, üzerinde diri diri yakıldığı odun yığınlarıyla dersi verilmektedir. Bütün tartışmaları ortadan kaldıran bu dini tiranlığın iddiasına göre Cenevre'de sadece bir tek hakikate tahammül gösterilebilir ve Calvin o hakikatin peygamberidir. Bu müthiş adamın müthiş kudreti şehir surlarının çok ötesine kadar uzanmaktadır: İsviçre federal şehirleri onu en önemli politik müttefikleri olarak görmekte, dünya Protestanları da Hristiyanlığın bu Hristiyanlık

tedhişçisini ruhani mareşalleri, prensleri ve kralları yerine saymakta, Avrupa'da, Roma'nın yanı sıra Hristiyanlığın en etkili düzenini inşa eden bu kilise liderinin teveccühünü kazanmak için çaba göstermektedirler. Zamanın politikası içinde artık onun bilgisi dışında bir olay gerçekleşmemektedir – arzusu hilafına hele asla! St. Pierre Katedrali'nin vaizini kendine düşman etmek, kayseri ya da papayı karşısına almak kadar tehlikelidir.

Peki, ya onun muhatabı Sebastian Castellio? İnsanlığın düşünce özgürlüğü adına ona ve diğer din tiranlarına meydan okuyan bu yalnız idealist kimdir? Gerçekten de –Calvin'in fantastik boyutlardaki güçler zenginliğine kıyasla– fil karşısındaki sivrisinek! Bir *nemo*,¹ nüfuz anlamında açıkça bir "hiç" Üstelik bir çulsuz: Çeviri ve özel derslerle karısının ve çocuklarının karnını güçlkle doyuran, dilenci kadar yoksul bir bilgin, yabancı bir memlekette oturma izni ve vatandaşlık hakkı olmayan bir mülteci, iki kat göçmen – dünyada fanatizmin egemen olduğu zamanlarında hep görüldüğü gibi, birbiriyle çatışan fanatiklerin arasında insan biçare ve tümüyle yalnız kalır. Bu büyük ve mütevazı hümanist yıllarca zulmün gölgesinde, yoksulluğun gölgesinde yaşar gider, sonuna kadar kısıtlanmış bir biçimde sürdürür varlığını ama sonuna kadar da özgürdür; çünkü o hiçbir tarafa bağlı değildir, hiçbir bağınazlığa teslim olmamıştır. Ta ki Serveto'nun katliyle birlikte vicdanının onu göreve çağırdığını kuvvetle hissedinceye kadar... Ta ki ihlal edilen insan hakları adına Calvin'i suçlamak üzere başını barışçıl işlerinden kaldıracaya kadar... İşte ondan sonra ıssızlığı kahramanlığa dönüşür. Kavgaya daha alışkın olan hasmı Calvin gibi onu esirgeyen, vicdansızlığa varacak denli kararlı,

1. (Lat.) Hiç kimse. (Y.N.)

planlı, örgütlü taraftarları yoktur etrafında; ne Katolikler ne de Protestanlar ona destek verir; bir zamanlar Luther'e ve Erasmus'a yaptıkları gibi kol kanat gerecek soylu beyler, kayserler, krallar da yoktur; ona hayranlık besleyen az sayıda dostu bile, yüreklendirici sözlerini ancak gizlice fısıldayarak dile getirecek kadar cesaret gösterebilir. Zira bütün ülkelerde kiliseye ters düşenlerin, sapkın sayılıp vahşi hayvan sürüleri gibi kovalandığı, işkence edildiği bu cinnet günlerinde, hakları ellerinden alınanların, köleleştirilenlerin adına sesini yükselten ve münferit bir vakanın sınırlarını aşarak bu dünyada herhangi bir insanın dünya görüşü yüzünden zulüm görmesine karşı çıkan, dünyanın bütün egemenlerine karşı hukuku savunan bir adamın yanında açıkça yer almak çok tehlikeli, ölesiye tehlikelidir. Halkların zaman zaman içine düştükleri, ruhların karartıldığı o korkunç dönemlerden birinde berrak ve insanca bakışını korumaya, bu softaca katliamlara, güya Tanrı onuruna gerçekleştirildiği halde, gerçek ismini vermeye, cinayet, cinayet ve defalarca cinayet, demeye sadece o cüret eder! Bir tek o, insanlığının en içten duygularıyla galeyana gelir, bir tek o susmaya tahammül edemez, bu insanlık dışı durum karşısında ümitsizliğini göklere karşı haykırır; herkes adına, herkese karşı yalnız başına savaş verir! Çünkü dönemin kudret sahiplerine ya da kudret dağıtanlarına karşı seslerini yükseltenler, ölümlü neslimizin ölümsüz korkaklığı içinde hiçbir zaman kendilerine taraftar bulmayı umamaz. Sebastian Castellio'nun da bu en önemli gününde, arkasında kendi gölgesinden başka kimsesi ve mücadeleye giren bir sanatçının ayrılmaz mülkünden başka bir serveti yoktur; yılmaz ruhunda saklı eğilip bükülmez vicdanından başka...

Sebastian Castellio ta başından beri, verdiği mücadeleden ne denli umarsız olduğunun bilincindeydi. Yine

de, her şeye rağmen vicdanının sesine itaat ederek bu mücadeleyi göze almıştır. İşte tam da bu nedenle bu “meçhul asker”, insanlığın özgürlük mücadelesinin yüce kahramanı olarak anılacaktır; dünyaya egemen bir şiddetin karşısında tek başına dile getirdiği bu tutkulu protesto, sadece böylesi bir cesareti göstermiş olması bakımından bile, Castellio'nun Calvin'e karşı meydan okuyuşunu, aklı olan her insanın gözünde unutulmaz kılacaktır. Ancak bu tarihsel tartışma, asıl sorunu ortaya koyma biçimiyle bile döneminin olaylarını çok aşar. Zira burada konu olan, ne sınırlı bir teoloji anlayışı ne Serveto adlı kişi ne de liberal Protestanlık ile katı Protestanlık arasındaki vahim krizdir. Bu önemli tartışmayla çok daha geniş kapsamlı, zamanını aşan bir soru atılmıştır ortaya, *nostra res agitur*;¹ her seferinde yeni baştan, başka adlar altında ve başka biçimlerde sürdürülecek bir savaş açılmıştır. Burada teoloji, döneme özgü rasgele bir maske olmaktan başka bir anlam taşımaz; Castellio ile Calvin, bu gözle görülmeyen ama aşılabilir çelişkinin algılanabilir ögeleridir sadece. Bu kalıcı gerilimin uçlarına ne ad verildiği önemli değildir: hoşgörüsüzlüğe karşı hoşgörü, vesayete karşı özgürlük, fanatizme karşı hümanizm, mekanikleşmeye karşı bireysellik ya da zorbalığa karşı vicdan. Verilen bütün bu adlar esas olarak her kişi için sonuçta neyin daha önemli olduğuna dair –insancıl olan mı yoksa siyasi olan mı, *ethos*² mu yoksa *logos*³ mu, bireysel olan mı yoksa kolektif olan mı– en içsel ve kişisel kararı ifade eder.

Özgürlük ile otorite arasındaki sınır her zaman gereklidir ve hiçbir halk, hiçbir çağ, düşünen hiç kimse

1. (Lat.) Bizim meselemiz görülüyor. (Y.N.)

2. (Eski Yunanca) Töre, gelenek, alışkanlık. Bir kişinin, toplumun veya toplumsal grubun etik bilinci. (Y.N.)

3. (Eski Yunanca) Ussal yasa. Akıl yoluyla kavrama. (Y.N.)

bundan uzak kalamaz: Zira otoriteden yoksun bir özgürlük (kaosa dönüşeceği için) ve özgürlükten yoksun bir otorite (tiranlığa dönüşeceği için) mümkün değildir. Şüphesiz ki, insan doğasının temelinde toplum içinde eriyip gitmek gibi gizli bir özlem yatar; insanlığın tümüne adil bir biçimde nihai barış ve düzen getirecek –dini, milli ya da sosyal– belli bir sistemin bulunabileceğine dair kadim kuruntumuz sökülüp atılamaz. Dostoyevski'nin "Büyük Engizisyon Yargıcı", acımasız bir diyalektik içinde aslında çoğu insanın kendi özgürlüklerinden ürktüğünü kanıtlamıştır. Gerçekten de, geniş bir kitle, insanı tüketen çeşitli sorunların verdiği yorgunluk, hayatın karmaşıklığı ve kişiye yüklediği sorumluluklar karşısında dünyanın, her şeyi kapsayacak biçimde her tür düşünme mesaisini nihai olarak tümüyle üzerinden alacak bir düzenle mekanikleşmesini özler. Var olmanın yüklediği sorunlardan kurtulmayı sağlayacak bir Mesih'e yönelik özlem, toplumsal ve dinsel peygamberlerin yolunu açan mayanın özünü oluşturur. Bir nesil, ideallerini, ateşini ve renklerini yitirdiği anda, ortaya etkileyici bir adamın çıkması, kendisinin, sadece kendisinin, yeni bir formül bulduğunu ya da yarattığını buyurgan bir biçimde açıklaması daima yeterli olur; binlerce kişinin güveni hemen o anda bu sözüm ona halk kurtarıcısına, dünya kurtarıcısına doğru akar – ve her yeni ideoloji (bu aslında onun metafizik anlamıdır) her seferinde, derhal yeni bir idealizm yaratır dünyada. Zira insanlara birlik ve temizlik diye yeni kuruntular bağışlayan kişi, içlerindeki en kutsal güçleri ortaya çıkarır: onların özverilerini ve coşkularını. Milyonlar büyülenmişçesine, teslim olmaya, aşka gelmeye, hatta baskı altına alınmaya bile razıdır ve bu türden vaazlar veren ve vaatlerde bulunan kişiler, ne kadar çok şey talep ederlerse, onun o denli kulu kölesi olurlar. Onun daha kolay yönetebilmesi uğruna, düne

kadar en büyük mutlulukları olan özgürlüklerinden kendi rızalarıyla vazgeçerler; birlik duygusunun verdiği ateşli sarhoşluk içinde kendiliklerinden köleliğe koşarlar ve kendilerini döven kırbaça övgüler düzerler; böylece Tacitus'un "*ruere in servitium*"¹ anlayışı tekrar tekrar gerçekleşmiş olur.

Aslında her zeki insanın aklına, yeryüzünün bu en soyut gücünün, rasyonel olarak düzenlenmiş, ciddi ve eski dünyamıza böyle olasılık dışı harika öneriler getirmesinin her zaman için iyi bir fikir olduğu yönünde moral yükseltici bir düşünce gelebilir ve insan, bu ruhsuz dünyayı ruhundan başlayarak değiştirmeyi başardıkları için dünyanın aklını başından alan bu kişilere hayran olmak, onları yüceltmek gibi bir yanılgıya düşebilir. Lakin bu idealistler ve ütopyacılar neredeyse her zaman, zaferlerinin hemen ardından, talihsiz bir biçimde ruha en kötü biçimde ihanet ederler. Zira kudret, mutlak kudrete; zafer, zaferin kötüye kullanılmasına götürür ve bu fatihlerin tümü, kişisel hayalleriyle çok sayıda insanı, kendileri için yaşamaya ve hatta ölmeye seve seve razı olacak biçimde büyülemiş olmakla yetinmeyip bunun yerine çoğunluğu bütüncüllüğe dönüştürme ve tarafsız kalamalara da kendi dogmalarını dayatma hırsına kapılırlar; kendilerine boyun eğenler, uyduları, ruhsal köleleri, her zaman her hareketinin peşine takılanlar asla yetmez onlara – hayır, özgür olanlara, bağımsız kalmış az sayıda kişiye de dogmalarını tek geçerli gerçek olarak kabul ettirerek onları da kendisine övgüler düzen kişiler ve köleler olarak görmek isterler; her farklı düşünceyi devlete karşı suç olarak damgalarlar. Dinî ve siyasi ideolojinin diktatörlüğe dönüştüğü her sefer, tiranlık biçiminde yoz-

1. (Lat.) Gönüllü olarak köleliğe koşmak. (Y.N.)

laşma laneti yeniden tekrarlanır. Kendi hakikatinin içkin gücüne güvenemeyip kaba kuvvete başvuran bir fikir adamı, insanın özgürlüğüne karşı savaş ilan etmiş olur. Şu ya da bu, fark etmez – hangi fikir, farklı kanaatleri tek kalıba döküp düzene sokmak üzere şiddete başvurursa, o andan itibaren artık bir ideal değil, vahşettir. Başkalarına zorbalıkla dayatıldığında, en temiz inançlar bile akla karşı işlenmiş birer günah olur.

Ama ruh gizemli bir elementtir. Hava gibi, elle tutulmaz ve gözle görünmez bir şeydir; her biçime, her formüle uyar gibi görünür. Bu haliyle de despot yapıdaki insanları, onu tümüyle bastırıp ezmek, kilit altında tutmak, tıpalamak ve kolaylıkla şişelemek mümkünmüş gibi bir vehme kapılmaya özendirir. Oysa her tür baskı, onun içindeki karşıt baskı dinamiklerini artırır ve tam da ezilip sıkıştırıldığı anda bir patlayıcıya, bir patlayıcı maddeye dönüşür; her baskı, önünde sonunda isyana götürür. Zira zaman içinde insanlığın ahlak bakımından bağımsızlığı baki kalır; o, yıkılmazdır. Bu, her zaman için geçerli bir tesellidir! Yeryüzünün tümüne diktatörlükle tek bir dinin, tek bir felsefenin, tek bir dünya görüşünün dayatılması şimdiye değin mümkün olmamıştır, hiçbir zaman da mümkün olmayacaktır; zira akıl her zaman her türlü köleliğe karşı kendini korumayı bilecek, emredildiği üzere, onu sıgılaştıracak ve renksizleştirecek, daraltacak, tek tipleştirecek biçimde düşünmekten kaçınacaktır. Bu yüzden de var olmanın tanrısal çeşitliliğini tek bir paydaya bağlamaya kalkışmak, sırf bilek gücüyle dayatılmış bir ilke marifetiyle insanlığı iyi ve kötü diye, Tanrı'dan korkanlar ve sapkınlar diye, devlete itaat edenler ve devlet düşmanları diye, siyah ya da beyaz olarak bölmeye kalkışmak çok bayağı, çok gereksiz bir çabadır! İnsan özgürlüğünün bu şekilde baskı altına alınmasına isyan edecek bağımsız kafalar her zaman çıkacak-

tır: "*Conscientious objectors*"; vicdani retçiler, her tür vicdani baskı karşısında azimli hizmet retçileri. Bugüne kadar, kitlesel baskılardan kurtulmayı başaracak, şiddete başvuran tek adamlara karşı kişisel bir imanla kendi tek ve biricik gerçeğini savunacak bireylerin çıkmasına engel olacak kadar ağır bir barbarlık dönemi ve sistemli bir tiranlık hiçbir zaman var olmadı.

XIV. yüzyıl da, tıpkı bizim yüzyılımız gibi kendine özgü zorba ideolojileriyle aşırı biçimde gerilmiş olmakla birlikte, böyle özgür ve dürüst ruhlarla tanışmıştır. O günlerin hümanistlerinin mektuplarını okurken, dünyanın maruz kaldığı zorbalık karşısında kapıldıkları derin kederi, dogmacıların her birinin pazar çığırtkanı edasıyla, "Biz ne öğretirsek o doğrudur, bizim öğretilmediğimiz, yanlıştır," yollu budalaca duyuruları karşısında duydukları nefreti, çok yakından hissedebilir insan. Güzelliğe inanan dünyalarına saldıran, zorba dogmacılığın ağızlarını köpürterek haykırtan bu insanlık dışı insanlık ıslahatçıları karşısında aydınlık dünyanın yurttaşları kim bilir nasıl bir dehşetle sarsılmış olmalılar; yeryüzünde güzelliği öldürmek, dünyayı bir ahlak seminerine döndürmek arzusundaki şu Savonarola'lar¹ ve Calvin'ler ve John Knox'lar² onları nasıl da derinden tiksindirmiş olmalı! Feraset sahibi bilge ve insancıl adamlar, bu bilgiç çılginların Avrupa'da yol açacakları felaketi trajik bir biçimde önceden görür, gayretkeş konuşmalarının arkasında silahların çekildiğini işitir ve bu nefretin ardında korkunç bir savaşın yaklaşmakta olduğunu sezinlerler. Lakin

1. Girolamo Savonarola (1452-1498): Baskıcı yöneticilere ve yozlaşmış din adamlarına karşı mücadelesiyle anımsanan Reformcu ve İtalyan din adamı. (Ç.N.)

2. John Knox (1514-1572): Protestan Reformu'nun önderlerinden ve İskoçya Presbiteryen mezhebinin kurucuları arasında bulunan İskoçyalı din adamı. (Ç.N.)

gerçeği bilseler de bu hümanistler bu gerçek uğruna mücadele etmeye cüret edemez. Hayatta kader hemen hemen her zaman bilinir; lakin bilenler etkin olmaz, etkin olanlar da bilenler değildir. Bu acılı ve kederli hümanistler birbirlerine dokunaklı, sanat dolu mektuplar yazar, çalışma odalarının kapalı kapıları ardında yakınırlar ama hiçbiri öne çıkıp deccala karşı gelmez. Erasmus arada bir sığındığı kuytudan birkaç ok atmayı göze alır, Rabelais öfkeli bir tebessümle deli gömleğine sarınıp kurbacını sallar; Montaigne, bu soylu ve bilge filozof, denemelerinde ikna edici sözler eder; lakin hiç kimse ciddi bir müdahalede bulunup bu rezil zulümlerin, idamların birini bile engellemeye kalkışmaz. Bu dünyada tecrübe kazanmış ve bu nedenle temkinli olmuş kişiler, böyle zamanlarda bilge kişi delillerle kavgaya tutuşmaz, diyerek yakalanıp kurban gitmektense kuytularına çekilirler.

Oysa Castello –ölümsüz şöhreti buradan gelir– tek başına, azimle bu hümanistlerin tümünün önüne geçer, kaderinin karşısına dikilir. Zulme uğramış dostları için sözünü yiğitçe söyler ve böylece hayatını tehlikeye atar. Fanatikler tarafından saat başı tehdit edilmesine rağmen zamanın acımasızlığına karşı fanatiklikten tümüyle uzak, ihtirastan tümüyle arınmış, lakin Tolstoyvari bir sarsılmazlık içinde, kimseye bir dünya görüşünün dayatılamayacağına, hiçbir fani gücün bir insanın vicdanı üzerine baskı uygulayamayacağına dair inancının bayrağını kaldırır. Ve o, bu inancını bir taraf adına değil, hümanizmin ölümsüz ruhu adına dile getirdiği için düşünceleri de, bazı sözleri gibi bütün zamanları aşmıştır. Zamanlarını aşan fikirler bir sanatçı tarafından dile getirilmişse eğer, tüm insanlığı kavrayan etkilerini her zaman korur; dünyayı birleştiren inanışlar, bireysel, doktriner ve saldırgan olanlardan daha uzun ömürlü olur. Bu unutulmuş adamın örnek alınacak eşsiz cesareti, sonraki kuşaklar için

ahlaki anlamda bir ibret oluşturmalıdır. Zira Castello, Calvin tarafından kurban edilen Serveto'yu dünyanın bütün teologlarına inat, suçsuz yere öldürölmüş biri diye nitelerken, Calvin'in bütün safsatalarına karşın o ölümsüz sözünü, "Bir insanı yakmak, öğretiyi savunmak anlamına gelmez; bir insanı öldürmek anlamına gelir," sözünü haykırırken, düşünce özgürlüğü hakkını (Locke'dan, Hume'dan, Voltaire'den çok daha önce ve onlardan çok daha mükemmel bir şekilde) sonuna kadar savunurken, inancı uğruna canını rehine koymuş demektir. Hayır, Castello'nun Miguel Serveto'nun bir hukuk cinayetiyle öldürölmesini protesto edişini, ondan daha ünlü bir Protestan olan Voltaire'in Calas Davası'yla ve Zola'nın, Dreyfus Davası'yla karşılaştırmaya kalkışmamalı – bu tür kıyaslamalar onun eyleminin ahlaki yüceliğine uzaktan yakından erişemez. Zira Voltaire, Calas mücadelesine giriştiğinde çok daha insancıl bir yüzyılda yaşamaktaydı, üstelik dünyaca ünlü şair kimliğiyle kralların ve prenslerin koruması altındaydı. Aynı şekilde, Émile Zola'nın arkasında da görünmez bir ordu gibi bütün Avrupa'nın, bütün dünyanın hayranlığı vardı. İkisi de, böylesi arka çıkışlarda bulunmakla, başka birilerinin kaderleri üzerinden kendi itibarlarına ve korunup kollanmışlıklarına büyük katkılarda bulunmuşlardı –bu fark önemli bir fark olarak kalacaktır– ama onlar, Sebastian Castello gibi, yüzyılın insanlık dışı kanlı iktidarına karşı insanlık adına kendi hayatlarını ortaya koymamıştı.

Sebastian Castello, ahlaki kahramanlığının bedelini tümüyle, gücü tükeninceye kadar ödemiştir. Aklından başka silah kullanmak istemeyen, şiddet karşıtlığının sözcüsü olan bu kişinin kaba kuvvet tarafından boğazlanması karşısında insan, bütün bir düzene karşı kendini savunmaya kalkışan, arkasında ahlaki haklılığı dışında bir güç olmayan bir bireyin mücadelesinin her zaman ne

kadar umarsız olduğunun ayırdına varır. Kuramcılardan biri, devlet aygıtını ve onun baskı araçlarını eline geçirmeyi başarmışsa, önünde hiçbir engel olmadan terörü başlatır; mutlak kudretini sorgulayanların sözü ağzına tıklır, üstelik çoğu kez gırtlacı da burulur. Calvin, Castellio'ya asla kayda değer bir cevap verememiştir; tercihi onu susturmaktan ibaret olmuştur. Kitapları yırtılır, yasaklanır, yakılır, müsadere edilir, politik baskılarla komşu kantona bile yazma yasağı getirilir ve o artık yanıt veremez, söylenenleri düzeltemez bir hale gelir; o zaman da, Calvin'in uşakları iftiralarla üzerine çulllanır; bu artık bir savaş değildir, savunmasız birinin acımasızca saldırıya uğramasıdır. Zira Castellio artık konuşamamakta, yazamamaktadır; yazdıkları sessizce çekmecede beklemektedir. Oysa Calvin, basın, yayın, kürsü, rahle, kilise meclisi, devlet gücüne ait aygıtlarının tümünü elinde tutmaktadır. Ve bunları acımasızca kullanır; Castellio'nun her adımı izlenmekte, her kelimesi dinlenmekte, her mektubu alıkonmaktadır. Ne gariptir ki, tek bir kişiye karşı üstünlük ancak böyle yüz başı bir organizasyonla sağlanmaktadır; Castellio'yu sürgüne gönderilmekten ya da yakılmaktan kurtaran sadece erken ölümü olur. Lakin galip gelenlerin çılgın nefreti, onun naaşı karşısında bile dinmez. Mezarına bile asitli kireç gibi suçlamalar ve iftiralar atarlar, adının üzerine kül serperler; sadece Calvin'in diktasına değil, genel anlamda düşünsel dikta ilkesine karşı savaş açan bu kişinin hatırası ebediyen unutulmalı, kaybolmalıdır.

Zorbalığın güçsüz birine karşı uyguladığı bu aşırılık epeyce başarılı olmuştur: Bu büyük hümanistin sadece çağına olan etkisi değil, uzun yıllara yayılacak ünü de sistemli bir biçimde bastırılmıştır; günümüzde okuryazar kişiler bile Castellio'nun adını hiç duymamışsa, bundan dolayı utanç duymamalıdır. Zira eserlerinin önemli bir bölümü sansür yüzünden on yıllar, yüz yıllar boyu

basılmaktan alıkonmuşsa nereden tanıyacaklardır ki! Calvin'in çevresindeki hiçbir matbaa onları yayımlamaya cüret edemez, ölümünden çok sonra yayımlandıklarında da hak ettiği şöhret için artık vakit çok geçtir. Bu arada Castellio'nun fikirlerini sahiplenen başkaları çıkmıştır. Kavga, ilk önderi erkenden ve sessizce şehit düştüğü için başka isimlerle devam ettirilir. Kimileri, gölgelerde yaşamaya, karanlıkta ölmeye yazgılıdır – Sebastian Castellio'nun kahramanlığının semeresini, ardından gelenler toplar ve bugün okul kitaplarında hâlâ Avrupa'da hoşgörü fikrini ilk olarak yayanların Hume ile Locke olduğu yanlışlığı okunur; Castellio'nun sapkınlığa dair yazıları sanki hiç yazılmamış, hiç basılmamıştır. Serveto adına gösterdiği ahlaki yiğitlik, verdiği mücadele unutulmuştur; Castellio'nun Calvin'e, "sivrisineğin file karşı" savaşı unutulmuştur, eserleri unutulmuştur – Hollanda'da bulunan yetersiz sayıda toplu eseri, İsviçre ve Hollanda kütüphanelerindeki birkaç elyazması, öğrencilerine ait bir-iki teşekkür kelimesi; çağdaşlarının oybirliğiyle yüzyıllarının sadece en bilgilerinden değil, en soylularından biri olarak övdükleri bu adamdan geriye kalanların hepsi bu kadardır. Unutulmuş bu kişiye karşı minnet borcu nasıl ödenir! Buradaki bu müthiş haksızlık nasıl telafi edilir!

Zira tarihin adil davranmaya vakti yoktur. Serinkanlı bir kronikçi olarak sadece başarıları sayar ama bunları nadiren ahlak ölçeğiyle tartar. Sadece galiplere bakar, mağlupları gölgede bırakır; bu "meçhul askerler" pervasızca unutuluşun mezarına atılır, beyhude olduğu için yitip giden özverili çabaları ne bir haçla ne de bir çelenkle anılır, *nulla crux, nulla corona*. Aslında salt düşünce uğruna girişilmiş çabalara beyhude denemez, evrende ahlaki yönde sarf edilen çabalar tümüyle kaybolup gitmez. Yenilenler, yenik düşmüş olsalar da zamanlarını aşan ide-

allerinin erken gelmiş öncüleri olarak önem taşır; çünkü bir idealin yeryüzünde hayatta kalabilmesi, uğruna yaşayan ya da ölenler varsa, ikna edenler ve ikna olanlar yaratabilmiŖse hayatta kalabilir. “Zafer” ve “yenilgi” kelimeleri tinsel bakımdan farklı anlamlar kazanır; bu nedenle de, sadece muzaffer olanların anıtlarına bakan bir dünyaya daima Ŗunu hatırlatmak gerekir ki, insanlığın hakiki kahramanları, fani saltanatlarını milyonlarca mezar ve dağılıp parçalanmış hayatlar üzerine kurmuş bu kişiler değıl, aklın özgürlüğünün ve insancılığın yeryüzünde kalıcı olarak yerleşmesi uğruna, Castellio’nun Calvin’e karşı verdiği savaşta olduğı gibi, güç kullanmaksızın güce yenik düşenlerdir aslında.

Calvin'in İktidarı Ele Geçirmesi

21 Mayıs 1536'da Cenevre halkı fanfarların çağrısıyla halk meydanında törensel bir biçimde toplanır ve bundan böyle sadece "*selon l'évangile et la parole de Dieu*"¹ yaşamak istediğini, el kaldırmak suretiyle oybirliğiyle açıklar. İsviçre'de, bu bir zamanki piskoposluk başkentinde, en eski demokratik uygulama olarak bugün hâlâ başvurulmuş referandum yoluyla Reform dini, şehir ve devlet dini, tek geçerli ve caiz inanç olarak kabul edilir. Rhône kıyısındaki bu şehirde, eski Katolik inancını sadece geriletmekle yetinmeyip kırıp dökmek ve kökünü kurutmak için birkaç yıl yeterli olur. Son rahipler, din danışmanları, keşişler ve rahibeler sokak çetelerinin tehdidi altında manastırlarından kaçarlar; istisnasız bütün kiliseler "batıl inancın" resimlerinden ve sembollerinden arındırılır. Bu şenlikli mayıs günü, nihai zaferin adeta mührüdür: bundan böyle Protestanlık Cenevre'de sadece başat ve üstün güç değil, aynı zamanda tek güçtür de.

Reform geçirmiş dinin Cenevre'de radikal ve sınırsız bir biçimde yürürlüğe girmesi aslında daha çok, radikal ve terörist bir adamın marifetidir; Vaiz Farel'in. Fana-

1. (Fr.) İncil'in ve Tanrı'nın sözüne göre. (Y.N.)

tik bir karakter; dar ama elik gibi bir alın, güçlü ve aynı zamanda pervasız bir mizaç. Yumuşak huylu Erasmus, "Hayatımda bu kadar buyurgan ve utanmaz bir adam çıkmadı karşıma," diye söz eder ondan; bu Güneyli Luther'in kitleler üzerinde baskın ve ikna edici bir gücü vardır. Kısa boylu, çirkin, kızıl sakallı, dağınık saçlı bu adam, kürsüye çıktı mı, gr sesi ve zorba karakterinin sınırsız öfkesiyle halkı ateşli bir duygu patlamasına srk-ler; bu din devrimcisi, tıpkı politikacı Danton gibi, sokağın dağınık ve gizli güdülerini bir araya toplamayı, nihai bir vuruş ve saldırı için ateşlemeyi iyi becerir. Zafere ulaşmadan önce yüzlerce kere hayatını tehlikeye atmıştır; düz ovada taşa tutulma tehlikesi atlatmış, bütün resmî makamlarca tutuklanmış ve aşığılanmıştır; ama kendini tek bir fikre adanmış insanların ilkel vurucu gücü ve inatılığы sayesinde, şiddet kullanarak bütün direnç noktalarını yıkar. Vurucu birlikleriyle papazın altarda Komünyon Ayini'ni sürdürdüğü esnada Katolik kiliselerine barbarca dalar ve yandaşlarının tezahüratı arasında izinsiz olarak kürsüye çıkar, deccalın nefretlik olduğuna dair vaaz verir. Sokak çocuklarından bir gençlik grubu oluşturur, ibadet esnasında katedrallere girip bağırp çağırarak, kahkahalar atarak duayı sekteye uğratmaları için ocuk çeteleri tutar; taraftarlarının gitgide çoğalmasından cesaret alarak muhafızlarını son bir hamle için kışkırtır ve şiddet kullanarak manastırlara saldırmalarını sağılar, azizlere ait resimleri duvardan indirtip yaktırır. Kaba zorbalığa dayanan bu yöntem başarılı olmakta gecikmez; her zaman olduğı gibi, şiddete başıvurmaktan kaçınmadığı için küçük ama etkili azınlık, büyük ama atıl oğunluğ sindirir. Katolikler bu hak ihlallerinden dolayı akın akın belediye meclisine başıvurur ama öte yandan da tevekkül içinde evlerinde beklemeyi sürdürürler. Ve savunmasız kalan piskopos sonunda hüküm sürdüğü şehirden kaçıp onu Reformculara teslim eder.

Ancak zaferi kazandıktan sonra, Farel'in yapıcı olmaktan uzak bir devrimci olduğu ortaya çıkar; coşku-suyla, fanatizmiyle eski düzeni yıkmayı başarmıştır ama yenisini kurmaya muktedir değildir. Farel kötülemeyi bilir ama yapıcı değildir, isyan çıkarır ama yeni bir şey inşa etmekten âcizdir; Roma kilisesine karşı öfke fırtınaları estirmiş, ruhsuz kitleleri, keşişlere ve rahibelere karşı nefret duymaları için kışkırtmış, öfkeli yumruklarıyla eski yasanın taş levhalarını parçalamış olabilir. Lakin yıkıntılar karşısında âciz ve amaçsız kalakalmıştır şimdi; uzaklaştırdığı Katolik inancın yerine Cenevre'de yeni bir düzen kurmak gerektiği anda, Farel tümüyle yetersiz kalmıştır; bütün yaptığı, yıkıcı zihniyetiyle yeni düzen için alanı boşaltmaktan ibarettir; oysa bir sokak ihtilalcisi ortaya asla akıllı ve yapıcı işler koyamaz. Yıkıp yerle bir etmekle görevi bitmiştir, yenisini inşa etmek için bir başkası çıkmalıdır ortaya.

Fazla hızlı kazanılmış bu zaferin ardından gelen güvensizlik ortamında kritik anlar geçiren yalnızca Farel değildir; Almanya'da da, İsviçre'nin diğer bölümlerinde de Reform Hareketi'nin önderleri bu tarihi görevin karşısında bir fikir birliğine varmaksızın, belirsizlik içinde duraksamaktadır. Luther'in, Zwingli'nin,¹ başlangıçta gerçekleştirmek istedikleri, mevcut kilisenin arındırılmasından başka bir şey değildir; dini, papanın ve konseyin otoriteleri altında unutulmuş olan İncil öğretisine geri döndürmektir. Reformasyon onlar için kelimenin tam anlamıyla, gerçekten de sadece reform demektir, yani düzeltmek, arındırmak ve eski haline getirmektir. Lakin Katolik kilisesi varmış olduğu noktada ısrarla direnince, ödün vermeye yanaşmayınca, beklenmedik bir biçimde,

1. Huldrych Zwingli (1484-1531): Reform Hareketi'nin İsviçre'deki lideri. (Ç.N.)

arzu ettikleri dini Katolik kilisesinin içinde değil, dışında gerçekleştirmek sorumluluğuyla karşı karşıya bulurlar kendilerini; bu noktada iş, yıkmaktan çıkıp yapmaya evrilinece görüşleri ayrılır. Elbette ki, hiçbir şey bu din devrimcilerinin, Luther, Zwingli ve diğer Reformcu teologların, tutarlı bir inanç biçiminde ve yeni bir kilise pratiğinde kardeşçe bir araya gelmelerinden daha mantıklı olamazdı; ama tarihte böyle mantıklı ve doğal şeyler olmuş mudur hiç? Evrensel bir Protestan kilisesi yerine, her yerde ayrı ayrı kiliseler oluşur; Wittenberg, Zürih'in Tanrı öğretisini, Cenevre de Bern'in göreneklerini kabullenmekten kaçınır; her şehir kendi reformunu kendine göre gerçekleştirir; Zürih kendi usulünce, Bern ve Cenevre kendi usullerince; bu krizle birlikte kanton ruhunun küçülten aynasına Avrupa devletlerinin ulusal kibirleri bir kehanet gibi yansımış olur böylece. Luther, Zwingli, Melancthon,¹ Bucer² ve Karlstad, *Ecclesia Universalis*'in³ dev yapısının içini boşaltanların tümü, bütün güçlerini küçük çekişmelerle, teolojik kılı kırk yarmalar ve dinî araştırma yazılarıyla tüketmektedir şimdi. Farel ise Cenevre'de eski düzenin yıkıntıları karşısında tümünden âciz kalmıştır; kendisine biçilen tarihsel görevi yerine getiren ama sonuçlarına ve gereklerine uygun olmadıklarını hisseden insanların her zamanki trajedisidir bu.

Acıklı durumdaki bu galip için tesadüfen Calvin'in, ünlü Jean Calvin'in, Savoie'den geçerken günübirliğine Cenevre'ye uğradığını öğrenmesi büyük bir şans olur.

1. Philipp Melancthon (1497-1560): "Praeceptor Germaniae" (Almanya'nın öğretmeni) olarak da bilinen, Reform Hareketi'nin öncülerinden. (Y.N.)

2. Martin Bucer (1491-1551): Reform Hareketi'nin Strasbourg ve Alsace'teki temsilcilerinden (Y.N.)

3. (Lat.) Evrensel kilise. (Ç.N.)

Fikrini almak ve yeniden inşa etme konusunda yardımcı olmasını rica etmek üzere derhal kaldığı hana ziyaretine gider. Zira yirmi altı yaşındaki bu adam, Farel'den en az yirmi yaş genç olmasına rağmen daha şimdiden tartışmasız biçimde bir otorite sayılmaktadır. Piskoposluğa bağlı bir vergi tahsildarı ve noterin oğlu olarak Fransa'da, Noyon'da doğmuştur, (Erasmus ve Loyola gibi) Montaigne Koleji'nin sıkı disiplinli okulunda yetişmiş, önce rahiplik kadrosuna sonra da hukukçuluk görevine atanmıştır. Jean Calvin (ya da Chauvin) Luther'in öğretisinden yana tavır aldığı için yirmi dört yaşında Fransa'dan Basel'e kaçmak zorunda kalır. Lakin vatanından uzaklaşınca içlerindeki gücü yitiren pek çok kişinin aksine, göç etmiş olmaktan dolayı kazançlı çıkar. Calvin, özellikle de Basel'de, Protestanlığın farklı biçimlerinin karşı karşıya gelerek birbirine düşman olduğu, Avrupa'nın bu kavşaklarında, büyük düşünen bir mantıkçı olarak, dâhiyane ferasetiyle zamanın gereklerini kavrar. İncil öğretisinin çekirdeğinden gitgide daha radikal tezler dal budak vermeye yüz tutmuştur; panteistler ve ateistler; spiritüalistler ve yobazlar, Protestanlığı Hristiyanlıktan uzaklaştırmaya ya da aşırı Hristiyanlaştırmaya başlamışlardır; çok geçmeden Münster'de kanlı ve vahşet dolu Anabaptist trajikomiği gerçekleşmiş,¹ Reform, karşıtı olduğu Roma kilisesine benzer biçimde evrensel bir güç olma mertebesine yükselmek yerine parçalara ayrılmak ve ulusallaşmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Yirmi dört yaşın-

1. Önceleri Katolik bir şehir olan Münster, Reform Hareketi'nin radikal kanadını oluşturan, Almanya'nın diğer bölgelerinden ve Hollanda'dan gelen Anabaptistler tarafından ele geçirilmiştir. Yetişkin vaftizini savunmaları nedeniyle Yeniden Vaftizciler olarak da bilinen Anabaptistler, Hristiyanlığın temel öğelerini reddeder, sanat eserlerini, kitapları ve dinî yapıları yıkarlar. Bu yüzden Avrupa'da hem Protestanlar hem de Katolikler tarafından dışlanırlar. Bu süreçte Münster, tarihte eşî az görülmüş şiddet olaylarına tanık olur. (Ç.N.)

daki bu genç, bunu açıkça görerek böyle bir dağılmaya karşı geç kalmadan bir derlenip toparlanma yolu bulunması gerektiğini saptar; yeni öğretinin bir kitap, bir şema, bir program içinde fikren açıklık kazanması gerekmektedir; Protestan dogmaya yaratıcı bir plan tasarlanmalıdır. Böylece pek tanınmayan bu genç hukukçu ve teolog, ilk andan başlayarak gençliğinin o muhteşem atılganlığıyla kendine bunu hedef edinir; diğer önemli önderler ayrıntılar üzerinde mızızlanırken, kararlı bir biçimde işin bütününe üzerine gider ve bir yıl içinde, 1535'te *Institutio Religionis Christianae*'yle¹ yeni İncil öğretisinin temel çizgilerini kapsayan, öğretici ve yol gösterici kitabını, Protestanlığın örnek eserini yaratır.

Bu *Institutio*, tarihin akışını belirleyen ve abartmaksızın, Avrupa'nın çehresini değiştirdiği söylenebilecek olan, dünyanın ilk on ya da yirmi kitabından biridir. Ödün vermez mantığı, tutarlı yapısallığıyla ilk andan başlayarak Luther'in İncil çevirisinden sonra Reform Hareketi'nin en önemli eseri olarak çağdaşları arasında önemli bir etki yaratır. Fikrî bir hareketin başlayabilmesi için daima dâhi bir insana ihtiyaç vardır; ve de ona son verecek olan başka bir dehaya. Luther, ilham vererek Reform'u harekete geçirmiştir; Calvin ise düzenleyici olarak onun bin parçaya bölünmeden ayakta kalmasını sağlamıştır. *Code Napoléon*'un² Fransız Devrimi'ni sonuçlandırdığı gibi *Institutio* da bir anlamda bu din devrimine son noktayı koymuştur: İkisi de alta bir çizgi çekerek toplama varmıştır, ikisi de taşmakta ve çığırından çıkmakta olan harekete, hukuksal ve istikrarlı bir biçim kazandırmak üzere başlangıçtaki ateşli akışı durdurmuştur. Böylece kural

1. (Lat.) Hristiyan Dininin Bağlayıcı İlkeleri. (Y.N.)

2. Napoléon Kanunu olarak da bilinen, 21 Mart 1804'te Fransa'da yürürlüğe giren medeni hukuk. (Y.N.)

tanımazlık, dogmaya; özgürlük, diktaya dönüşmüştür; ruhsal coşku da, katı bir dinsel norma. Duraklayan her devrim gibi, bu din devrimi de son aşamasında, başlangıçtaki dinamiklerinden bir şeyler yitirecektir elbette; ancak bundan böyle Katolik kilisesinin karşısında fikrî bakımdan bütünlük kazanmış bir dünya gücü olarak, Protestan kilisesi vardır.

Kullandığı ilk ifadelerindeki katılığı ileride asla yumuşatmamış ya da değiştirmemiş olması, Calvin'in gücünden kaynaklanmaktadır; kitabın daha sonraki baskılarının tümünde sadece bazı genişletmeler vardır ama başta yer alan önemli ve kesin hükümlerde hiçbir düzeltme yoktur. Daha yirmi altı yaşında, tıpkı Marx ve Schopenhauer gibi, dünya görüşünü her türlü deneyimi göz önünde tutarak mantıklı bir biçimde gözden geçirmiş ve eserini böyle tamamlamıştır; gelecek yıllar, onun düzen sağlayan fikirlerinin gerçek ortamda uygulamaya geçmesine hizmet edecektir sadece. Önemli saydığı hiçbir kelimesini değiştirmeyecektir bundan böyle; ama her şeyden önce kendisi değişmeyecektir; tek adım geri atmayacak, karşındakilere tek adım yaklaşmayacaktır. Böyle bir adamı sadece, ya kırmak söz konusudur ya da onun karşısında kırılmak. Onun lehine ya da aleyhine, orta yollu duygulara yer yoktur. Sadece bir tek seçenek vardır; ya inkâr etmek ya da sonuna kadar biat etmek.

Farel –insani büyüklüğü burada saklıdır– ilk karşılaşmalarında, ilk konuşmalarında bunu hemen hisseder. Ve yirmi yıl daha yaşlı olmasına rağmen, o dakikadan başlayarak kendini tümüyle Calvin'in emrine tabi kılar. Onu, önderi ve üstadı olarak kabul eder, o andan başlayarak onun manevi hizmetkârı, kulu, kölesi olur. Gelecek otuz yıl içinde Farel, bu genç adama karşı muhalefet içeren tek bir kelime bile söylemeye cesaret edemeye-

cektir. Her kavgada, her davada onun yanında yer alacak, nerede olursa olsun, onun uğruna, onun emrinde mücadele etmek üzere her çağrısına koşacaktır. Farel, Calvin'in, bu itaat tutkununun, öğretisi içinde herkesten başlıca görev olarak beklediği, soru sormayan, eleştiri getirmeyen, teslimiyetçi anlayışın ilk örneğini oluşturur. Buna karşılık, hayatta bir tek isteği olur ondan; hem de tam o esnada: Calvin buna layık tek işi olarak Cenevre'nin ruhani liderliğini üstlenmeli ve üstün gücüyle, kendisinin yetersiz kaldığı Reform Hareketi'ni tamamlamalıdır.

Calvin sonraları bu şaşırtıcı çağrıya uymak konusunda ne denli uzun bir süre, ne denli ısrarla direndiğini anlatmıştır. Düşünce alanın saflığını terk edip reel politikanın bulanıklığını tercih etmek, akıllı insanlar için daima sorumluluk gerektiren bir karar olmuştur. Calvin'i de böyle gizli bir korku sarar. Duraksar, kararsız kalır, gençliğini ve tecrübesizliğini ileri sürer; onu kitaplarının ve problemlerin yaratıcı dünyasında bırakmasının daha iyi olacağını söyler Farel'e. Calvin'in bu görevden kaçmak konusunda gösterdiği direniş karşısında Farel'in sabrı taşar nihayet ve tereddütler içindeki gence İncil'den güç alan o peygamber sesiyle gürler: "Çalışmalarını bahane gösteriyorsun. Ama her şeye kadir Tanrı'nın adına söylüyorum sana: Yüce Rabbimizin işlerinden yardımını esirgersen, kendini Hıristiyanlıktan daha çok kollarsan eğer, Tanrı'nın laneti seni bulacaktır."

Calvin işte bu çağrıyla kararını verir ve hayatını değiştirir. Cenevre'de yeni düzeni kurmaya hazır olduğunu belirtir: Buraya kadar kelimelerde ve düşüncelerde kalan şeyler eyleme ve esere dönüşmelidir. Şimdi artık kendi iradesi doğrultusunda kitap yerine bir şehre, bir devlete şekil vermeye çalışacaktır.

Belli bir çağda yaşayanlar, her zaman, bulundukları çağa dair pek az şey bilir. En önemli anlar, farkına varma-

dan dikkatlerinden kaçır ve en hayati saatler, onların tarih notlarında neredeyse hiçbir zaman hak ettiği yeri bulamaz. Farel'in Calvin'i daimi "*lecteur de la Sainte Es-cripture*"¹ olarak görevlendirmeye ilişkin dilekçesini kayda geçiren 5 Eylül 1536 tarihli Cenevre Meclis Protokolü'nde de, aynı hislerle, zahmet edilip Cenevre'ye bütün dünyada ölçülemez bir ün kazandıracak olan genç adamın adı bile yazılmamıştır. Konsey kâtibi, Farel'in teklif ettiği konuyu öylece işaretleyivermiştir; "*iste Gallus*", "o Fransız" vaizlik faaliyetini sürdürebilir. Hepsi bu. Zahmet edip adını önce hecelelemeye sonra da belgelere kaydetmeye ne gerek var? Bu işsiz, yabancı vaize küçük bir maaş bağlanması için onay vermek, sorumluluk gerektirmeyen bir kararmış gibi görünür. Çünkü Cenevre şehrinin belediye meclisi, alt kademe bir memur atamış da, onun da buna karşılık göreve gelmiş yeni bir okul öğretmeni ya da bir veznedar veyahut da bir infazcı misali, tevazu içinde ve itaatle görevini yerine getireceğini sanmaktadır henüz.

Ancak muhafazakâr meclis üyeleri elbette ki bilgin değildir, boş vakitlerinde teolojik eserler okumazlar, içlerinden hiç kimse Calvin'in *Institutio Religionis Christianae*'sinin sayfalarını çevirmemiştir. Çevirselerdi eğer, "*iste Gallus*"un orada vaizler adına cemaat içinde ne denli büyük güçler talep ettiğini, buyurgan bir biçimde açık seçik kelimelerle belirtmiş olduğunu görüp irkilirlerdi: "Burada kilise vaizlerinin hangi kuvvetlerle donatılmış oldukları açıkça tanımlanmalıdır. Onlar ki Tanrı'nın sözü konusunda yetkili kılınmış ve onu duyurmakla mükellef olarak tayin edilmişlerdir, her şeye hakları vardır; bu dünyanın büyük güç sahiplerini, Majesteleri Tanrı karşı-

sında eğilmeye ve ona ibadet etmeye mecbur edebilirler. En üsttekilerden en alttakilere, herkese emir verebilirler; onlar Tanrı'nın düzenini kurmak ve iblisinkini yıkmakla, kuzuları korumakla, kurtların ise kökünü kurutmakla, itaatkâr olanları uyarmak ve eğitmekle, başkaldıranları suçlamak ve mahvetmekle yükümlüdürler. Kiliseye bağlayabilir ya da çözebilirler, şimşek ve gök gürültüsü yağdırabilirler ve bütün bunları Tanrı'nın sözü uyarınca yaparlar."

Calvin'in, "vaizler en üsttekilerden en alttakilere, herkese emir verebilir" sözleri Cenevreli encümen üyelerinin dikkatinden kaçmış olmalı, aksi halde bu iddialı kişinin eline teslim olmak için acele etmezlerdi. Kiliselerine atadıkları bu Fransız göçmenin baştan beri şehrin ve devletin efendisi olmaya azmettiğinden habersiz, onu mevki ve itibarla donatırlar. Oysa o günden sonra kendi iktidarlarının sonu gelecektir; zira bitip tükenmez enerjisiyle Calvin her şeyi peşinden sürükleyecek, totaliter taleplerini pervasızca yürürlüğe koyacak ve böylece demokratik cumhuriyeti teokratik bir diktatörlüğe dönüştürecektir.

Daha aldığı ilk önlemler, Calvin'in geniş bakışlı mantığını ve amaca yönelik kararlılığını kanıtlar. Sonraları, Cenevre yılları hakkında, "Bu kiliseye ilk geldiğimde," diye yazar, "ortada neredeyse hiçbir şey yoktu. Vaaz veriliyordu ve hepsi bu kadardı. Azizlerin resimlerini topluyor, sonra da yakıyorlardı. Ama henüz Reform yoktu, her şey düzensizlik içindeydi." Calvin aslında doğuştan bir düzen adamıdır; kuralsız, systemsiz ne varsa onun matematiksel titizlikteki tabiatına ters düşer. Eğer insanlara yeni bir din için eğitim verilecekse, onların neye inanıp neyi kabul edeceklerini öğrenmelerini sağlamak gerekir. Neyin mubah, neyin yasak olduğunu açıkça ayırt edebilmelidirler; her ruhani alan, fani dünyada olduğu gibi, görünür sınırlara ve yasalara ihtiyaç duyar. Üç ay

sonra Calvin konseye hazırladığı, yeni Evanjelik öğretinin temel ilkelerini, yirmi bir makalede kapsamlı bir sadelikle formüle eden bir kateşizm¹ sunar ve bu kitapçık konsey tarafından –bir bakıma yeni kilisenin on emri biçiminde– prensip olarak onaylanarak kabul edilir.

Lakin Calvin yalnızca bir onaylamayla yetinmez; kitapta yer alanlara noktasından virgölüne, sonuna kadar uyulmasını ister. Öğretisinin formüle edilmiş olması ona asla yetmez, zira bu suretle bireye, uyup uymamak ya da nereye kadar uyması gerektiği konusunda karar vermek için daima biraz özgürlük payı kalacaktır. Oysa Calvin'in, öğretisine ve hayata dair konularda hiçbir şekilde özgürlüğe tahammülü yoktur. Dini ve fikri konularda bireyin içsel kanaatine zerre kadar yer bırakmak istemez; onun görüşüne göre, insanları mutlak otoriteye itaat etmeye zorlamak, kilise için sadece hak değil, görevdir, hatta sadece gevşek davranmak bile acımasızca cezalandırılmalıdır. "Başkaları farklı düşünebilir ama ben, makamımızın, vaazımızı verdikten sonra görevimiz bitmiş gibi huzur içinde ellerimizi kavuşturacak kadar dar sınırlar içinde kaldığı kanaatinde değilim." Onun kateşizmi, sadece inançlı olmaya dair bir yol gösterici olarak kalmayıp bir devlet yasası niteliği taşımalıdır; bu nedenle de meclisten yetkilerini kullanarak Cenevre şehri yurttaşlarının bu kitapçığı, kadın erkek, tek tek resmen kabul etmeleri ve ona bağlı kalmaya yemin etmelerini sağlamasını talep eder. Yurttaşlar, "*anciens*"² tarafından, öğrenciler gibi onar onar katedrale gitmeye yönlendirilecek, orada devlet sekreteri tarafından okunacak yemin metnine bütün hukuki

1. Hristiyanlıkta, gençleri bilgilendirmek, kiliseye yeni üye kazanmak ve Hristiyanlık eğitimi alan vaftiz adaylarını vaftize hazırlamak amacıyla sorular ve yanıtlar biçiminde düzenlenmiş inanç ve ibadet kılavuzu. (Y.N.)

2. (Fr.) Eskiler; yaşlılar. (Y.N.)

sorumluluklarıyla yemin edeceklerdir. Kim bu yemini yerine getirmeye itiraz ederse, şehri terk etmeye zorunda kalmalıdır. Bu çok açık ve kesindir; dinî konularda Jean Calvin'in talep ve görüşlerinden kıl payı bile ayrılan hiç kimse, hiçbir vatandaş, Cenevre surlarının içinde yaşayamaz. Luther'in talep ettiği "Hıristiyanların özgürlüğü", dinin bireysel bir vicdan konusu olduğu anlayışı sona ermiştir. *Logos*, *ethos*'u, yazı da Reform'un anlamını alt etmiştir; Calvin'in kente gelişiyile birlikte bütün özgürlükler sona ermiştir; artık her şeye tek bir irade hâkimdir.

Hiçbir diktatörlük, güç olmaksızın düşünülemez ve ayakta kalmaz. Gücü elinde tutmak isteyen, gücün aygıtlarını da eline geçirmelidir: emir vermek isteyen, cezalandırma yetkisine de sahip olmalıdır. Ne var ki Calvin'in kiliseye yönelik suçlara ilişkin olarak kiliseden kovma kararı almak üzere görev yönetmeliğinden kaynaklanan hiçbir yetkisi yoktur. Şehir meclisi üyeleri, inananlara Tanrı'nın sözlerini açıklaması için bir "*lecteur de la Sainte Escripüre*" atamışlardır sadece; vaaz versin, böylece cemaati doğru bir Tanrı inancı yolunda uyarsın diye bir vaiz. Yurttaşların hukuki ve ahlaki davranışlarını cezalandırma yetkisini elbette ki kendi yargılarında alıkoymuşlardır. Ne Luther ne Zwingli ne de başka bir Reformcu, hükümet makamlarından böyle bir hak ve yetki talep etmiştir; oysa Calvin, otoriter yapısıyla, o muazzam iradesini kullanır ve belediye meclisini zorla kendi emirlerinin ve taleplerinin icra organı olmaya indirger. Elinde yasalara dayanan bir tutamak noktası olmayınca aforoz mekanizmasını devreye sokar, böylece bunu kendi hukukuyla sağlar: Dâhiyane bir kıvraklıkla, Komünyon Ayini'nin dinî gizemini bir iktidar aracına, şahsına mahsus bir baskı aracına dönüştürür. Şöyle ki, Kalvenci bir vaiz, "Rabb'in sofrasına" sadece ahlaki tutumu bakı-

mından sakıncasız gördüğü kişilerin katılmalarına izin verecektir. Vaizin akşam sofrasına katılmasını reddettiği kişilerin –işte bu noktada bu silahın bütün gücü ortaya çıkar– yurttaş olarak işi bitmiştir. Kimse onunla konuşamaz, ondan bir şey satın alamaz, ona bir şey satamaz; böylece dinî makamın aldığı, görünürde kiliseye ait bir önlem, toplumsal ve tecimsel bir boykota dönüşür; dışlanan kişi hâlâ teslim olmazsa, vaizin öngördüğü gibi açıkça tövbe etmezse, o zaman Calvin onun aforoz edilmesini emreder. Bu durumda Calvin'e muhalif biri, isterse en saygın yurttaş olsun, Cenevre'de uzun süre kalamaz; din adamları tarafından seilmeyen kişilerin yurttaş olarak da varlıkları tehlikeye girer.

Elindeki bu silahla Calvin kendisine karşı gelen herkesi paralayabilir; o zamana kadar piskoposun bile şehre karşı savurmadığı ateşten mızrağı, yıldırım baltasını soğukkanlı tek bir hamleyle eline geçirmiştir. Zira Katoliklikte bir kilisenin, cemaatinden bir kişiyi resmen kovmaya karar vermeden önce, yüksek makamlar ile en yüce makamlar arasında kat etmesi gereken uzun yollar vardır her zaman. Aforoz, kişiyi aşan bir eylemdi, tek bir kişinin iradesine bırakılmamıştı; oysa Calvin güç istenci içinde bu aforoz yetkisini günbegün, kararlılıkla ve gaddarca, ağır ağır vaizler ile kilise yönetiminin ellerine verir, bu korkunç tehdidi neredeyse kurala uygun bir cezaya dönüştürür ve terörün etkisini iyi hesaplayan bir psikolog olarak bu cezanın saldıgı korkuyla şahsi gücünü büyük ölçüde artırır. Şehir meclisi, Komünyon Ayini'nin, Calvin'in talep ettiğı gibi her ay değil, üç ayda bir düzenlenmesini güçlkle kabul ettirir. Ama Calvin bu en güçlü silahın elinden alınmasına daha fazla göz yummayacaktır; çünkü kendi savaşını, mutlak iktidar savaşını ancak bu silahla başlatabilecektir.

Bir halkın, diktatörlüğün sağladığı, sıkı disiplin ve artan ortak vurucu güç gibi geçici avantajların bedelinin daima bireyin kişisel haklarıyla ödendiğinin ve her yeni kanunun, kaçınılmaz olarak eski bir özgürlüğe mal olduğunun ayırdına varması çoğunlukla biraz zaman alır. Cenevre'de de bu algı neden sonra uyanmaya başlar. Yurttaşlar Reform'a gönülden oy vermişler, özgür kişiler olarak el kaldırmak suretiyle bu yeni dini kabul etmek üzere kendi rızalarıyla pazaryerine toplanmışlardır. Lakin kilisede Mösyö Calvin'in her paragrafını tekrarlayarak resmen yemin etmek üzere kolluk kuvveti gözetiminde kadirga forsaları gibi onar onar şehirde dolaştırılmaya cumhuriyetçi gururları isyan etmektedir. Sırf bir zamanlar bir kadeh şarap içip neşeyle şarkı söyledikleri ya da Mösyö Calvin ile Mösyö Farel'e fazla renkli gelen elbiseler giydikleri için bu yeni vaiz tarafından cemaat dışına atılmakla tehdit edilsinler diye destek vermemişlerdir bu ciddi ahlak Reformuna. Hem kimdir ki bunlar, böyle kibirli ifadeler takınan bu insanlar kimdir, diye sormaya başlar halk. Bunlar Cenevre vatandaşı mıdır? Şehrin büyümesinde ve zenginliğinde katkısı olmuş eski sakinlerden midirler, yüzyılladır en iyi ailelerle bağlar kurmuş, onlarla kardeş olmuş, sınanmış yurtseverlerden midirler? Hayır, başka bir memleketten, Fransa'dan göçmen olarak yeni gelmiş kişilerdir. Misafir olarak kabul edilmişlerdir, onlara ekmek, barınacak yer ve iyi paralı makamlar verilmiştir; komşu ülkenin vergi tahsildarının oğlu, erkek kardeşiyle kayınbiraderini de bu sıcak yuvaya almış, şimdi de yerli yurttaşlara hakaret edip onları azarlamak cesaretini bulmaktadır kendinde! Kimin Cenevre'de kalacağına, kimin gideceğine bu adam, bu göçmen, iş verdikleri bu kişi mi karar verecektir!

Her diktatörlüğün başlangıcında, özgür ruhlar henüz susturulmadan, bağımsızlar sürülmeden önce dire-

nişin belli bir gücü olur: Cenevre'de de cumhuriyetçiler, sanki "sokak soyguncuları"ymış gibi hakarete uğramayı reddettiklerini açıkça ifade ederler. Bütün caddelerde, en çok da *Rue des Allemandes*'ta¹ talep edilen yemine itiraz ederler; yüksek sesle ve isyankâr biçimde homurdanırlar; ne yemin edecekler ne de dışarıdan gelmiş bu serseri, açgözlü Fransızların emriyle yurtlarını terk edeceklerdir. Aslında Calvin, kendisine biat eden "küçük konsey"i zorlayarak yemin etmeyi reddedenlere sınır dışı cezası koydurmayı başarmıştır ama halk arasında kabul görmeyecek böyle bir düzenlemeyi fiiliyata dökmeye kimse cesaret edemez; üstelik yeni belediye seçimlerinin gidişatı, şehrin çoğunluğunun Calvin'in iradesine isyan etmeye başladığını açıkça göstermektedir. Kayıtsız şartsız takipçileri, 1538 Şubat'ında yeni mecliste üstünlüklerini kaybetmişlerdir; Cenevre'de demokrasi Calvin'in otoriter iddialarına karşın bir kez daha iradesini korumayı başarmıştır.

Calvin fazla aceleci davranmıştır. Siyasi ideoloji sahipleri, insan malzemesinin ataletinden kaynaklanan direnişleri her zaman hafife alır; her zaman, önemli yenilenmelerin gerçek ortamda da kendi düşündükleri kadar hızla gerçekleşeceğini sanırlar. Dünyevi mercileri yeniden yanına alıncaya kadar akıllı davranmalı, yumuşak olmalıdır Calvin; çünkü davası hâlâ olumlu bir yöndedir; yeni seçilen meclis sadece onun daha dikkatli davranmasına vesile olmuş ama ona karşı bir düşmanlık göstermemiştir. En keskin muhalifleri bile bu kısa sürede Calvin'in fanatizminin temelinde ahlaki yönden koşul tanımayan bir irade yattığını kabul etmek zorunda kalmışlardır; öyle ki bu aceleci adam için mesele küçük bir ihtiras değil, bü-

1. (Fr.) Almanların caddeleri. (Y.N.)

yük bir fikirdir. Kavga arkadaşı Farel de, aynı biçimde hâlâ gençliğin ve sokakların idolüdür; dolayısıyla Calvin'in biraz daha diplomatik davranıp incitici radikal söylemlerini yurttaşların daha itidalli olan anlayışlarına uydurması durumunda gerilim kolayca yumuşayabilecek niteliktedir.

Ancak bu noktada Calvin'in doğasının temelindeki granite toslanır, onun demir gibi katılığına. Bu büyük fanatik için hayatı boyunca uzlaşa kadar yabancı bir şey olmamıştır. Calvin orta yol nedir bilmez. Sadece bir yol vardır, o da, kendi yoludur. Onun için ya hep vardır ya hiç; ya tam otorite ya da tümüyle feragat. Asla bir uzlaşmaya imza atamaz çünkü haklı olmak ve haklı konumunu korumak, onun gözünde o denli hayati bir durumdur ki, bir başkasının da kendi açısından bakınca aynı şekilde haklı olabileceğini kavrayamaz, tasavvur edemez. Calvin için kendisinin öğreten, diğerlerinin öğrenenler olduğu, aksi tartışılmaz bir aksiyom, bir belittir; açık yüreklilikle ve samimi bir inanmışlıkla kelimesi kelimesine, şöyle ifade eder: "Öğrettiklerimi Tanrı'dan alıyorum ve bu benim vicdanımı güçlendiriyor." Ürkütücü ve tekinsiz bir özgüvenle iddialarını mutlak hakikatle bir tutar – "*Dieu m'a fait la grâce de déclarer ce qu'est bon et mauvais*"¹ – ve kendi kendine tutkun bu kişilik, herhangi biri onun iddialarına karşı kendi fikrini söylemeye cesaret edecek olduğunda her seferinde yeniden öfkelenir ve sarsılır. İtirazlar, aslında Calvin'de bir tür sinir krizi yaratır, zihinsel nitelikteki duyarlıklarını bedeninde hissederek, midesi kalkar ve safra kusar; hasmı itirazlarını istediği kadar nesnel ve bilgece dile getirsin, farklı düşünmeye cüret etmiş olması keyfiyeti tek başına, onu Calvin'in gözünde kişisel bir can düşmanına dönüştürür, daha da ötesi, bir dün-

1. (Fr.) Tanrı beni, iyi ve kötü olanın ortaya çıkmasıyla yarattı. (Y.N.)

ya düşmanına, bir Tanrı düşmanına... Ona karşı tıslayan yılanlar, ona karşı havlayan köpekler, kötü yaratıklar, alçaklar, şeytanın uşakları; özel yaşamında aşırı ölçülü olan bu adam, döneminin ilk hümanistlerini ve teologlarını böyle nitelendirir; Calvin'e akademik düzeyde bile olsa karşı gelinecek olsa hemen "hizmetkârı" üzerinden "Tanrı'nın onuru" incinmiş, birileri St. Pierre'in vaizini kişisel olarak egemenlik tutkunu olarak nitelemeye kalksa hemen "İsa'nın kilisesi" tehdit edilmiş olur. Calvin için bir başkasıyla sürdüreceği ikili bir konuşma, diğerinin onun fikrine rücu etmesi ve onu kabul etmesi anlamını taşır: Aslında berrak bir zihinle düşünme yetisi olan bu kişi ömrü boyunca, Tanrı'nın sözünü yorumlama hakkının sadece kendine ait olduğundan ve hakikati yalnız kendinin bildiğinden bir an olsun şüpheye düşmemiştir. Lakin gerçek ortamda özellikle de bu katı kendi kendine inanmışlık sayesinde, bu peygamberce kendine takıntılı hali sayesinde, bu fevkalade sabitfikirlilik sayesinde haklı çıkmıştır. Politik zaferinin sırrını sadece bu taş gibi sarsılmazlığı, bu buz gibi katılığı açıklar. Zira tarihte ancak böyle bir kendine takıntılı olma hali, böyle muazzam bağnazlıkla bir kendinden emin olma hali lider yapar adamı. Her zaman etkileyici olan şeylere kapılan insanlık, asla sabırlı ve adil olanlara değil, sabitfikirlilere, kendi hakikatlerini mümkün olan tek gerçek, kendi iradelerini dünya kanununun temel biçimi olarak ilan etme cesaretini gösterenlere biat eder.

Bu durumda yeni şehir meclisinde çoğunluğun onun karşısında durmasının, ona huzur adına bu çılgın tehditlerden ve aforozlardan vazgeçmesi ve Bern Sinodu'nun daha yumuşak anlayışına katılması konusunda yapılan nazik önerilerin Calvin'in üzerinde en ufak etkisi olmaz: Calvin gibi bir dik kafalı, sadece tek bir noktada bile teslim olmak zorunda kalsa, barışı kolay kolay kabullen-

mez. Otoriter mizacı için her tür uzlaşma imkânsızdır; başkalarından üsttekilere karşı kayıtsız şartsız itaat beklerken, kendisi konseyle ters düştüğü anda üst makamlara karşı tümüyle pervasız bir isyankâr gibi davranır. "Küçük konsey"e kürsüden açıkça küfreder, "Rabb'in kutsal bedenini köpeklere atmaktansa ölmeyi" tercih edeceğini ilan eder. Başka bir vaiz kilisede, şehir meclisini "ayyaşların toplantısı" olarak niteler; Calvin'in takipçileri, üst makamlara karşı katı ve sarsılmaz bir direnç oluşturur.

Vaizlerin otorite karşısındaki bu kıskırtıcı isyanına şehir meclisi tahammül gösteremez. İlkın, kürsünün bundan böyle politik amaçlara alet edilmemesi, orada kesinlikle sadece Tanrı'nın sözünün açıklanması gerektiğine dair, yanlış anlaşılması mümkün olmayan bir genelge yayımlar. Lakin Calvin ve yandaşları bu resmî emre kayıtsız kalıp yollarına devam edince, vaizlerin onların kürsüye çıkmalarını yasaklamaktan başka çare kalmaz; aralarında en tahrik edici olan Courtauld, isyana açık teşvik yüzünden tutuklanır. Böylece kilise ile devlet güçleri arasında açıkça savaş ilan edilmiş olur. Ama Calvin bu savaşı kararlı biçimde kabul eder. Takipçilerinin refakatinde St. Pierre Katedrali'ne girer, inadına, yasaklanmış olan kürsüye çıkar, iki tarafın da takipçileri ile hasımları, bir kısmı yasaklı vaizi zorla dayatmak, diğerleri buna engel olmak amacıyla ellerinde kılıçları kiliseye doluşunca korkunç bir arbede çıkar, iş neredeyse bir kanlı Paskalya'ya varacak gibi olur. Şehir meclisinin sabrı taşmıştır artık. İki yüz kişilik büyük konseyi, en yüksek merciyi, toplantıya çağırır ve Calvin ile meclisin emirlerini inatla görmezden gelen diğer görevli vaizleri işten uzaklaştırmak gerekip gerekmediği sorusunu sorar. Ezici bir çoğunluk, evet, diye yanıtlar. İsyankâr din adamları görevlerinden azledilir ve acilen, üç gün içinde şehri terk etmek zorunda bırakılırlar. Calvin'in son on sekiz aydır bu

şehrin çok sayıda yurttaşını tehdit ettiği sürgün cezası, şimdi dönüp kendisini vurmuştur.

Calvin'in Cenevre şehrine ilk hücumu akim kalmıştır. Ama böyle bir geri püskürtülme bir diktatörün hayatında ciddi bir anlam taşımaz. Aksine, sınırsız güç sahibi olacak bir kişinin başlangıçta böyle bir bozguna uğramış olması, onun nihai yükselişinin neredeyse zorunlu gereğidir. Sürgün, hapis, aforoz büyük bir dünya devrimcisi için asla engel oluşturmaz, tersine, her zaman için sadece popüler olmanın gereklerinden sayılır; kitleler tarafından ilahlaştırılmak için geçmişte mağduriyete uğramış olmak gerekir, bir halk liderinin nefret edilen bir sistem tarafından zulüm görmüş olması, sonraki dönemlerde büyük kitlesel başarılarının ön koşulu sayılır; çünkü kahramanlığıyla verdiği her gözle görülür sınav, müstakbel öndere halkın nezdinde mistik bir paye kazandırır. Büyük bir politikacı için arada bir arka planda kalmaktan daha elzem bir şey olamaz; zira ortalıkta görünmez olmakla efsaneleşir; rivayetler, etrafında bir bulut gibi uçuşarak ismini parlatır, yüceltir; geri döndüğünde hiçbir katkısı olmaksızın, bir atmosfer olayı misali, yüz kat artmış bir beklentiyle karşılanır. Tarihin hemen hemen bütün halk karamanları, ulusları üzerindeki duygusal etkilerini süründeyken kazanmışlardır; Caesar Galya'dayken, Napoleon Mısır'dayken, Garibaldi Güney Amerika'da, Lenin, Urallar'dayken; yok olduklarında, var oldukları zamanlardan daha güçlü olmuşlardır; Calvin de öyle...

Tabii ki sürüldüğü anda Calvin bütün tahminlere göre işi bitmiş bir adam gibi görünür. Teşkilatı çökmüş, çabası tümüyle boşa gitmiş ve eserlerinden geriye fanatik düzen iradesinin anılarından ve birkaç düzine güvenilir dosttan başka bir şey kalmamıştır. Ancak tehlikeli anlarda anlaşılmaya varmak yerine kararlı bir biçimde geri çekilen

bütün politik kişilikler gibi, onun da imdadına ardından gelenlerin ve hasımlarının yaptığı yanlışlar yetişir. Şehir meclisi katı önlemler alarak halka sevimsiz gelme endişesiyle Calvin ile Farel'in buyurgan kişiliklerinin yerine, dizginleri ele almaktansa onları salıveren birkaç itaatkâr vaiz bulmuştur güçbela. Calvin'in enerjik, hatta fazla enerjik biçimde başlattığı Reform inşası, onlar yüzünden kısa süre sonra duraklar. İnanç meselelerindeki bu belirsizlik vatandaşları etkiler; öyle ki, yerinden edilmiş olan Katolik kilisesi yavaş yavaş yeniden cesaret bulur, akıllı bazı temsilciler aracılığıyla Cenevre'yi Roma inancı adına yeniden fethetmeyi dener. Durum giderek daha kritik bir hal alır. Calvin'in aşırı sert ve katı davrandığı Reform yanlıları bile giderek huzursuzlanmaya ve öyle sıkı bir disiplinin, baş gösteren kaos tehlikesinden daha arzu edilir bir şey olup olmadığı sorusunu sormaya başlarlar. Yurttaşların gittikçe daha büyük bir bölümü, hatta eski muhalifleri bile sürülüp edilip uzaklaştırılmış olan Calvin'in geri getirilmesi için ısrar ederler; sonunda meclis, halkın genel arzusunu yerine getirmekten başka bir çıkış yolu bulamaz. Calvin'e gönderilen ilk haberler ve mektuplar, başta usulca sorulan temkinli sorular şeklindedir; ama çok geçmeden daha açık ve ısrarlı bir hal alırlar. Davet, belirgin bir biçimde ricaya dönüşür: Meclis kısa süre sonra geri dönüp şehre yardım etmesi için "*Monsieur*" Calvin'e değil, "*Maître*" Calvin'e yazmaya başlar artık; sonunda çaresiz kalan meclis üyeleri, "iyi yürekli kardeşleri ve biricik dostlarına" vaizlik makamına geri dönmesi için neredeyse diz çöküp yalvarırlar; dahası ona, "memnun olacağı şekilde davranacaklarına" söz verirler.

Eğer Calvin küçük hesapların adamı olsaydı iki yıl

önce onu aşağılayarak kovan bir şehre böyle yalvar yakar davet edilmek gibi ucuz bir zafer onu tatmin edebilirdi, bu kadarlık bir taziyeyle yetinebilirdi. Ama her şeyi birden arzu eden bir kişi, böyle beklediği sonucu vermeyecek şeylere razı olmaz. Hem Calvin için bu en kutsal davasında mesele şahsi kibri değil, otoritenin başarısıdır. İşinin herhangi bir üst kademe tarafından bir kere daha engellenmesini istemez; eğer geri dönerse, Cenevre'de sadece tek bir irade geçerli olabilir: O da kendi iradesidir. Şehir, bileklerinde kelepçesiyle tümünden teslim olmadıkça ve emrine kati biçimde amade olacağını açıklamadıkça Calvin daveti reddeder ve ısrarlı davetleri taktik olarak abartılı bir nefretle geri çevirir. "Bir kere daha o eski ıstırap verici kavgalara başlamaktaansa ölmeyi yüz kere yeğlerim," diye yazar Farel'e. Hasımlarına doğru tek adım bile atmaz. Sonunda meclis adeta diz çöküp Calvin'e geri dönmesi için yalvardığında, en yakın dostu Farel bile isyan ederek, "Sonunda taşların da mı seni davet etmesini bekliyorsun?" diye yazar. Calvin, Cenevre şehri kayıtsız şartsız teslim oluncaya kadar kılını kıpırdatmaz. Ancak şehir onun kateşizmine ve şart koştuğu "*discipline*"e Calvin'in iradesi uyarınca bağlı kalmaya ant içtikten sonra; meclis üyeleri Strasbourg'a, oranın kent halkına bu vazgeçilmez adamı onlara bağışlaması için alttan alan mektuplar gönderdikten, Cenevre şehri kendini sadece onun değil bütün dünyanın gözünde küçük düşürdükten sonra Calvin rıza gösterir ve sonunda eski görevini yeni yetkilerle üstlenmeyi kabul ettiğini açıklar.

Düşmüş bir şehir fatihine nasıl hazırlanırsa, Cenevre de Calvin'in gelişine öyle hazırlanır. Hoşnutsuzluğun gidermek için akla gelebilecek her şey yapılır. Calvin dinî buyruklarını daha baştan yerine getirilmiş bulsun diye eski katı fermanları alelacele devreye sokulur; küçük meclis, özlenen kişi için yanında bahçesiyle uygun

bir ev seçmeyi, gerekli biçimde donatmayı bizzat üstlenir. Özellikle St. Pierre'deki eski kürsü Calvin daha rahat vaaz verebilsin, boyu posu orada bulunanlar tarafından iyice görülebilsin diye tadil edilir. Ululamalar, ululamaları izler. Calvin daha Strasbourg'dan ayrılmadan önce, yolu üzerinde şehir adına selamlamak üzere müjdeciler çıkarılır ve ailesi, masraflarını şehir halkının ödediği bir törenle getirtilir. Nihayet, 13 Eylül günü seyahat arabası Cornavin kapısına yaklaşır ve geri döneni surların içine coşku içinde buyur etmek üzere derhal büyük halk kitleleri toplanır. Yumuşamış ve uysallaşmış olan şehir yoğrulmaya hazır çamur gibi Calvin'in ellerindedir artık ve o, şekil verici fikirleriyle sanat eserini tamamlamadıkça çamuru elinden bırakmayacaktır. O andan başlayarak Calvin ve Cenevre artık birbirilerinden ayrılmayacaklardır; ruh ve biçim, yaratan ve yaratılan...

“Discipline”

Bu zayıf ve sert adamın dökümlü siyah vaiz elbisesiyle Cornavin kapısından girmesiyle bütün zamanların akla gelebilecek en ilginç deneyimi başlar: Sayısız hücre-siyle nefes alıp veren bir devlet, donmuş bir mekanizma-ya dönüştürülecek; bir halk, bütün duyguları ve düşün-celeriyle tek bir sisteme sokulacaktır. Bu, Avrupa'da bir ideal adına bütün bir halkı bütünüyle aynı çizgiye getirme denemelerinin ilkidir. Calvin, şeytani bir ciddiyet, en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş muazzam bir sistematik ile Cenevre'de yeryüzündeki ilk Tanrı şehrini yaratmak üzere cesur planını uygulamaya başlar: Dünyevi basitliklerden, rüşvetten, düzensizlikten, kötü alışkanlıklardan ve günden arınmış bir toplum, selametin bütün dünyaya yayılacağı hakiki bir yeni Kudüs – bundan böyle bu biricik ideal, onun hayatı olacaktır ve hayatı, bu biricik ideale ibadet. Bu dürüst ideolog yüce ütopyasında korkunç derecede ciddi, kutsal sayılacak kadar samimidir ve çeyrek yüzyıllık diktatörlüğü boyunca insanların elinden bütün bireysel özgürlüklerini pervasızca çekip almakla onları korumuş olduğundan asla şüphe etmemiştir. Zira bu dindar despot bütün bu istekleriyle, dayanılmaz, aşırı talepleriyle, insanların hayatlarını doğru bir biçimde yaşamalarından başka bir şey istemediğini

sanır; yani Tanrı'nın iradesine ve kurallarına uygun bir biçimde.

Aslında bu, gayet yalın ve tartışmasız biçimde anlaşılabilir bir şey gibi gelir kulağa. Lakin Tanrı'nın iradesinin aslında ne olduğu nasıl anlaşılacaktır? Buyrukları nerede saklıdır? İncil'de, diye yanıtlar Calvin. Sadece İncil'de. Orada, Tanrı'nın ebediyen yaşayacak olan yazısının içindedir; iradesi orada nefes alır ve hayatta kalır. Kutsal kitaplar tesadüfen gönderilmemiştir. Tanrı gelecek kuşaklara aktarılması gerekenleri açık bir biçimde kelimelere dökmüştür, buyrukları insanlar tarafından bilinsin ve yerine getirilsin diye. Bu İncil, kiliseden önce de vardı ve kilisenin üstündedir; bu yazının ötesinde ve dışında ("*en dehors et au-delà*") hiçbir hakikat yoktur. Bu nedenle gerçekten Hıristiyan olan bir devlette İncil, Tanrı'nın sözü, "*la parole de Dieu*", ahlakın, düşüncenin ve inancın; hukukun ve hayatın tek ve en büyük yol gösterici kuralı olarak geçerli sayılmalıdır; çünkü bu kitap, bütün bilgeliklerin, adaletin ve bütün hakikatlerin kitabıdır. Calvin için baştan sona sadece İncil vardır; her konuda, her kararı onun içinde yazılı sözlere dayanır.

Yazılı kelimayı, dünyevi davranış biçimlerinin tümü için başvurulacak en yüce merci olarak değerlendirmekle Calvin aslında Reform'un iyi bilinen temel çağrısını tekrarlamış gibi görünür. Oysa gerçekte, dev bir adım atarak Reform'un dışına çıkmaktadır; hatta onun temel düşünce döngüsünden tümüyle uzaklaşmaktadır. Zira Reform, tinsel dinsel bir özgürlük hareketi olarak başlamıştır, İncil'i özgürce insanların ellerine bırakmak istemiştir; Hıristiyanlık, Roma'daki papanın ve ruhani meclisin değil, insanların bireysel inançlarına göre biçimlenmelidir. Oysa Calvin, Luther'in savunduğu "Hıristiyan insanın özgürlüğü"nü bütün diğer düşünsel özgürlükler gibi insanların ellerinden pervasızca geri almaktadır. Rabb'in sözü,

onun indinde gayet açıktır; buna bağılı olarak diktatörce bir tavırla, tanrısal öğretinin bütün farklı yorumlamalarına ve kılı kırk yarararak anlam çıkarma çabalarına bir son verilmesini ister; Kutsal İncil'in kelamı, katedrali taşıyan taştan direkler gibi sarsılmaz biçimde "ayakta durmalıdır" ki, kilise yalpalamasın, bocalamasın. Tanrısal öğreti bundan böyle *logos spermatikos*, sonsuza kadar kendini yeniden yaratan, yeniden dönüştüren bir hakikat olarak yaşayıp değişmek yerine, baştan sona Calvin tarafından belirlenmiş yorumuyla uygulanır olmalıdır.

Calvin'in bu talebiyle papanın koyu taassubunun yerine *de facto*, fiilen, yeni bir taassup konmuş olur ve dogmatik diktatörlüğün bu yeni biçimine haklı olarak İncil egemenliği adı verilmiştir. Çünkü Cenevre'de tek bir kitap hem hükümdar hem de yargıçtır; Tanrı kanun koyucudur ve onun vaizi, bu kanunun yegâne yetkili yorumlayıcısıdır. O, Musa'nın kitabındaki anlamıyla bir "yargıçtır" ve gücü, kralların ve halkın üzerinde mutlak olarak geçerlidir. Neyin mubah, neyin yasak olduğunu şehir meclisinin ve sivil hukukun yerine artık sadece kilise yönetim kurulunun İncil yorumları belirlemektedir; bu zorlamaların herhangi bir ayrıntısına itiraz etmeye cüret edenin vay haline! Çünkü vaizlerin diktasına karşı duran herkes Tanrı'ya isyan suçuyla yargılanacak ve en kısa zamanda Kutsal Kitap'ın yorumudur diye kanlı bir şekilde kayıtlara geçecektir. Dogmaya dayalı zorba egemenlikler bir özgürlük hareketinden doğmuşsa, özgürlük fikrine karşı, kökten gelmiş iktidarlardan daima daha sert ve daha müsamahasız olur. Egemenliklerini bir devrime borçlu olanlar, sonrasında her tür yeniliğe her zaman daha hoşgörüsüz, daha tahammülsüz biçimde karşı dururlar.

Bütün diktatörlükler bir fikirle yola çıkar. Lakin her fikir, biçimini ve rengini onu gerçekleştiren insandan alır.

Calvin'in öğretisi de düşünsel bir yaratı olarak kaçınılmaz biçimde, fizyonomi bakımından, yaratıcısına benzetmek zorundadır ve Hristiyanlığın daha önceki bütün yorumlarından daha sert, daha asık suratlı, daha neşeden uzak olacağını tahmin etmek için onun çehresine bakmak yeterlidir. Calvin'in yüzü kıraç toprak gibidir, içekapanık sessizliğiyle, insana dair bir şeylerin değil, sadece Tanrı'nın var olduğu, ıssız, ırak kayalıklar gibidir. Bu kasvetli, bu yaşı belli olmayan sofı çehre, hayatı verimli, bereketli, neşeli, bayındır, sıcak ve anlamlı kılan ne varsa, tümünden yoksundur. Bu uzunca, kederli ovalin içindeki her şey sert ve çirkindir, köşeli ve uyumsuzdur: Altında iki derin ve kapkara gözün için için yanan kömürler gibi titreştiği, dar ve müsamahasız bir alın, içe göçük yanaklarının arasından buyurganca öne çıkan sivri, çengel bir burun, gülümsediğini pek kimsenin görmediği, bıçakla kesilmiş gibi dar bir ağız. Çökmüş, kurumuş, kül rengi, kavruk teninde sıcak hiçbir ısıltı yoktur; sanki içsel bir ateş, vampir misali yanaklarının kanını emmiş gibidir, hiddetinin huzursuz lekelerle alevlendirdiği kısa saniyeler dışında o denli gri, buruşuk, o denli hasta ve solgundur. Aşağı doğru dökülen uzun, (öğrencilerinin ve müritlerinin ona bakarak şekillendirdikleri) İncil'den çıkmış peygamber benzeri sakalı bu acı ve sarı yüze güçlü bir erkek görüntüsü kazandırmak için beyhude yere uğraşır. Bu sakal bile dolgun değil, cılızdır; Tanrı Baba'nınki gibi görkemli çağlayanlar misali çağlamaz, kayalık zeminde bitmiş kederli çalılar gibi ince tutamlar halinde aşağı dökülür.

Hararetli, kendi ruhuyla kavrulmuş ve tükenmiş, cezbe halinde bir adam; resmedildiği tablolarla Calvin işte böyle bir izlenim verir ve insanın bu aşırı yorulmuş, aşırı zorlanmış, kendi içinin yangınıyla tükenmiş insana merhamet duyusu gelir; lakin bakışlarını aşağıya doğru kaydırıp tamahkâr kimselerin ellerine benzeyen tekinsiz

elleriyle karşılaştınca birden korkuya kapılır; bu sıska, kuru, renksiz eller, inatçı ve kıskanç eklemleri sayesinde, soğuk, kemikli pençeler gibi her şeyi, bir kez yakalaya-bildikleri her şeyi zalimce elde tutmayı becerir. Bu kemikli ellerin herhangi bir zamanda narin bir çiçeğe dokunmuş, bir kadının sıcak bedenini okşamış, içtenlikle ve neşeyle bir dosta uzanmış olabileceği tasavvur edilemez; bunlar bir merhametsizin elleridir ve sadece onlara bakarak insan, Calvin'in hayat boyu dayandığı egemen olma ve egemenliği elinde tutma hırsının büyük ve acımasız gücünü sezinleyebilir.

Ne denli nursuz, neşesiz, ne denli yalnız ve itici bir yüzdür Calvin'in çehresi! Herhangi birinin bu acımasız talepkarın, bu ikazcının resmini odasının duvarına asmak isteyebileceği düşünülemez. Dünyanın bu en neşesiz adamının sürekli tetikte, sürekli gözetleyen bakışlarının gündelik yaşamı esnasında üzerinde dolaştığını hissetse, insanın nefesi donar. Calvin'in resminin ancak fanatik üslubuyla sofuları, münzevileri anlatan İspanyol Zurbarân tarafından yapılabileceği akla gelebilir; karanlık, karanlıklar içinde, dünyadan kopuk, mağaraları mekân tutmuş, önünde kitap, her zaman kitap, düşünsel ve dinsel hayatın tek sembolü olarak belki bir kurukafa ya da bir haç; etrafında soğuk ve siyah, yaklaşılamaz bir uzlet... İnsanların yaklaşamadıkları bu saygı alanı, yaşam boyu buz gibi sarmıştır Calvin'i. Gençliğinin ilk yıllarından başlayarak hep aynı merhametsiz siyahları giymiştir. Kısa alınının üzerindeki, kısmen bir keşişin kapüşonuna, kısmen bir askerin fırtına başlığına benzeyen kepi siyahtır; ayakkabılarının üzerine dökülen bol giysisi siyahtır; sürekli insanları cezalandıran yargıçların da, ezelden beri insanların günahlarını ve çibanlarını iyileştirmek zorunda olan hekimlerin de giysileri hep siyahtır. Siyah, daima siyah; daima ciddiyetin, ölümün ve acımasızlığın rengi...

Calvin makamının sembolü olmak dışında hiçbir zaman ortada görünmez; çünkü başkalarının onu sadece Tanrı'nın hizmetkârı olarak, sadece görev kıyafeti içinde görmelerini ve insan olarak, kardeş olarak sayıp sevmelerini değil; ondan korkmalarını ister. Ama dünyaya karşı olduğu kadar kendine karşı da serttir ve ömür boyu nefisini terbiye etmiştir; manevi yanı uğruna, maddi, bedensel yanına asgari ölçülerde yiyecek ve asgari sürelerde istirahat hakkı tanımıştır; üç ya da en fazla dört saatlik uyku, günde bir öğün, açık kitabının başında hızla yenen mütevazı bir yemek. Asla ne gezme ne eğlenme ne dinlenme ve en önemlisi ne de gerçek anlamda zevk... Sonuç olarak Calvin fanatik özverisiyle kendini düşünsel çalışmalara adanmış, sadece çalışmış, düşünmüş, yazmış, mücadele etmiş ama bir saatliğine olsun, asla kendi için yaşamamıştır.

Calvin'in, gençliğini hiç yaşamamış olmasının yanında bir diğer belirgin özelliği de tensellikten tümüyle uzak durmasıydı; bunun, öğretisinin de en vahim yanını oluşturmaya şaşmamalı. Zira diğer Reformcular, sunduğu nimetleri şükranla kabul etmekle ve sağlıklı normal insanlar olarak sağlıklarının tadını sonuna kadar çıkarıp mutlu olmakla Tanrı'ya büyük bir sadakatle hizmet ettiklerine inanırken, Zwingli daha ilk papazlık görevi esnasında evlilik dışı bir çocuk peydahlarken ve Luther, bir seferinde gülerek, "Karın istemiyorsa, hizmetçi yapar," diye bir laf ederken, çekinmeden yiyip içip eğlenirken, Calvin için tensellik tümüyle bastırılmıştır; ya da içten içe, bir gölge gibi, eser halinde sürdürür varlığını. Fanatik bir entelektüel olarak ömrünü metinlerle ve dinselikle geçirmektedir; onun gözünde yalnızca akla yakın olan şeyler hakikattir, sadece düzgün şeylere anlayış ve tahammül gösterebilir; olağandışılığa, asla. Bu fanatik derecede akılcı adam, insanın başını döndüren şey-

lerden, şaraptan, kadından, sanattan, dünyadaki Tanrı nimetlerinin hiçbirinden zevk almamış; bunu ne istemiş ne de tatmıştır. İncil'in şartını yerine getirmek üzere bir kereliğine evlenmeye kalkışır ama evlenme teklifi de, komedi gibi, sanki yeni bir kitap ısmarlamak ya da bere almak söz konusuymuş gibi, nesnel ve soğuk bir biçimde gerçekleşir; Calvin, uygun bir eş seçmek üzere bizzat etrafına göz atıp araştırmak yerine arkadaşlarını görevlendirir; bu arada, bu öfke dolu tensellik düşmanı, az kalsın sefih bir kıza çatacak gibi olur. Hayal kırıklığına kapılmışken nihayet kendisinin dine döndürmüş olduğu bir Anabaptist'in dul kalmış karısıyla evlenir. Lakin mutlu olmak ya da mutlu etmek kaderinde yoktur. Karısının dünyaya getirdiği tek çocuk –böylesi bir serinkanlılıkla ve bu denli soğuk duygularla peydahlandığı için olsa gerek– hayatta kalamaz. Birkaç gün içinde ölür, hemen ardından da karısı onu dul bırakır; otuz altı yaşındaki bu adam için bu suretle sadece evlilik meselesi değil, kadınlarla ilgili her şey tümüyle bitmiş olur. Ölümüne kadar, erkekliğin en güzel yirmi yılı boyunca bu gönüllü çileci başka hiçbir kadına dokunmaz, kendini sadece düşünsel şeylere, dini şeylere, "öğreti"ye adar.

Ama bir insanın bedeni de ruhu gibi gelişmek ister, onu zora sokan, bunun ceremesini korkunç bir şekilde çeker. Her organ dünyevi yaşamında doğasının gereği olan duyuları güdüsel olarak doya doya yaşamak ister. Kan, arada bir daha çılgınca akmak, kalp, daha ateşli atmak, ciğerler haykırarak boşalmak, kaslar devinmek, tohum serpilme ister ve kim bu hayati iradeyi aklıyla sürekli engelleyecek olursa, ona karşı direnirse, organları sonunda isyan eder. Calvin'in bedeninin de, nefsinin terbiye eden sahibinden intikamı korkunç olur: Sinirleri, kendilerini hiçe sayan bu münzevi karşısında varlıklarını kanıtlamak üzere, bu despotlarına karşı sürekli ıstıraplar

icat eder. Belki de pek az dindar insan hayat boyu bünyesi isyan eden Calvin kadar acı çekmiştir. Şikâyetleri aralıksız birbirini izler, Calvin'in neredeyse her mektubu beklenmedik hastalıkların kallesçe baskınından yakındır. Onu günlerce yatağa düşüren şeyler, kâh migren, mide ağrısı, baş ağrısı, hemoroit, kolik, soğuk algınlığı, kramp, kanama, safra taşı ve kan çıbanı; kâh yüksek ateş ve üşüme nöbeti, romatizma ve mesane sıkıntılarıdır. Doktorlar sürekli başında beklemek zorundadır çünkü bu çelimsiz, kırılgan bedende kötücül sancılar vermeyen, rahatsız olmayan tek bir organ yoktur. Bir keresinde Calvin inleyerek, "Sağlık durumum devamlı ölüyormuşum gibi," diye yazar.

Lakin bu adam kendine düstur olarak "*per mediam desperationem prorumpere convenit*" sözünü seçmiştir, yani çaresizliğin çukurlarından kurtulmak için var gücünü kullanacaktır; şeytani zihinsel enerjisi, çalışmalarından bir saatçik olsun çalınmasına izin vermez. Bedeni sürekli engel çıkaradursun, Calvin zihni iradesinin üstünlüğünü kanıtlar her seferinde. Ateşi yükseldiği için vaaz vermek üzere kürsüye tırmanamıyorsa eğer, kiliseye sedyeyle taşınır. Şehir meclisinin oturumunu kaçırmışsa, üyeleri evine gelerek istişarede bulunurlar. Ateşten titrerken, üşüyen bedeni ısıtılmış dört-beş battaniyenin ağırlığı altında, yatağında yatarken bile başında dikte ettiklerini nöbetleşe kaydetmek üzere iki ya da üç asistanı bulunur. Temiz hava almak için günübirliğine yakın kırsaldaki dostlarına gidecek olsa, arabada sekreterleri eşlik eder ve gideceği yere varır varmaz ulaklar peşinden yetişir ve yeniden şehre döner. Yeniden kaleme sarılır ve yeniden çalışmaya başlar. Ömür boyu bir kere bile ara vermeden çalışmış olan Calvin'i, bu gayretkeş şeytanı boş dururken hayal etmek mümkün değildir. Henüz bütün haneler uy-kudayken, henüz sabah olmamışken Channoines Cadde-

si'nde çalışma masasının lambası yanmaya başlamıştır bile ve yine gece yarısı geç saatlerde, herkes çoktan istirahat çekildiğinde ışığı, ebedî ışık misali hâlâ parlamaktadır penceresinde. Başarım gücünü akıl almaz; aynı anda dört ya da beş beyinle çalışmış olduğu düşünülebilir. Zira sürekli hasta olan bu adam, aynı anda dört ya da beş mesleğin farklı işini yapar. Ona verilmiş olan görev aslında St. Pierre Katedrali'nin vaizliğidir; oysa bu görev, hırslı iktidar güdüsünün onu gitgide sürüklediği diğer pek çok görevden yalnızca biri olarak kalır ve sadece bu kilisede verdiği vaazlar, bir kopyacının temize çekmek için ömrünü tüketeceği, bir duvar kitaplığını dolduracak kadar çok sayıda basılmış kitap oluştursa da, derlenmiş eserlerinin yalnızca küçük bir bölümünü oluşturur. Onsuz tek bir karar alamayan kilise yönetim kurulunun başkanı olarak, teoloji ve polemikler üzerine sayısız kitabın müellifi olarak, İncil mütercimi olarak, üniversitenin kurucusu olarak, teoloji seminerinin öncüsü olarak, şehir meclisinin daimi danışmanı olarak, din savaşlarının siyasi kurmayı olarak, Protestanlığın en üst düzey diplomatı ve organizatörü olarak bu "Kutsal Kitap Bakanı", teokratik devletin bütün bakanlıklarının başındadır ve onları tek başına yönetir. Fransa'dan, İskoçya'dan, İngiltere'den ve Hollanda'dan gelen vaizlere dair haberleri takip eder, bir dış propaganda örgütü ihdas eder, basımcılar ve gezici kitapçılar aracılığıyla bütün dünyayı kapsayan bir gizli servis kurar. Diğer Protestan önderlerle görüşür, prenslerle ve diplomatlarla müzakerelerde bulunur. Her gün, neredeyse her saat yurtdışından ziyaretçiler gelir; hiçbir öğrenci hiçbir genç teolog ona danışmaksızın, ona saygılarını sunmaksızın Cenevre'den geçmez. Evi bir postane, devlet işleri ve özel durumlar için daimi bir danışma yeri gibidir; bir seferinde yakınarak, rahatsız edilmeksizin iki saat bile çalıştığını hatırlamadığını yazar. Her gün en

uzak ülkelerden, Macaristan'dan, Polonya'dan ona güvenen ama aynı zamanda ondan medet uman sayısız kişiden, ruhsal sorunlarının çözümü için kişisel danışmanlık isteyen mektuplar gelir. Kimi zaman oraya yerleşmiş bir göçmen, ailesini de yanına aldirtmak ister; Calvin gereken parayı toplar, ona barınacak yer ve geçim kaynağı sağlar. Kimi evlenmek ister kimi evliliğini bozmak... İkisinin de yolu Calvin'den geçer, zira Cenevre'de onun onayı, onun tavsiyesi olmaksızın hiçbir dinî olay gerçekleşemez. Ama bu otokrasi heveslisi, işleri sadece kendi alanında, dinî konularla sınırlı bırakır mı? Calvin için gücünün sınırı yoktur çünkü o bir teokrat olarak dünyevi her şeyin, tanrısal ve manevi olana tabi olduğunu görmek ister. Şehirde olup biten her şeye hırsıyla el koyar: Gün geçmez ki, meclis protokollerine, bu hususta Üstat Calvin'in fikri alınmalıdır, diye şerh düşüldüğü görülmesin. Aralıksız tetikte olan bu göz hiçbir şeyi kaçırmaz, hiçbir şeyi atlamaz. Lakin sürekli faaliyet halindeki bu mucizevi beyne hayran olmak gerekirse de, böylesine her şeyden vazgeçmiş bir çilecilik, aynı zamanda müthiş bir tehdit anlamına gelmektedir. Zira kişisel hayat zevklerinden böyle tümüyle vazgeçmiş bir kişi –bu onun kendi isteğine bağlı olsa da– böyle bir feragati, diğer herkes için kanun ve norm haline getirmek ve onlara gayritabii gelse de, kendine doğal gelen şeyleri başkalarına dayatmak ister ve buna çalışır. Çileci –Robespierre örneğinde olduğu gibi– despotluğun en tehlikeli tipidir. İnsanlığını doyasıya ve keyif içinde yaşamamış olan biri, insanlara karşı daima insanlık dışı davranır.

Lakin disiplin ve müsamahasız sertlik, Kalvenci öğreti yapısının esas temelidir. Kalvenci anlayışa göre insanın dünyamızda başı dik ve vicdanı temiz olarak dolaşmaya asla hakkı yoktur; sürekli, umarsız yetersizliğinin yarattığı eziklik duygusu içinde boynu eğik, nadim ve

“Tanrı korkusu” içinde olmak zorundadır. Calvin’in pür-ten ahlak anlayışı, daha işin başında, bir şeyleri keyifle ve serbestçe tadına varmayı “günah”la bir tutar. Ve her şeyi, dünyevi varlığımıza renk ve kıvraklık katan ne varsa; ruhumuzu huzur içinde dinlendiren, yücelten, kurtaran ve rahatlatan ne varsa, hepsini –en başta sanat– nafile, can sıkıcı, gereksiz şeyler olarak mekruh görür. Calvin ezelden beri mistisizme ve kültürlere yakın olan din alanına kendi ideolojik nesnelliğini getirir; duyuları meşgul eden, duyguları yumuşatan, kuşkulu bir biçimde yatıştıran ne varsa, kiliseden ve dinden uzaklaştırılmalıdır; çünkü gerçek bir inanan, Tanrı’ya yapay olarak heyecana gelmiş bir ruhla, tütsü dumanının tatlı sisleri arasında müzikle büyülenmiş, güya dinsel (gerçekte dine küfreden) resimlerin ve heykellerin güzelliğiyle baştan çıkarılmış bir halde yaklaşmamalıdır. Hakikat sadece berraklıktadır, Tanrı sözünün açıklığında, kesinliğindedir. Onun için bu “putperestlik” nesneleri, resimler heykeller, kiliseden atılmalıdır; renkli cüppeler, dua kitapları, *tabernaculum*’lar¹ Rabb’in masasından kaldırılmalıdır – Tanrı’nın debdebe-ye ihtiyacı yoktur. Keyif verici ruh uyuşturucuları yok olmalıdır: İbadet esnasında ne müzik ne de org! Cenevre’de kilise çanları bile susmalıdır bundan böyle: Zira hakiki bir inananın görevini hatırlamak için ruhsuz madenlere gereksinimi yoktur. Dindarlık asla dıştan görünen şeylerle değer kazanmaz – ne kurbanlarla ne bağışlarla, sadece içsel itaat gereklidir; kilisedeki büyük ayinlere, bütün seremonilere paydos, bütün sembollere ve sembolik uygulamalara son, bütün kutlamalara, şenliklere son! Tek hamlede takvimdeki bayram günlerinin tümünü siler Calvin. Roma’daki katakomplar zamanından

1. (Lat.) Kilise altarında, Komünyon Ayini’nde kutsanan ekmeğin saklandığı mahfaza. (Y.N.)

beri kutlanan Paskalya ve Noel şenlikleri kaldırılır, azizlerin günlerinin üstü çizilir, bilindik bütün eski âdetler yasaklanır: Calvin'ın Tanrı'sı kutlanmak istemez, hatta sevilmek de istemez; sadece kendisinden korkulsun ister. İnsan, sürekli saygı içinde uzaktan ibadet etmek yerine kendini kaybedip aşırılıklara kapılırsa, ona doğru yükselmeye çalışırsa, bu kibir demek olur. Çünkü Kalvenci anlayışın değerlere getirdiği değişikliğinin en derin anlamı buradadır: Dünya üzerinde tanrısal olanı olabildiğince yükseltmek, yüceltmek – bu uğurda Calvin dünyevi şeyleri ölçüsüzce aşağıya çeker; Tanrı kavramına kusursuz saygınlık kazandırabilmek için insan kavramını haklarından yoksun bırakır ve değersiz kılar. Bu insan düşmanı Reformcu, insanlığı asla disiplinsiz bir günahkârlar sürüsünden başka bir şey olarak görmeyi istemez ve dünyamızın o muhteşem, o durmadan binlerce kaynaktan fışkıran zevklerine karşı keşişçe bir korku ve dehşetle ömrü boyunca öfke besleyip durmuştur. Bu ne kadar anlaşıl-maz bir takdirdir, diye sürekli yakınır durur Calvin: Tanrı, kullarını böylesine mükemmellikten uzak, böylesine ah-laksız yaratmış; tanrısal olanı anlamaktan âciz, kendini günah içinde yitirmek için sabırsız! Hemcinslerine bakarken her seferinde ürperir; belki de hiçbir din kurucusu insanlara bu kadar tepeden bakıp bu denli acınası biçimde hor görmemiştir onları; bir "*bête indomptable et féroce*"¹ daha da kötüsü, "*une ordure*"² diye niteler onları ve *Institution Chretienne*'de kelimesi kelimesine şöyle yazar:

Bir insana sadece doğal yetenekleri açısından bakılırsa tepeden tırnağa iyiliğin ışığından eser bile bulamazsınız. Onda övgüye değer pek az bir şey varsa eğer, o da

1. (Fr.) Terbiye edilmez ve sert bir yaratık. (Ç.N.)

2. (Fr.) Bir pislik. (Ç.N.)

Tanrı'nın lütfudur... Bizim adaletimiz baştan sona adaletsizliktir, faziletimiz pislik, kahramanlığımız şerefsizliktir. Ve bizden doğan en iyi şeyler bile her zaman için etin kirliliğine bulaşmıştır ve fenadır, kirle yoğrulmuştur.

Felsefi anlamda insana Tanrı'nın bu denli başarısız olmuş ve talihsiz bir eseri olarak bakan biri, teolog ve politikacı olarak elbette böylesi bir kötülük timsaline Tanrı'nın asgari ölçüde bile olsa özgürlük ya da bağımsızlık bahşetmiş olabileceğini kabul etmez. Bu yüzden de bu yozlaşmış, yaşama hırsıyla tehlikeli olabilecek yaratık acımasızca kısıt altına alınmalıdır, zira "insan kendi haline bırakılırsa, ruhu sadece kötülük üretir." Tanrı'yla ve dünyayla olan ilişkisini kendi kişiliğine uygun olarak biçimlendirmeyi kendine hak bilme küstahlığını gösteren âdemoğlunun beli ebediyen bükülmelidir; benlik iadesi ne kadar şiddetle kırılırsa, insan ne denli bağımlı kılınır ve ne denli dizginlenirse onun için o kadar iyi olur. Asla özgürlük tanınmamalıdır, zira insan bunu daima kötüye kullanacaktır! Tanrı'nın yüceliği karşısında şiddetle küçük düşürülmelidir! Kendi kibrine karşı uyarılmalı, sindirilmelidir, ta ki direnmeksizin dindar, itaatkâr sürüye katılsın; düzen dışı her şey düzen içinde erisin; birey de kitle içinde iz bırakmaksızın kaybolsun!

Kişilerin kişilik haklarından böyle hoyratça yoksun bırakılması, birey haklarının toplum yararına böylesine vandal bir biçimde yağmalanması için Calvin değişik bir yöntem kullanır; ünlü "*discipline*"ini, "kilise disiplini" İnsanlık tarihinde insanı dizginlemek için günümüze değin daha sert bir gem dayatılmamıştır. Bu dâhi, düzenleyici "sürüsünü", "cemaatini" yasa maddeleriyle, yasaklarla ilk andan başlayarak bir dikenli tel ağına –"düzenleme" denilen şeylere– hapseder. Bununla eşzamanlı olarak ahlak terörünün nasıl uygulandığını gözlemek üzere özel bir görev ihdas eder; Tanrı'nın sadelik içinde

onurlandırılması için cemaati takip etmek, diye son derece muğlak bir biçimde tanımlanan bu görevi, "kilise yönetim kuruluna" verir. Lakin bu ahlak müfettişlerinin etki alanı sadece görünürde dinî hayatla sınırlıdır. Zira Calvin'in totaliter devlet anlayışında dünyevi şeyler ile ideoloji birbiriyle tam anlamıyla bağlantılıdır; bu nedenle, o andan itibaren en özel yaşama tarzları bile otomatik olarak üst makamların denetimi altına girer; idari makamdaki hafiyelere –"*ancien*"e– kati olarak "her bir kişinin hayatına dikkat etme" görevi verilir. Hiçbir şey onların dikkatinden kaçmamalıdır, dahası sadece "söylenen sözler değil, düşünceler ve görüşler de" takip edilmelidir.

Bu denli genel bir denetim yerleşince Cenevre'de bundan böyle özel yaşam diye bir şey kalmaz. Calvin, ihbarlar ve jurnaller karşısında hiç olmazsa önceden ispiyoncularıyla gözcülerini gönderen Katolik engizisyonunu bile tek hamleyle geride bırakmış olur. Calvin'in, herkesin kötülüğe eğilimli olduğuna dair ideolojik sistemi uyarınca Cenevre'de herkes daha baştan günahkâr sanığı olarak görülmeye ve gözlem altında tutulmaya razı olmalıdır. Calvin'in dönüşüyle birlikte birdenbire bütün evlerin kapıları açılır, bütün duvarlar adeta camdan yapılmış gibi olur. Gece gündüz her an kapı çalınabilir ve din polisi mensuplarından biri, vatandaşın engellemesine fırsat kalmaksızın "ziyarete" gelebilir. En zenginler gibi en yoksullar, en önemli kişiler ve en önemsizler, ayda en az bir kere bu profesyonel ahlak dedektiflerine ayrıntılı olarak ifade vermek zorundadır. Saçları ağarmış, saygıdeğer, görmüş geçirmiş adamlar saatlerce –zira kural-lara göre "kontrolleri rahatça yapabilmek için yeterli zaman ayrılmalıdır"– duaları iyi ezberlemişler mi, Calvin'in vaazını neden kaçırmışlar, diye okul öğrencileri gibi sınav çekilmeye boyun eğmek durumundadırlar. Lakin bu biçimde sorguya çekmekle, dinî akideleri saydırmak ve

ahlak dersi vermekle ziyaret asla bitmez. Zira bu ahlak yoklamaları her şeyi kapsar. Kısa mı uzun mu, gereksiz fırfırları ya da tehlikeli kesimleri var mı diye kadınların elbiselerine el atar; saç tuvaletleri fazlaca özenli, fazlaca kabarık mı diye saçlarına bakar; parmaklarındaki yüzükleri, dolaptaki ayakkabıları sayar. Tuvaletten çıkar, caiz olan yemekler dışında bir çorba ya da et var mı diye mutfak masasına uzanır ya da bir yerlere bir çerez ya da marmelat saklanmış mı diye yoklar. Din polisi evi gezmeye devam eder. Kurulun anlı şanlı sansür mührünün basılı olmadığı bir kitap var mı diye kitap dolabına bakar, acaba içinde bir aziz resmi ya da tespih var mı diye çekmeceleri karıştırır. Hizmetkârlara efendileri sorulur, çocuklara ana babaları... Aynı anda dışarıya, sokağa kulak verilir; birileri kutsal olmayan bir şarkı söylüyor mu, müzik yapıyor mu ya da şeytani bir günaha girerek neşelenip hayatın keyfini çıkarıyor mu diye. Cenevre'de bundan böyle bitmez tükenmez bir sürekle avıyla keyif almanın bütün biçimleri engellenir; her tür "*paillardise*"; işten çıkıp bir yudum şarap içmek ya da zar atmak, kâğıt oynamak için bir hana uğramaya kalkışmışken yakalanan vatandaşın vay haline! Bu insan avı günbegün devam eder, ahlak ispiyoncuları pazar günleri bile ara vermez. Calvin'in vaazıyla doğru yolu bulmak yerine yatakta kalmayı tercih eden bir tembel, bir günahkâr var mıdır diye tespit etmek üzere her sokağa girilir, her kapı çalınır. Bu arada kilisede de, kimin geç kaldığını ya da kimin Tanrı'nın evini vaktinden önce terk ettiğini ihbar edecek başka gözcüler vardır. Her yerde hazır bulunurlar ve hiç yorulmadan çalışırlar bu ahlak koruma görevlileri; akşamları Rhône Nehri kıyısındaki ağaçların karanlığında

dolaşırlar herhangi bir günahkâr çift kendini oynaşmaya kaptırmış mı diye; hanlarda yatakları, yabancıların bavullarını karıştırırlar. Cenevre'den yollanan ya da Cenevre'ye gelen her mektubu açarlar; kilise meclisinin bu başarıyla örgütlenmiş teyakkuz hali, şehrin çok uzağına kadar uzanır. Parayla tutulmuş bu ispiyoncular her yerdedir; yolculuk arabasında, teknede, gemide, yabancı pazarlarda ve komşu şehirlerin hanlarında; Lyon'da ya da Paris'te; durumdan hoşnutsuz olan birinin sarf ettiği her kelime hiç şaşmadan geriye rapor edilir. Ancak bu tahammül edilmez denetimi daha da tahammül edilmez kılan şey, memur edilmiş ya da parayla tutulmuş casuslara kısa süre sonra yetkileri olmayan çok sayıda ortağın katılmasıdır. Zira bir devletin vatandaşlarını baskı altında tuttuğu her yerde ayrıksı bitkiler misali gönüllü ihbarcılar türer. Aslında prensip olarak muhbirliğe icazet verilen, hatta ihbar etmenin istendiği yerlerde, doğru dürüst insanlar bile korkup kendiliklerinden muhbir olur: Sırf, "Tanrı'nın onuruna karşı gelmiş olmak" şüphesini kendinden uzak tutmak için her vatandaş diğerine yan gözle bakmaya başlar. "*Zelo della paura*", korkunun getirdiği olan gayretkeşlik, tüm muhbirleri peşinden sürükler. Ve birkaç yıl sonra kilise meclisi her tür gözetlemeyi kaldırabilecek hale gelir; zira artık bütün vatandaşlar gönüllü denetleyicilere dönüşmüştür. Muhbirliğin bulanık akıntısı gece gündüz akmakta ve din engizisyonunun çarklarını sürekli döndürmektedir.

Lakin hayata neşe katan, onu yaşamaya değer kılan her şey Calvin tarafından yasaklanmışken, sürekli bir ahlak baskısı altındayken bile insan Tanrı'nın emirlerini çiğneme gafletine düşmediğinden nasıl emin olur? Ti-yatro, eğlence, halk şenlikleri, dans, her tür oyun yasaklanmıştır; hatta masumane bir spor olan buz pateni bile Calvin'in zehirli hıncını çeker üzerine. Adeta keşiş gibi

olanlar dışındaki kıyafetlerin tümü yasaktır, terzilerin belediye meclisinin izni olmadan yeni kesimler imal etmesi yasaktır, kızların on beşinden önce ipekli, o yaştan sonra da kadife elbiseler giymeleri yasaktır, altın ve gümüş işlemeler, altın şeritler, düğmeler ve tokalar, altının ve mücevherin her tür kullanımı tümüyle yasaktır. Erkeklerle, uzun bırakılmış; kadınlara, kabartılmış, kıvrılmış saçlar yasaktır; dantelli başlıklar, eldivenler, fırırlar ve açık ayakkabılar yasaktır. Tahtırevan ve *voitures roulantes*¹ kullanmak yasaktır. Yirmi kişilikten daha kalabalık aile şenlikleri yasaktır, vaftizlerde ve nişanlarda belli bir sayının üzerinde yemek çeşidi bulundurmak, hatta konserve meyve gibi tatlılar ikram etmek yasaktır. Memleketin kendi kırmızı şarabı dışında şarap içmek, şerefe kadeh kaldırmak, av eti, kümes hayvanları ve ezmeler yasaktır. Evli çiftlerin düğünlerinde ve altı ay sonrasına kadar birbirine hediye hazırlamaları yasaktır. Evlilik dışı her tür ilişki, elbette ki yasaktır; nişanlılara da müsamaha yoktur. Yerli halk için lokantaya gitmek yasaktır, lokantacılara, dualarını bitirmeden önce yabancılara içki ve yemek servisi yapmak yasaktır ve bunun dışında konuklarına casusluk etmeleri tembih edilir sıkıca; her şüpheli söze ya da davranışa "*diligemment*"² dikkat etmelidir. İzinsiz kitap bastırmak yasaktır, yurtdışına yazı yazmak yasaktır, her türüyle sanat yasaktır, azizlerin resimleri, heykelleri yasaktır, müzik yasaktır. Dinî ilahiler için bile yönetmelikler, dikkatlerin ezgiye değil, sözlerin ruhuna ve anlamına yönelmesi için "özen gösterilmesini" emreder; zira Tanrı sadece "yaşayan kelimelerle övülmelidir" Eskiden özgür vatandaşlara tanınan çocuklarının vaftiz isimlerini özgür-

1. (Fr.) Tekerlekli araba. (Ç.N.)

2. (Fr.) Titizlikle. (Ç.N.)

ce seçmek hakkı bile tanınmaz olur artık. Yüzyıllardır bilinen Claude ya da Amadé gibi isimler, İncil'de geçmediği için yasaklanır, buna karşılık İsaak ve Adam gibi İncil'de geçen isimler dayatılır. "Göklerdeki Babamız"¹ duasının Latince okunması yasaklanır, Paskalya, Noel gibi bayramların kutlanması yasaklanır, şenlikli olan ne varsa, var oluşun gri renkli kuruluşunu, nesnelliğini gideren ne varsa yasaklanır; elbette ki basılı ya da konuşulan kelimelerin içinde saklı düşünsel özgürlüğün de gölgesi bile, ısıltısı bile yasaktır. Ve de, Calvin'in diktatörlüğüne yönelik her tür eleştiri –bütün suçların en büyüğü olarak– yasaktır: "Meclis dışında resmî konularda konuşmanın" yasak olduğu, davul çalınarak resmen ilan edilir.

Yasak, yasak, yasak: korku verici bir ritim... Ve insan hayret içinde bunca yasaktan sonra Cenevre halkına izin verilmiş ne kalır ki, diye sorabilir. Fazla bir şey kalmaz. İcazet verilen şeyler yaşamak, ölmek, çalışmak, itaat etmek ve kiliseye gitmektir. Aslında son sayılan, izin değil, en sıkı müeyyidelerle verilmiş bir emirdir. Dinî sorumluluk bölgesi içinde vaazları dinlemeyi kaçıran kişinin vay haline! Pazar günleri iki, haftada üç kez ve ayrıca çocuklar için inançlarını pekiştirme dersleri! Tanrı'nın gününde bile baskının boyunduruğu gevşetilmez; vazife, vazife, vazife döngüsü acımasızca döner. Günlük ekmeğini çıkarmak uğruna verilen katı hizmetten sonra pazarları Tanrı'ya ibadet; hafta boyu iş, pazar kilise; insanın içinde saklı iblis sadece böyle öldürülebilir ve tabii bununla beraber bütün özgürlükleri ve yaşama sevinci de.

İnsan hayretler içinde şunu sorabilir; ama bunca zamandır Keltlere özgü bir özgürlük içinde yaşamış olan

cumhuriyetçi bir şehir, Savonarola'ya yaraşır bir diktaya, buraya kadar Güneyli ve neşeli bir halk, yaşama sevincinin bu biçimde itibarsızlaştırılmasına nasıl olur da tahammül eder? Nasıl olur da bir entelektüel çileci, tek başına, binlerin ve de binlerin var olmaktan duydukları mutluluğu böyle sonuna kadar gasp edebilir? Calvin'in sırrı yeni değildir, diktatörlerin tümüne ait çok eski bir şeydir: Terör. Kimse aldanmamalı. Hiçbir şeyden korkup gerilemeyen, her tür insancılığı zaaf diye alaya alan zorbalık müthiş bir kuvvettir. Sistemli bir biçimde düşünü-lüp tasarlanmış, despotça uygulanan devlet terörü, bireyin iradesini etkisiz hale getirir, her toplumu çözer, altını oyar. Bitiren bir hastalık gibi ruhları kemirir ve –bu onun son sırrıdır– çok geçmeden toplumsal korkaklık onun yardımcısı ve yordakçısı olur; ve herkes kendini zanlı hissettiği için diğerlerini suçlar ve korkaklar korkularından tiranın buyruklarına ve yasaklarına hevesle itaat eder. Örgütlü bir korku rejimi mucizeler yaratır; söz konusu kendi otoritesi olunca Calvin bu mucizelere yeniden ve yeniden gerçeklik kazandırmaktan geri durmaz; hiçbir ruhani lider acımasızlıkta onu aşamamıştır; ve sertliğinin –Calvin'in bütün diğer özellikleri gibi– sadece ideolojisinin bir neticesi olması, bu sertliği mazur göstermez. Akli ve sınırları olan bu entelektüel adam şahsen kan dökmekten fevkalade nefret eder elbette –kendi itiraf ettiğine göre– zulme hiçbir zaman tahammül edemez, Cenevre'de uygulanan işkencelerin ve adam yakmaların birinde bile hazır bulunmamıştır. Ama bu, teorisyenlerin her zaman için en berbat kusurudur; kendileri tek bir idamı seyredecek ya da gerçekleştirecek güçte sınırlara sahip olmadıkları halde –bir kez daha Robespierre örneği– kendilerini “fikirlerine” kuramlarına, sistemlerine içtenlikle kaptırdıkları anda bu türden yüzlerce idam kararına pervasızca emir verebilirler. Calvin katı olmayı,

“günahkârlara” karşı acımasız davranmayı sisteminin en başat koşulu olarak görür; dünya görüşüne göre bu sistemi sonuna kadar sürdürmek, ona Tanrı tarafından verilmiş bir görevdir; dolayısıyla, doğasına rağmen kendini acımasızlık yönünde eğitmeyi, disiplinli bir biçimde zalimlik yönünde katılaştırmayı görev bilir; bir güzel sanat eğitimi görür gibi kendine acımaksızın “çalışır” “Genel kötülüklerle savaşmak üzere hazırlanıyorum.” Bu çelik iradeli adamın kendini kötü olmak için disipline etme çabaları elbette ki korkunç ölçüde başarılı olmuştur. Tek bir suçlunun Tanrı’nın mahkemesinden kaçmasındansa, masum birinin cezalandırılmasını tercih ettiğini açıkça itiraf eder; ve çok sayıda infazdan biri esnasında celladın beceriksizliği yüzünden infaz uzayıp da istenmedik biçimde eziyete dönüştüğünde Calvin, Farel’e, hoşgörülü bir edayla, “Mahkûmun bu biçimde işkenceye maruz kalması, özellikle Tanrı’nın iradesi dışında olmuş bir şey değildir,” diye yazar. Eğer mevzu “Tanrı’nın onuru” ise, “aşırı yumuşak olmaktansa aşırı sert olmalı,” diye buyurur Calvin. Ahlaklı bir insanlık yalnızca sürekli cezalandırmayla oluşur.

Acıması olmayan bir İsa figürüne, sürekli “kendi onuru içinde” korunması gereken bir Tanrı figürüne dayandırılan böylesi bir tezin, hâlâ Ortaçağ’da kalmış bir dünya ortamında fiile dönüşmesinin ne denli kanlı bir şey olabileceğini tahmin etmek zor değil. Calvin egemenliğinin ilk beş yılında, bu görece küçük şehirde on üç kişi asılır, on kişinin kellesi uçurulur, otuz beş kişi yakılır. Bunun dışında yetmiş altı kişi evinden barkından kovulur; bu hesapta terörden vaktince kaçıp kurtulanlar yer almaz. Bu yeni Kudüs’te zindanlar kısa zamanda öylesine dolar ki sorumlu, artık başka mahkûm alamayacağını bildirir meclise. Yalnız mahkûmlara değil, sanıklara da müthiş işkenceler uygulanır; öyle ki itham edilenler iş-

kence odasına düşmektense kendilerini öldürmeyi yeğler. Hatta meclis sonunda "bu tür vakaların engellenmesi için" tutukluların gece gündüz kelepçelenmesi talimatını verir. Bu tür iğrençliklere son vermek amacıyla Calvin' in tek kelime ettiği işitilmez; aksine bu utanç verici sorgulamalar esnasında başparmak mengenesi ve iple germe işkencesine, onun açık ve net tavsiyesi uyarınca *chauffement des pieds*, ayak tabanlarının kavrulması, eklenir. Şehrin "düzen" ve "disiplin" uğruna ödediği bedel müthiştir; zira Cenevre, Calvin'in Tanrı adına egemen olduğu günlere kadar asla böylesine vahşi, kanlı hükümlerle, cezalarla, işkencelerle ve sürgünlerle tanışmamıştır. Bu nedenle Balzac, haklı olarak, Calvin'in dinî terörünü Fransız Devrimi'nin kanlı olaylarından daha ürkünç olarak tanımlar. "Calvin'in dehşet saçan dinî hoşgörüsüzlüğü, ahlaki açıdan, Robespierre'inkinden daha köklü, daha acımasızdır; eğer Calvin'e Cenevre dışında daha geniş bir alanda etkili olma imkânı tanınsaydı, o korkunç 'politik eşitlik havarisinden' çok daha fazla kan dökerdi."

Calvin'in Cenevre halkının özgürlük duygusunu kırmasında en etkili olan şey yine de bu barbarca kanlı hükümler değildir; asıl bezdirici, yıpratıcı olan şey, sistemli eziyetler ve sindirmelerdir. İlk bakışta Calvin'in "*discipline*" inin ne denli sudan şeylerden ibaret olduğu gülünç gelebilir. Lakin yönteminin inceliğini küçümsememek gerekir. Calvin yasaklarının ağını kasten böyle dar ve küçük ilmeklerle örmüştür; öyle ki, aradan sızmak ya da serbest kalmak hiç mümkün olmamalıdır; yasaklarını kasten, özellikle küçük ve önemsiz şeyler üzerinde yoğunlaştırır ki herkes kendini mütemadiyen suçlu hissetsin; her şeye kadir, her şeyi bilen otorite karşısında sürekli bir korku hali oluşsun. Zira insanın gündelik yoluna sağdan soldan ne kadar çok çelme takılırsa, rahatça ve doğru adımlar atması o denli güçleşir. Cenevre'de kısa süre içinde ken-

dini güvende hissetmek imkânsız bir hal alır; çünkü kilise yönetimi aslında her şeyi, kaygısızca alınan her nefesi günah sayar. Sindirme yöntemlerinin ne denli incelikli olduğunu idrak edebilmek için meclis protokollerini karıştırmak yeter. Bir yurttaş vaftiz töreni sırasında gülümsemiş; üç gün hapis. İşçiler kahvaltıda ezme yemişler; üç gün ekmek ve su verilmeyecek. İki yurttaş kuka¹ oynamış; hapis. Diğer ikisi çeyrek şişe şaraba zar atmış; hapis. Adamın biri oğlunun İbrahim adıyla vaftiz edilmesine itiraz etmiş; hapis. Kör bir kemancı dans müziği çalmış; sınır dışı. Bir başkası Castellio'nun İncil çevirisini övmüş, şehirden kovulmuş. Kızın biri buz pateni yaparken yakalanmış, kadının biri kocasının mezarına kapanmış, yurttaşın biri ibadet esnasında yanındakine bir tutam tütün vermiş: kilise meclisine celp, tembih ve tövbe... Ve böyle devam eder; sonu da gelmez, ara vermez... Bir takım nesheli kimseler Epifanya'da pastanın içine bir fasulye tanesi koymuşlar; yirmi dört saat kuru ekmek ve su... Yurttaşın biri "*Maitre*" yerine "*Monsieur*" Calvin demiş, birkaç çiftçi, kilise ziyaretinden sonra eskiden âdet olduğu gibi iş konuşmuşlar; hapis, hapis, hapis! Adamın biri kâğıt oynamış; kartlar boynunda teşhir direğine... Bir başkası coşup sokakta şarkı söylemiş; "dışarıda söylemeye" mahkûm edilmiş, yani şehirden uzaklaştırılmış. İki miço kimseyi öldürmeksizin bir kavgaya karışmış, idam. Rüştünü ispat etmemiş üç oğlan, aralarında uygunsuz şeyler yapmışlar, önce yakılma cezası verilmiş, sonra bağışlanıp yanmakta olan odun yığınının önünde halka teşhir. Ama en şiddetli ceza tabii ki Calvin'in devlet ve din açısından yanılmaz

1. Bowling benzeri bir oyun; XV. yüzyılda Protestanlar tarafından hoş görülmesine karşın bir tür halk eğlencesi olmasının yanı sıra pek çok kilisede de oynanan kuka, günahlardan arınmanın bir simgesi olarak kullanılırdı. Dokuz ahşap kukayı deviren, günahlarından tamamen kurtulmuş sayılırdı. (Martin Luther tüm kukaları devirmesiyle anılır.) (Ç.N.)

olduğu inancına ters düşen davranışlara verilir. Calvin'in ilahî takdire, yani kaderin önceden belirlenmiş olduğuna dair katı öğretisine açıkça aykırı konuşma yapanlar, şehrin bütün kavşaklarında kan akıncaya kadar kamçılana- cak, sonra da yakılacaklardır. Sarhoş olduğu esnada Calvin'e küfreden bir yayıncının şehirden atılmadan önce dili kor halinde demirle burulur; Jacques Gruet, yalnızca Calvin'e sahtekâr dediği için işkence görür ve idam edilir. Her cürüm, en sudan olanı bile bundan böyle kilise meclisinin evrakına özenle kaydedilir, öyle ki her bir yurttaşın özel yaşamı apaçık teşhir edilir; Calvin'in ahlak polisi de en az kendisi gibi unutmayı ve affetmeyi bilmekten çok uzaktır.

Böyle sonuna kadar müteyakkız bir baskının, kitle- nin olduğu gibi bireyin de kendine olan saygısını ve gü- cünü kırması kaçınılmazdır. Bir devlette her yurttaş sor- gulanmaya, araştırılmaya, yargılanmaya karşı sürekli te- tikte olursa her davranışının, her kelimesinin görünmez gözcülerin bakışlarına maruz olduğunu, kapısını gece gündüz ansızın, hiç beklenmedik "ziyaretlere" açmak zo- runda kalabileceğini bilirse, sinirleri giderek gevşer, kitle- sel bir korku oluşur ve en yürekli olanlar bile yavaş yavaş bu salgına yenik düşerler. Kendi kişiliğini ortaya koyma iradesi bu beyhude kavga içinde tümüyle felç olur ve böylece bu zapturapt altına alma sistemi sayesinde, bu "*discipline*" sayesinde Cenevre kısa zamanda tam da Cal- vin'in istediği gibi olur; Tanrı korkusuyla dolu, ürkek ve ciddi... Ve gönüllü olarak, hiç itirazsız, tek bir iradeye, onun iradesine tabi...

Birkaç yıl sürer bu disiplin ve Cenevre değişmeye başlar. Bu bir zamanların özgür ve şenlikli kentinin üze- rine gri bir şal örtülür. Renkli kıyafetler kaybolur, renkler solar, kulelerde çanlar çalmaz, sokaklarda neşeli şarkılar işitilmez olur; evler birer Kalvenci kilise gibi çıplak ve

süssüz kalır. Kemanlar dansa davet etmez, kukalar oluklarında tıkırdamaz, kemik zarlar masada hafifçe kayıp şıkırdamaz olunca hanlar tenhalaşır. Dans pistleri bomboş kalır, âşıkların buluştuğu ağaçlık gölgeli yollar terk edilmiştir artık; pazarları insanları bir araya getiren, sadece kilisenin ciddi ve suskun toplantılara açık çıplak mekânlarıdır. Bambaşka, sert ve somurtkan bir çehre kazanır şehir: Calvin'in çehresini. Sakinlerinin tümü gitgide, korkudan ya da farkına varmadıkları bir uyum sağlama dürtüsüyle onun katı tavrına, onun karanlık içine kapınlığına bürünür. Adımları artık hafif ve rahat değildir; gözleri, samimiyetin tensel bir şey olarak algılanacağı korkusuyla sıcaklık göstermeye cesaret edemez. Yüzü asla gülmeyen bu karanlık adamdan çekindikleri için rahat davranmayı unuturlar. En yakın çevrelerinde bile konuşmak yerine fısıldamaya alışır; zira kapıların ardında hizmetkârlar, hizmetçi kızlar kulak kabartıyor olabilirler; enselerinde görünmez sinsilerin, kulak misafirlerinin olduğuna dair kronikleşmiş korkularını her yerde hissetmek mümkündür. Görünmez olmalı! Ne giyim kuşamıyla ne acelece sarf edilmiş bir sözle ne neşeli bir yüz ifadesiyle dikkat çekmeli! Şüphe uyandırmamalı, kendini unutturmalı! İyisi mi evlerinde kalır Cenevreliler; evleri, çatılarıyla ve duvarlarıyla insanı gözetlenmekten ve zanlı duruma düşürmekten bir dereceye kadar korur onları. Lakin kazara kilise meclisi üyelerinden birinin caddede yürüyerek yaklaştığını gördüler mi ansızın korkuya kapılırlar, sapsarı kesilir, pencereden uzaklaşırlar; kim bilir komşuları neyi ihbar etmiş, haklarında neler anlatmışlardır? Sokağa çıkmak zorunda kaldıklarında koyu renk pelerinlerini giyip bakışlarını önlerine eğerek vaaza ya da bir cenaze törenine gidermişçesine konuşmadan, sessizce süzülürler. Böyle katı bir zapturapt altında yetişen, "inanç pekiştirme derslerinde" şiddetle sin-

dirilen çocuklar da coşkuyla ve gürültüyle oynayamaz olur, onlar da görünmez bir darbeden korkar gibi pusarlar; zavallı tomurcuklarını güneşte değil de soğuk gölgelerde açan çiçekler gibi tazelikten uzak ve ürkektirler. Bu şehrin ritmi, tıpkı bir saatin mekanizması gibi düzenli, asla bayramlarla, şenlik günleriyle bölünmeksizin hüznü ve soğuk bir tik tak içinde akar gider; tekdüze, düzenli ve güvenli. Yeni gelmiş bir yabancı sokağa çıksa, şehrin matemde olduğunu sanır; insanların bakışları o denli kasvetli ve soğuktur, sokakları o denli dilsiz ve neşesizdir, manevi atmosfer o denli şenliksiz ve ezgindir. Tabii ki bu sıkı düzen ve disiplin fevkalade bir şeydir lakin Calvin'in bu şehre dayattığı bu katı haddini bilme ve kanaatkâr olma anlayışı, her zaman sadece aşırılıklarla ve coşkuyla beslenen kutsal güçlerden ölçülemez kayıplar vermek pahasına sağlanmıştır. Ve bu şehir, dindar, Tanrı korkusu taşıyan sayısız yurttaşıyla, çalışkan teologlarıyla, ciddi bilginleriyle övünse de Cenevre, Calvin'den sonra iki yüz yıl boyunca dünyaca ünlü tek bir ressam, tek bir müzisyen, tek bir sanatçı bile çıkaramamıştır. Sıra dışılık, sıradanlığa kurban edilmiştir, yaratıcı özgürlük, itirazsız köleliğe... Ve sonunda bir gün bu şehirde bir sanatçı doğduğunda, bütün hayatı bu kişilik gaspına karşı bir başkaldırı olacaktır; Cenevre kendini Calvin'den ancak en bağımsız yurttaş, Jean Jacques Rousseau sayesinde tümüyle kurtaracaktır.

Castellio Sahneye Çıkıyor

Bir diktatöre saygı göstermek asla onu sevmek demek değildir; teröre görünürde boyun eğenler, haklılığını kabul etmekten epey uzaktır. Geri dönüşünün ilk aylarında yurttaşlar da, resmi makamlar da elbette ki oybirliği içinde Calvin'e hayranlık besler. Bütün taraflar onun yanında yer alır gibidir, sadece tek bir taraf konu olunca da, herkes heyecan içinde kendini bir birliğe kavuşmuş olmanın sarhoşluğuna kaptırır. Ancak kısa süre sonra uyanış başlar. Zira düzeni sağlaması için Calvin'i geri çağırınlar, tabii ki gizliden gizliye bu öfkeli diktatörün "*discipline*"i sağladıktan sonra aşırı ahlakçı gaddarlığını elden bırakacağını ummaktadır. Oysa bunun yerine baskının günden güne daha da arttığını görürler; kişisel özgürlükleri ve keyifleri konusunda bulundukları muazzam özveriye karşılık asla tek bir teşekkür sözü duymazlar; infial içinde, kürsüden, bu yozlaşmış şehre gerçekten ahlak ve disiplin getirebilmek için yedi ya da sekiz yüz Cenevre gencini ipe götürmek gerektiği yönünde sözler işitirler. Şehirlerine, umdukları ruh doktorunun yerine özgürlüklerinin zindancısı olacak birini davet etmiş olduklarının ayırdına yeni varırlar, gitgide sertleşen zorunlu önlemler, sonunda en sadık yandaşlarının bile canını sıkar.

Birkaç aya kalmaz Cenevre'de Calvin'le ilgili bir mem-

nuniyetsizlik baş gösterir yeniden: "*Discipline*"i, uzaktan bakınca onun buyurgan varlığı altında olduğundan daha çekici gibi görünmüştür. Şimdi artık o romantik renkler solmaktadır; daha dün sevinç çığlıkları atanlar, sessizce içlerini çekmeye başlar. Ama bir diktatörün kişisel itibarının sarsılması için her zaman gözle görülür, elle tutulur bir sebep gereklidir ve çok geçmeden bu sebep ortaya çıkar. Cenevreliler, üç yıl boyunca şehri kasıp kavuran (1542'den 1545'e kadar) korkunç bir veba salgını esnasında ilk kez kilise meclisinin insani açıdan mükemmelliği konusunda şüpheye düşer. Çünkü her zaman hastalanan kişilerin üç gün içinde yataklarının başına bir din adamı çağırmasını en şiddetli cezalarla tehdit ederek dayatan vaizler, aralarından birinin salgına yenik düşmesinden sonra hastaların salgın hastanesinde çürüyüp gitmelerine ve dini destek almaksızın ölmelerine göz yummaktadırlar. Şehir meclisi yalvara yakara "salgın hastanesindeki zavallı hastaların maneviyatını yükseltmek, onlara teselli vermek üzere" kilise meclisinin hiç olmazsa bir mensubunun orada hazır bulunmasını rica eder. Okulun rektörü Castellio dışında kimse bu işe başvurmaz; ama ona da kilise meclisi mensubu olmadığı için görev teslim edilmez. Calvin ise arkadaşları aracılığıyla kendini "vazgeçilemez" olarak ilan eder, birkaç kişiye yardımcı olabilmek uğruna bütün bir kiliseyi yarı yolda bırakmanın doğru olamayacağını" açıklar. Lakin bu denli önemli görevler yürütmek zorunda olmayan diğer vaizler de tehlikeden ısrarla uzak kalırlar. Şehir meclisinin bu ödle ruh çobanlarına yakarmaları sonuçsuz kalır: Hatta içlerinden biri dürüstçe, açık açık, "salgın hastanesine gitmektense darağacına gitmeyi yeğleyeceklerini," açıklar. Ve 5 Ocak 1543'te Cenevre hayret verici bir sahneye tanık olur, şehrin Reformcu vaizlerinin tümü, başlarında Calvin, utanç verici bir itirafta bulunmak üzere resmen şehir meclisinin

toplantısına katılırlar; görevlerinin Tanrı'ya ve onun kilisesine iyi ve kötü günde hizmet etmek olduğunu bildikleri halde kimsenin salgın hastanesine gidecek cesareti yoktur.

Bir halk üzerinde, önderinin şahsi cesaretinden daha etkili olan bir şey yoktur. Marsilya'da, Viyana'da ve başka pek çok şehirde büyük salgınlar esnasında insanların çürümekte oldukları evlere teselli götürmüş kahraman din adamlarının anılarına yüzlerce yıl sonra bile hâlâ kutlamalar yapılmaktadır. Bir halk, önderinin bu türden kahramanlıklarını asla unutmaz; ama önemli anlarda gösterdikleri yüreksizliği hele, hiç unutmaz... Kürsülerinden aşağı patetik tavırlarla en büyük özverileri talep ederken kendileri en küçüğünü bile göstermeye razı olmayan bu vaizlere Cenevre halkı şimdi artık öfke dolu bir istihzayla bakmakta ve onlarla alay etmektedir. Genel kırgınlığı gidermek için icat ettikleri rezil tiyatro oyunu da bir işe yaramaz. Meclisin emriyle aç kalmış birkaç yoksul yakalanır; öylesine feci biçimde işkence edilir ki, sonunda şeytanın dışkıdan üretmiş olduğu bir merhemi, kapı tokmaklarına bulaştırarak salgını şehre kendilerinin getirmiş olduğunu itiraf ederler. Bir hümanist olarak böyle kocakarı gevezeliklerini küçümseyip karşı çıkması gereken Calvin, daima geriye dönük kalmış kafasıyla, kendini bu Ortaçağ cinnetinin inanmış savunucusu olarak ortaya koyar. Ama bu "*semeurs de peste*", bu veba bulaştırıcılarının, layığını bulduklarına dair açık ifadesinden daha ziyade, kürsüsünden, adamın birinin tanrısız olduğu için güpegündüz şeytan tarafından yatağından alınıp Rhône Nehri'ne atılmış olduğunu iddia etmesi zarar verir kendisine; Calvin ilk kez bazı dinleyicilerin bu tür batıl inanışlarla dalga geçtiklerini saklamak gayretine girmediklerine tanık olur.

Her ne olursa her diktatör için vazgeçilemez bir psi-

kolojik kudret ögesi anlamına gelen, hatasız olduğu kanısının önemli bir bölümü veba salgını esnasında çökmüştür. Gözden kaçmayacak bir uyanış başlar: Direniş hızla gitgide daha geniş çevrelere yayılır. Lakin Calvin'in şansına, yaygınlaşır ama bir yere odaklanamaz. Bu durum daima, geçici de olsa, diktatörlerin lehine işler, sayıca çoktandır azınlığa düşmüş olsalar bile bu, onların egemenliklerinin güvencesidir; askerî nitelik kazanmış iradeleri, birlik, bütünlük ve düzenli bir görünüm sergiler; oysa karşılarındaki irade farklı yönlerden gelmekte ve etkisini farklı biçimlerde göstermektedir; bir araya gelip gerçek vurucu bir güce dönüşemez ya da dönüşse bile işi ten geçmiş olur çoktan. Halkın büyük bir kısmının, hatta çoğunluğun içtenlikle diktatörlüğe karşı çıkmasının, tek bir plan, bütüncül bir yapı içinde birlikte hareket etmedikleri sürece bir yararı olmaz. Bu yüzden de bir diktatörün otoritesinin, geçirdiği ilk sarsıntıdan çöküşüne kadar uzanan yol zorlu ve çok uzundur. Calvin ve onun kilise meclisi, vaizleri, göçmen yandaşları, iradelerini tek bir blok halinde gösterirler; kararlı, hedefi belli bir kuvvet oluştururlar; hasımları ise ilgisiz, olabilecek her tür ortamdan ve sınıftan gelir. Bir tarafta gizliden gizliye hâlâ eski inançlarına bağlı kalmış Katolikler, onların yanında lokantaları kapatılmış şarapçılar, süslenmeleri yasaklanmış kadınlar ve yine bütün makamlara göçmenlikten yeni çıkmış yeniyetme yoksulların yerleşmelerine içerleyen eski Cenevre soyluları – bu sayıca güçlü muhalefet bir yanıyla en soylu, diğer yanıyla en acınası öğelerden oluşur; ancak belirli bir fikre bağlanmayınca hoşnutsuzlukları güçsüz bir homurtu olarak kalır, etkili değil, sadece gizli bir kuvvet. Bir araya yığılmış bir küme, militarize olmuş bir orduyla, örgütlenmemiş bir memnuniyetsizlik örgütlü bir terörle asla baş edemez. Bu nedenle de ilk yıllarda Calvin için bu dağınık grupları diz-

ginlemek kolay olmuştur; ona asla bir bütünlük içinde karşı çıkamadıkları için bir seferinde birini, ardından diğerini alaylı imalarla bertaraf edebilmiştir.

Bir fikrin savunucusu için gerçek tehlikeyi, ona farklı bir düşünceyle karşı çıkan bir insan oluşturur. Calvin berrak ve kuşkucu bakışıyla bunu hemen fark etmiştir. Zira ilk andan sonuna kadar, hasımları arasındaki kimse-den, zekâ ve ahlak açısından kendisiyle denk olan, özgür bir vicdanın bütün tutkusuyla onun dinî tiranlığına karşı çıkan o biricik kişiden, Sebastian Castellio'dan korktuğu kadar korkmamıştır.

Castellio'dan elimizde sadece bir tek resim kalmıştır ve yazık ki o da orta karar bir resimdir. Geniş, açık bir alnın altında cesur, candan diye tanımlanabilecek gözleriyle baştan sona zeki ve ciddi bir çehre – resim, fizyonomi bakımından daha fazla bir şey söylemez. Karakterinin derinliklerini görmeye izin veren bir resim değildir ama genel hatlarıyla bu adam hakkında, onun içsel güveni ve dengesi hakkında hiç değilse yanılgıya mahal veremeyecek bir fikir verebilir. İki hasmın, Calvin ile Castellio'nun resimleri yan yana bulunduğu, ileride kendini bütün ağırlığıyla gösterecek manevi karşıtlık, maddeten açıkça ortaya çıkar. Calvin'in yüzü, tümüyle gergin, kasılmış ve biriktirdiği enerjiyi hastalıklı bir biçimde sabırsızca ve aksilikle boşaltmaya niyetliken Castellio'nun çehresi yumuşak, müşfik bir huzurla doludur. Birinin bakışları baştan aşağı ateş püskürür, diğerinkiler, gölgeli ve dindir; sabırsızlığa karşı sabır; patlamaya hazır bir hırsa karşı sabırlı bir kararlılık; fanatizme karşı insanlık.

Castellio'nun gençliği hakkında da dış görünüşü kadar az şey biliyoruz. 1515'te, Calvin'den altı yıl sonra İsviçre, Fransa ve Savoie arasındaki sınır topraklarda doğmuştur. Ailesi, Chatillon ya da Chataillon, Savoia hü-

kümranlığı altında belki zaman zaman Castellione ya da Castiglione adını taşımıştır; anadili İtalyanca değil, Fransızca olmuştur. Asıl dili kısa süre sonra tabii ki Latince olacaktır; zira Castello yirmi yaşma geldiğinde öğrenci olarak Lyon Üniversitesi'ne girer ve orada kendini Fransız ve İtalyan dillerine adar, ayrıca Latince, Yunanca ve İbranicede mutlak bir ustalık kazanır. Daha sonra bunlara ek olarak Almanca öğrenir, gayreti ve bilgisiyle diğer bilim alanlarında da üstün başarı sağlar; öyle ki hümanistler ve teologlar onu oybirliğiyle çağın en bilgili adamları arasında sayarlar. Yoksulluk içinde kahramanca ders vererek ekmeğini kazanmakta olan genç öğrenciyi cezbeden, başlangıçta güzel sanatlar olur; Latince bir dizi şiir ve yazı yazar. Ancak kısa süre sonra geçmişe duyduğu tutkudan daha güçlü bir tutkuya kapılır; çağının yeni sorunlarından kuvvetle etkilendiğini hisseder. Tarihsel açıdan bakarsak, klasik hümanizmanın şanlı zirvesi çok kısa sürmüştür; dünyanın en önemli dönemlerinden Rönesans ile Reform arasındaki birkaç on yıl... Gençlik, sadece bu bir anlık dönemde klasik zamanların yeniden geleceğine, sistematik bir eğitimle dünyanın kurtulacağına dair bir umuda kapılmıştır; lakin görünüşe bakılırsa çok geçmeden bu neslin en tutkulularının, en iyilerinin bile payına sadece ihtiyarlara özgü işler ve önemsiz angaryalar düşmüştür: Cicero ile Thukydides'in parşömenlerini sil baştan yeniden çalışmak. Oysa öte yanda, Almanya'dan doğru gelen bir din devrimi, orman yangını misali milyonlarca ruhu ele geçirmektedir. Kısa süre içinde üniversitelerde Platon ve Aristoteles'ten daha çok, eski ve yeni kilise hakkında konuşulur olmuştur. Profesörler ve öğrenciler, Pandekt hukuku¹ yerine İncil üzeri-

1. Almanya'da XV. yüzyılda uygulanmaya başlayan, Roma hukukuna dayalı, tamamlayıcı nitelikte kurallar. (Y.N.)

ne çalışmaktadırlar; sonraki dönemlerde politik, ulusal ya da sosyal akımlarda olduğu gibi, XVI. yüzyılda da Avrupa gençliğinin tümü dönemin dinî fikirleri hakkın-
da düşünmek, konuşma ortamlarına katılmak, katkıda bulunmak için engellenemez bir tutku içindedir. Castello da akıma kapılır ve bu konuda edindiği bir deneyim insancıl tabiatı açısından büyük bir önem kazanır. Lyon'da ilk kez katıldığı bir sapkın yakma olayı esnasında bir yanıyla engizisyonun gaddarlığı ama diğer bir yanıyla da kurbanların ruhlarının en derin noktasına kadar cesur duruşları karşısında sarsılır. O günden sonra, özgürlük ve kurtuluş barındırdığını düşündüğü yeni öğretiy uğruna yaşamaya ve mücadele etmeye karar verir.

Yirmi beş yaşındaki genç, Reform'a gönül verdiği andan itibaren tabii ki Fransa'daki hayatını tehlikeye atmış olur. Devletin ya da sistemin inanç özgürlüğünü zorbalıkla bastırdığı her yerde, vicdanının gasp edilmesine boyun eğmeyen kişiler için her zaman sadece üç yol vardır: Devlet terörüyle açıktan mücadele etmek ve bir cefakeş, bir şehit olma durumunu kabullenmek; bu en cesur yolu, açıkça direnmeyi seçen Berquin ile Etienne Dolet, isyanlarının cezasını da elbette ki odun yığnında yakılarak öderler. Veyahut insan hem kendi iç özgürlüğünü hem de hayatını korumak üzere görünürde boyun eğip kendi kanaatini kendine saklayabilir – bu, Erasmus ile Rabelais'nin tekniğidir; dıştan bakınca kiliseyle de devletle de barış içindeymiş gibi görünürler, ya bilginlik kisvesine bürünürler ya da geriye doğru zehirli oklarını atmak üzere haşarı soytarı şapkasının altına saklanırlar, zorbalıktan kıvraklıkla sıyrılır, hoyratlığı Odysseus tarzı hileyle kandırırlar. Üçüncü yol olarak göç etmek kalır: içindeki özgürlüğü zulüm gördüğü ve aşağılandığı ülkeden, selametle rahat bir nefes alabileceği başka topraklara taşımak. Castello, dürüst ama aynı zamanda yumuşak

yapıda bir insan olarak bu en barışçıl yolu seçer. 1540 yılının ilkbaharında, Lyon'da ilk Protestan Hıristiyan çilekeşlerinin yakılışını yürek azabıyla seyrettikten sonra Protestan öğretinin elçisi ve aracısı olmak üzere yurdunu terk eder.

Castellio Strasbourg'a yönelir, hem de din göçmenlerinin çoğunluğu gibi "*propter Calvinum*", Calvin aşkına... Zira bu adam *Institutio* eserinin önsözünde Kral I. François'dan öylesine cesur bir tavırla hoşgörü ve inanç özgürlüğü talep eder ki, henüz çok genç olmasına rağmen bütün Fransız gençliğince Protestan öğretisinin öncüsü, habercisi ve sancaktarı olarak kabul edilir. Aynı zulümlerden dolayı iltica etmiş olan herkes, taleplerini dile getirmeyi ve bir hedef koymayı bilen bu adamdan hayat dersi almayı umar. Castellio da, öğrenci, hem de hevesli bir öğrenci olarak, dosdoğru onun evine gider—çünkü Castellio'nun özgür karakteri o esnada Calvin'i inanç özgürlüğünün temsilcisini olarak görmektedir—ve bir hafta boyunca Calvin'in karısının bu yeni öğretinin gelecekteki misyonerleri için hazırladığı öğrenci yurdu halli evde kalır. Lakin umduğu gibi daha yakın bir ilişki kurulamaz; çünkü Calvin kısa süre sonra Worms ve Hagenau ruhani meclislerine çağrılır. Böylece ilk temas fırsatı kaçırılmış olur. Ancak kısa süre sonra, o sıralar yirmi dört yaşında olan Castellio'nun oldukça olumlu bir izlenim bırakmış olduğu ortaya çıkar. Zira Calvin'in Cenevre'ye geri çağırılması kesinleşir kesinleşmez Farel'in önerisi ve Calvin'in tereddütsüz onayıyla bu çok genç bilimadamı Cenevre'deki okula öğretmen olarak atanır. Resmen rektör unvanı verilir, emrine iki yardımcı öğretmen atanır, üstelik Cenevre şehrinin sorumluluk bölgesi içindeki Vandœuvre'sün kilisesinde vaaz vermek gibi arzu edilir bir göreve getirilir.

Castellio, bu güvenin gereklerini tam anlamıyla ye-

rine getirir ve öğretim faaliyetleri ona üstün bir edebiyat başarısı kazandırır. Zira öğrencilerini Latince öğrenmeye teşvik etmek için Eski ve Yeni Ahit'teki en canlı hikâyeleri Latince diyaloglara dönüştürür. Cenevreli çocuklara kolaylık sağlaması için düşünülmüş bu küçük kitap dünyaya mal olan edebî ve pedagojik etkisi bakımından sadece Erasmus'un kolokyumlarıyla karşılaştırılabilir. Ve yüzyıllar sonra bu küçük kitabın en az kırk yedi baskısı yapılır, yüz binlerce öğrenci klasik Latincelerinin temellerini ondan öğrenir. Bu Latince okuma kitabı, diğer hümanizma çabaları bakımından yalnızca bir yan ürün, bir tesadüf ürünü sayılsa da entelektüel açıdan Castellio'yu zamanının ön planına taşıyan ilk kitaptır.

Ancak Castellio'nun ilerleme tutkusu, okul çocuklarına cazip ve yararlı el kitapları yazmaktan daha yüksek hedeflere uzanır. Gücünü ve öğretme yetisini küçük işlere ayırmak uğruna hümanizmadan vazgeçecek değildir. Bu genç ve idealist insanın yüreğinde, Erasmus'un ve Luther'in güçlü eserlerini bir bakıma tekrarlayacak, hatta onları aşacak kadar büyük bir plan vardır; İncil'in tümünü bir kez daha Latinceye ve bir kez daha Fransızcaya çevirmekten başka bir şey düşünmemektedir Castellio. Erasmus ve Luther'in yaratıcı güçleri sayesinde hümanistlerin ve Alman dünyasının hakikatin tümüne vâkıf oldukları gibi kendi halkı, Fransız halkı da buna kavuşmalıdır. Sebatkâr ve sessiz inancıyla Castellio varlığının bütün gücüyle bu muazzam göreve koyulur. Gündüzleri düşük bir ücretle çalıştığı işiyle ailesinin ekmeğini güçlkle kazanırken geceleri bütün hayatını vakfedeceği bu en kutsal plan üzerinde çalışır.

Ancak daha ilk adımında Castellio ciddi bir itirazla karşılaşır. Cenevreli bir yayıncı İncil'in Latince çevirisinin ilk kısmını basacağına söz vermiştir. Lakin entelektü-

el ve dinî konularda Calvin Cenevre'de mutlak bir diktatördür. Onun rızası, onun izni olmaksızın şehrin surları içinde kitap basılamaz; elbette ki sansür her zaman, her diktatörlüğün doğuştan kardeşidir.

Bunun üzerine Castellio, Calvin'e gider; bir bilgin olarak, diğer bir bilgene, bir teolog olarak diğer bir teoloğa... Ve ondan arkadaşça izin vermesini rica eder. Oysa otoriter tabiatlı kimseler, bağımsız düşünen herkesi tahammül edilmez bir hasım olarak görürler. Calvin'in ilk tepkisi hoşnutsuzluk olur ve saklayamadığı bir hiddet. Çünkü kendi akrabalarının birinin Fransızca İncil çevirisinin önsözünü bizzat yazmış, böylelikle onu bir bakıma "*Vulgata*"¹ olarak, dünyada geçerli Protestanlık olarak resmen kabul etmiş bulunmaktadır. Bu ne "cürettir" ki bu "genç adam" onun onayladığı ve yazımına katkıda bulunduğu sürümünü tek geçerli ve doğru olan diye kabul etmeyip kendine ait yeni bir tane çıkarmaktadır! Calvin'in Castellio'nun "haddini aşması"na öfkelenildiği, canının sıkkın olduğu, Viret'ye yazdığı mektupta açıkça belli olur. "Bizim Sebastian'ın bizi güldüren ama aynı zamanda kızdıran fantezisini dinle şimdi... Üç gün önce bana yeldi, Yeni Ahit'in tercümesini yayımlamak için benden izin istedi." Bu alaylı ifadeden bile rakibini hangi sıcaklıkla karşıladığı anlaşılabilir. Gerçekten de Calvin, Castellio'nun kestirmeden haddini bildirir. Castellio'ya izin vermeye hazırdır. Ancak bir şartla: Önce çeviriyi okuyacak, düzeltilmesini gerekli gördüğü yerleri düzeltecektir.

Castellio'nun karakterinde aslında kurumlu bir ken-

1. Latince, *editio vulgata*: "ortak metin"; Katolik kilisesinde kullanılan Latince Kutsal Kitap metni. Büyük bölümü IV. yüzyılda Aziz Hieronymus tarafından çevrilmiştir. 1592'de Papa VII. Clemens'in bastırdığı *Vulgata* metni Katolik kilisesinin bağlayıcı Kutsal Kitap metni durumuna geldi. (Y.N.)

dini beğenmişlik ya da aşırı bir özgüven yoktur. Hiçbir zaman Calvin gibi kendi fikrini tek doğru, bir konuyla ilgili kanısını kusursuz, tartışılmaz olarak görmez; bu çeviriye daha sonra yazacağı önsöz de, bilimsel ve insanca tevazua örnek olacak niteliktedir. Kutsal Kitap'ın her yerini kendisinin de tam anlayamamış olduğunu yazar açıkça, çevirisine tereddütsüz güvenilmemesi konusunda okuru uyarır; çünkü İncil karanlık bir kitaptır, çelişkilerle doludur, onun yaptığı sadece bir yorumlamadır ve asla kesin bir şey olarak görülmemelidir.

Lakin Castellio, kendi eserini ne kadar tevazu içinde ve insanca değerlendirirse değerlendirsın, insan olarak kendi bağımsız kişiliğinin vakarını da düşünölemeyecek denli yüksekte tutar. Bir İbrani ve Yunan filoloğu, bir bilgin olarak Calvin'den geri kalmayacağını bilinciyle butepeden-bakan-sansür-arzusunda, bu otoriter "düzeltme" talebinde haklı olarak bir küçümseme sezinler. Bilgin ile bilginin, teolog ile teoloğun yan yana durduğu özgür bir cumhuriyette, Calvin'le ilişkisini öğrenci öğretmen ilişkisine çevirmek, eserine çocuk ödevi gibi kırmızı kalemle müdahale edilmesini istemez. İnsanca bir yol bulmak ve kişisel olarak saygısını göstermek üzere, Calvin için ne zaman uygun olursa, ona elyazısı müsveddelerini okumayı önerir ve her bir ayrıntıda Calvin'in tavsiyelerini baştan kabul edeceğini belirtir. Ama Calvin uyumlu davranmanın her biçimine ilke olarak karşıdır. O tavsiyede bulunmaz, sadece emretmek ister. Kesin ve kaba bir şekilde reddeder. "Ona dedim ki, bana yüz kron bile vaat etse, belli zamanlarda buluşmak için kendimi bağlamaya, sonra da tek bir kelime için iki saat tartışmaya hazır değilim. Onun üzerine gücenip gitti."

Böylece kılıçlar ilk kez çekilmiş olur. Calvin, Castellio'nun dini ve entelektüel konularda kendi iradesini kullanmaksızın itaat etmeye niyetli olmadığını hissetmiştir; ona aşkla hizmet edenlerin arasında, her diktatör için

ezeli düşman anlamına gelen bağımsız insanı ayırmamıştır. O andan başlayarak Calvin, ona değil, kendi vicdanına hizmet etmek isteyen bu adamı ilk fırsatta görevinden ve mümkünse, Cenevre'den uzaklaştırmaya karar verir.

Bahane arayan, her zaman bulur. Calvin'in fazla beklemesine gerek kalmaz. Çünkü Castellio, kalabalık ailesini pintice hesaplanmış öğretmenlik maaşıyla doyuramayınca içsel olarak kendine daha yakın hissettiği ve ücreti daha yüksek olan "İncil Vaizi" görevini hedeflemektedir. Lyon'dan ayrıldığından beri, Protestan öğretisinin hizmetkârı ve vaizi olmak biricik yaşam amacı olmuştur. Bu başarılı teolog, ahlakına son derece düşkün olan Vandœuvre şehrinin kilisesinde aylardır hiçbir itirazla karşılaşmaksızın vaaz vermektedir; Cenevre'de benzer biçimde vaizliğe kabul edilmeyi talep eden başka kimse çıkmaz. Castellio'nun başvurusu şehir meclisinde fiilen oybirliğiyle kabul edilir ve 15 Aralık 1543'te karar alınır: "Sebastian bilgili ve kiliseye hizmet etmeye çok uygun bir adam olduğu için bundan böyle kilise hizmetine atanması emrolunur."

Ne var ki şehir meclisi Calvin'i hesaba katmamıştır. Ne? Meclis, kendisine yükünerek sormadan Castellio'yu -içselleşmiş bağımsızlığı nedeniyle rahatsızlık verebilecek bu adamı- vaiz ve bu suretle kendi kilise meclisinin üyeliğine atamış, öyle mi? Calvin, Castellio'nun atanmasını derhal protesto eder ve dostluğa yakışmayan tavrını bir mektubunda Farel'e şu karanlık sözlerle açıklar: "Onun görevlendirilmesine engel oluşturacak önemli sebepler var... Ben meclis önünde bu sebeplere sadece işaret ettim, açıkça bir şey ifade etmedim; ama aynı zamanda adının tartışma konusu olmaması için her tür yanlış ithama mani oldum. Benim maksadım onu himaye etmek yönündedir."

Sarf ettiği bu müphem ve gizemli sözleri okuyunca insanın içine sevimsiz bir kuşku düşer. Bütün bunlar ku-lağa sanki Castellio'da vaizlik itibarını taşımaktan alıko-yacak kötü bir şeyler, bir kusur varmış da Calvin onu "korumak" adına, iyi niyetle, Hıristiyan hoşgörü şalıyla örtmekteymiş gibi gelmez mi? Bu saygın bilginin işlediği ve Calvin'in yüce gönüllülükle sakladığı suç, acaba nasıl bir suçtur? Yabancıların parasına mı el atmıştır, kadınlar-la mı düşüp kalkmıştır? Bütün şehirce bilinen kusursuz varlığıyla bir hatayı mı saklıyordur? Calvin, Castellio'ya ilişkin bu belirsiz şüpheyi bilerek isteyerek müphem bı-rakır. Ve bir erkeğin onuru ve saygınlığı için hiçbir şey böyle "koruyucu" bir müphemlikten daha yıkıcı olamaz.

Aslında Sebastian Castellio "himaye edilmek" iste-memektedir. Vicdanı temiz ve berraktır; görevlendirilme-sini arkadan dolanarak engelleyen kişinin Calvin olduğu-nu öğrenir öğrenmez ortaya atılır ve Calvin'in şehir meclisinin önüne çıkarak vaizlik görevinin hangi neden-le kendisine verilmemesi gerektiğini resmen açıklaması-nı talep eder. Bunun üzerine Calvin elini açmak ve Cas-tellio'nun gizemli kusurunu açık etmek zorunda kalır; Calvin'in böyle şefkatle sakladığı suç nihayet öğrenilir: Castellio teolojik İncil yorumlamalarında iki önemsiz noktada –Ne feci bir hata!– Calvin'le tamamen aynı fi-kirde değildir. Birincisi, Eski Ahit'teki Ezgiler Ezgisi'nin dinî değil, dünyevi şiirler olduğu; memeleri merada iki erkek karaca gibi hopleyan Şulam'lı kızla ilgili dizelerin' tümüyle dünyevi bir aşk şiiri olduğu ve asla kiliseyi yü-celtmeye hizmet etmediği konusunda mülahaza beyan etmiştir; burada bütün teologlar açıkça ya da sessizce onu desteklemektedir. İkinci sapma da önemsizdir: Cas-

tellio, İsa'nın cehennem yolculuğuna Calvin'den farklı bir anlam yüklemektedir.

Vaizlik itibarının Castellio'dan esirgenmesine neden olarak öne sürülen ve "yüce gönüllükle saklanan" suç, pek küçük hesaplı ve tutarsız görünür. Ama -kararın esası buradadır- Calvin için din öğretisinde ufak tefek şeyler de yoktur, küçük hesaplar da... Yeni kilise için, birlik ve otorite için çok üst düzeyde çaba gösteren metodik aklınca, en küçük sapmalar bile en büyükleri kadar tehlikelidir. Calvin, heybetle yükselen mantık binasında hiçbir taşın, en küçüğünün bile yerinden oynamasını istemez; ilkesel olarak siyaset hayatında, ahlak ve hukuk alanında olduğu gibi din alanında da özgürlüğün hiçbir biçimine tahammül edemez. Kilisesi baki kalacaksa temelinden son ve en küçük süslemesine kadar otoritesi korunmalıdır; önderin bu ilkesini kabul etmeyenlere, liberal anlamda bağımsız düşünmeye kalkışanlara onun devletinde yer yoktur.

Bu yüzden de meclisin Castellio ile Calvin'i, görüş ayrılıklarını dostça gidermeleri için açıkça müzakere etmeye davet etmesi, daha başından, beyhude bir gayret olur. Zira şunu sürekli tekrarlamak gerekir ki, sonuç olarak Calvin hep öğreten durumunda olmak ister, öğrenen ya da ikna edilen değil; kimseyle asla ihtilafa düşmez; o, sadece dikte eder. Daha ilk sözüyle Castellio'yu "bizim görüşümüzü" kabul etmeye davet eder, ideolojik bakımdan sadece kilisenin birliği ve otoritesi mevzubahis olduğundan, onu "kendi hükmüne itimat" etmesi konusunda ikaz eder. Ancak Castellio da kendi fikrine sadık kalır. Çünkü vicdan özgürlüğü Castellio için en yüce manevi değerdir ve bu özgürlük uğruna her tür dünyevi bedeli ödemeye hazırdır. Bu iki önemsiz ayrıntıda rıza gösterecek olsa kilise meclisinde önemli bir mevkiyi derhal güvence altına almış olacaktır. Ama bağımsızlığı ko-

nusunda rüşvet kabul etmeyen Castellio, kendi vicdanına karşı hareket etmek gibi tutamayacağı bir söz vermediği şeklinde bir yanıt verir. Böylece müzakere sonuçsuz kalır. O andan başlayarak inançlar konusunda herkese özgürlük öngören liberal Reform ile katı Reform'u bu iki adam temsil edecektir; sonuçsuz kalan bu çatışmadan sonra Calvin, Castellio için haklı olarak, "görüşmelerimizden yola çıkarak hüküm vermem gerekirse, hakkımda öyle tasavvurlara sahip ki, günün birinde aramızda bir fikir birliğine varmanın zor olduğu anlaşılıyor," diye yazar.

Peki, Castellio'nun Calvin hakkındaki "tasavvurları" nelerdir? Calvin bunları kendi itiraf eder: "Sebastian, benim tahakküm etme arzusu beslediğimi koymuş aklına." Durum aslında bundan daha doğru bir biçimde ifade edilemez. Castellio başkalarının da çok geçmeden fark edecekleri şeyi onlardan daha kısa sürede anlamıştır; Calvin kendi tiran doğası gereği Cenevre'de sadece bir tek fikre tahammül göstermekte kararlıdır – kendi fikrine; ve onun entelektüel dünyasında yaşamak ancak De Bèze¹ ve arkasından gelen diğerleri gibi doktrinine harfiyen tabi olmakla mümkündür. Castellio ise bu zorbalık egemenliğinin zindan havasını solumak istemez. Fransa'daki Katolik engizisyonundan bu kez de Protestan bir vicdan denetimine boyun eğmek için kaçmamıştır; eski dogmayı bir yenisinin hizmetkârı olmak uğruna reddetmemiştir. Onun gözünde İsa, Calvin'in gördüğü gibi müsamahasız, biçimci bir hukukçu değildir ve onun İncil'i katı ve şematik bir kanun kitabı olmaktan uzaktır; Castellio İsa'da sadece en insani insanı görür; hakikati sadece kendisinin bildiği iddiasında bulunmayan; herke-

1. Théodore de Bèze (1519-1605): Protestanlığın savunucusu olarak birçok diplomatik görev almış, Calvin'in ölümü üzerine Reform önderi olarak onun yerine geçen din adamı. (Ç.N)

sin, inancını kendi yüreğinde ve kendi biçiminde, alçak-gönüllülükle yaşaması yolunda peşinden gidilecek etik bir örnek sayar onu. Cenevre’de yeni görevlendirilen vaizlerin, Tanrı’nın sözlerini sadece kendilerinin anlayacağı biçimde söylenmiş gibi, mağrur ve kendilerinden emin bir şekilde yorumladıklarını seyretmek zorunda kaldıkça, bu özgür insanın ruhunda derin bir infial uyanır; kutsal görevleriyle sürekli övünen ve diğer herkesten, iğrenç günahkârlar ve değersiz kimselermiş gibi söz eden bu kibirli insanlara karşı öfkeye kapılır. Ve resmî bir toplantıda Aziz Paulus’un, “her konuda büyük sabır göstererek kendimizi Tanrı’nın elçileri olarak ortaya koymalıyız,” sözleri üzerine yorum yapılırken Castellio ansızın ayağa fırlar, “Tanrı’nın elçilerine” bir davette bulunur, sadece başkalarını sınamak, cezalandırmak, infaz etmek yerine bir kez de kendilerine bakmalarını söyler. Belli ki Castellio Cenevreli vaizlerin, özel yaşamlarında ahlaki açıdan mükemmel olmak konusunda pek de titiz davranmadıklarına dair epeyce bir şeyler bilmektedir (bunlar daha sonra meclis protokollerinde ortaya çıkacaktır); bu nedenle de bu riyakârca kibri alenen cezalandırmayı kendine görev bilir. Castellio’nun saldırısının tam metnini yazık ki sadece (hasmı konu olunca bir şeyleri değiştirmek konusunda pek de saygılı davranmayan) Calvin’in kaleme aldığı ifadelerden öğreniyoruz. Ancak bu yanlı sunuştan bile Castellio’nun, açıklamasında yer alan kusurlu davranışı genelleştirerek kendini de kattığı anlaşılır; çünkü “Aziz Paulus, Tanrı’nın hizmetkârlarından biriydi, oysa biz kendi kendimize hizmet ediyoruz; o sabırlıydı, biz çok sabırsızız. O başkalarının haksızlığına uğradı, biz ise masum insanları takip ediyoruz.”

O toplantıda hazır bulunan Calvin, Castellio’nun çıkışına tamamen hazırlıksız yakalanmış ve şaşırmış gibi görünmektedir. Tutkulu, kanı kaynayan bir tartışmacı,

sözgelimi bir Luther orada olsa derhal atılır ve keskin bir dille cevap verirdi; bir Erasmus, bir hümanist olsa, muhtemelen bilgece ve sakin biçimde tartışır; Calvin ise birinci planda bir realisttir, heyecanını gemleyebilen, pratik zekâyâ sahip bir taktik adamıdır. Castellio'nun sözlerinin orada bulunanları derinden etkilediğini, ona o anda karşı çıkmanın pek uygun düşmeyeceğini hisseder. Onun için de suskun kalır ve ince dudaklarını daha inceleyecek şekilde sıkar. "O an için sustum..." diyerek bu tuhaf suskunluğuna mazeret gösterir, "Sırf çok sayıda yabancı-nın önünde sert bir tartışmaya girmemek için..."

Peki, daha sonra daha dar bir çevre içinde girecek midir bu tartışmaya? Castellio'yla erkek erkeğe, fikre karşı fikirle tartışacak mıdır? Onu kilise kuruluna davet edip orada genel anlamdaki ithamlarını isim vererek ve olayları belgeleyerek kanıtlamaya zorlayacak mıdır? Katiyen. Politik alanda mertlik, Calvin'e daima tümüyle yabancı bir şeydir. Onun gözünde her tür eleştiri denemesi sadece kuramsal olarak bir düşünce ayrılığı değil, bir devlet suçu, cürüm gibi bir şeydir. Cürümler de dünyevi mercilerin işidir. Bunun için bu ahlaki tartışmayı bir disiplin vakasına çevirerek kilise kurulu yerine oraya çeker. Cenevre şehir meclisine yaptığı şikâyet şöyledir: "Castellio ruhbanlığın itibarına hâlel getirmiştir."

Konseylar pek de büyük bir hevesle toplanmaz. Bu vaiz çekişmelerinden hazzetmemektedir; ayrıca, nihayet birilerinin çıkıp kilise kurulunun önlemlerine karşı açık ve sert sözler sarf etme cesaretini göstermiş olması bu dünyevi merciye hiç de sevimsiz gelmemiş gibidir. Üyeler önce uzun uzadıya istişare ederler ve sonunda dikkat çekecek kadar müphem bir karara varırlar. Castellio sözlü olarak kınanacak ama ne cezalandırılacak ne de azledilecektir; Vandœuvres'deki vaizlik görevine de şimdilik devam edecektir.

Böylesine mutedil bir uyarı Castellio'yu kolayca memnun edebilirdi aslında; ama o, içinden kararını çoktan vermiştir. Özgür bir insan için Cenevre'de, Calvin gibi tiran tabiatlı birinin yanında yer olmadığı kanıtlanmıştır. Şehir meclisinden, görevden alınmasını rica eder. Ancak bu ilk güç denemesinde hasımlarının taktiklerini yeterince öğrenmiştir; tarafgir kimselerin, politikalarına hizmet ettiği sürece gerçekleri keyfî bir biçimde kullandıklarını anlamıştır; çok haklı olarak, görevinden ve makamından böyle kendi rızasıyla ve mertçe feragat etmesini, sonraları mevkisini bazı karanlık sebeplerle kaybettiği yalanına çevireceklerini öngörmüştür. Castellio Cenevre'den ayrılmadan önce bu olaya dair yazılı bir belge talep eder. Bunun üzerine Calvin kendi eliyle, Castellio'nun sadece teolojik iki ayrıntı konusunda ortaya çıkan fikir ayrılığı nedeniyle vaiz olarak atanamadığını yazmak zorunda kalır. (Bu belge bugün hâlâ Basel Kütüphanesi'nde bulunmaktadır). Belgede kelimesi kelimesine, "Kimsenin Castellio'nun ayrılmasına dair farklı bir sebep ima edememesi için işbu belgeyle onun öğretmenlik mevkisinden kendi isteğiyle ayrıldığını ve bu görevi onu vaizlik mertebesine intisap etmeye her bakımdan layık göreceğimiz şekilde ifa etmiş olduğunu ifade ederiz. Söz konu makama atanmamış olması kesinlikle hareketlerinde bir kusur bulunmasına bağlı değil, yukarıda zikredilen sebeplerdendir."

Kendisiyle eşit değerdeki tek bilginin Cenevre'den ayrılması Calvin'in despotluğu açısından bir zaferdir ama aslında bu bir Pyrrhos zaferidir. Çünkü bu saygın bilginin ayrılması çok geniş çevrelerde ağır bir kayıp olarak görülür ve bundan dolayı üzüntü duyulur. "Calvin yüzünden Üstat Castellio'ya haksızlık" edildiği açıkça dile getirilir; bu olayla, hümanizmanın evrensel dünya-

sında, Calvin'in Cenevre'de sadece taklitçilere ve takipçilere tahammülü olduğu kanıtlanmış olur; iki yüzyıl sonra Voltaire, Castellio'ya baskı uygulanmasını Calvin'in tiran zihniyetinin kanıtı olarak anacaktır. "Bunu, ondan çok daha büyük bir bilgin olan Castellio'ya reva gördüğü zulümden ve kıskançlığı yüzünden onu Cenevre'den sürmesinden anlarız."

Calvin'in kınanacak duruma düşmeye karşı duyarlı, aşırı kırılgan bir yanı vardır. Castellio'yu bertaraf etmekle yol açtığı genel rahatsızlığı derhal hisseder. Bu değerli, bu yegâne bağımsız adamı Cenevre'den sürmekle amacına ulaşır ulaşmaz, kamuoyunun, Castellio'nun oldukça muhtaç bir şekilde oradan oraya dolaşmasından dolayı suçu ona yükleyeceği endişesine kapılır. Gerçekten de Castellio'nun kararı, talihsiz bir karardır. Zira Protestanlığın politik bakımdan en güçlü kişisinin ilan edilmiş hasmı olarak, İsviçre'nin hiçbir yerinde, Reform kilisesinde kısa süre içinde bir memuriyete girmeyi umamaz; bu müthiş kararı onu en acı sefaletle sürüklemiştir. Cenevre'de reformist okulun eski rektörü, şimdi aç karnına, dilenci gibi kapı kapı dolaşmaktadır; Calvin ise kovduğu rakibinin içine düştüğü bu aleni sefalet görüntüsünün, kendisine ağır zararları vermesinin kaçınılmaz olduğunu kabul edecek kadar feraset sahibidir. Castellio, yakınında bulunarak canını sıkamaz olunca, kovduğu bu kişiyle arasına altın köprüler kurmaya çalışır. Kendini temize çıkarmak üzere gösterişli bir gayretkeşlik içinde dostlarına, zavallı, muhtaç Castellio'ya (yoksul ve muhtaç duruma düşmesi kendi kabahatidir) uygun bir iş bulmak için nasıl çaba gösterdiğine dair mektup üzerine mektup gönderir. "Umarım ki rezalet çıkarmaksızın bir yerlerde barınabilsin, ben kendi adıma ona el uzatırım." Ama Castellio, Calvin'in umduğu gibi çenesini kapatmaz. Calvin'in egemenlik tutkusu yüzünden Cenevre'yi terk etmek zo-

runda kaldığını her yerde, özgürce ve açıkça anlatır ve böylece Calvin'i en hassas yerinden vurur; çünkü Calvin diktatörce iktidarını asla kabul etmemiş, aksine kutsal görevinin en mütevazı, en alçakgönüllü hizmetkârı kisvesine bürünüp hayranlık uyandırmak istemiştir. Bunun üzerine mektuplarındaki ifade bir anda değişir; Castellio'ya duyduğu merhamet bir anda yok olur. "Bilsen," diye yakını bir dostuna, "bu köpek –Sebastian'ı kastediyorum– bana karşı nasıl havlıyor. Benim tiranlığım yüzünden, ben tek başıma hüküm sürebileyim diye görevinden kovulduğunu anlatıyor." Calvin'in, hakkında, Tanrı'nın hizmetkârı olarak kutsal göreve tümüyle layık olduğunu kendi eliyle yazdığı bu adam, birkaç ay içinde, aynı Calvin için bir "canavara", bir "köpeğe" dönüşmüştür; sırf arpalıklarlasatın alınmaktansa, rüşvetlerleyumuşatılmaktansa en acı sefalete katlanmaya razı olduğu için.

Castellio'nun gönüllü olarak seçtiği bu kahramanca yoksulluk, çağdaşları arasında da hayranlık uyandırmıştır. Montaigne üzerine basarak, Castellio gibi bu denli yararlık göstermiş bir adamın böylesine bir yokluğa katlanmış olması içler acısıdır, der ve zamanında bu durumdan haberdar olsalardı kesinlikle, çok sayıda insan ona yardım etmeye hazır olurdu, diye ekler. Oysa gerçekte insanlar Castellio'nun en belirgin ihtiyaçlarını bile karşılamaya istekli değildir. Bu sürgünün, bilgisine ve ahlaki üstünlüğüne yarım yamalak da olsa uygun düşecek bir iş bulması uzun yıllar alacaktır; önceleri hiçbir üniversite kabul etmez; bir vaizlik konumu teklif edilmez; zira İsviçre şehirlerinin Calvin'e olan politik bağlılığı, Cenevre diktatörünün muhalifini resmen işe almaya cesaret etmek için hâlâ çok güçlüdür. Sürgün, Basel'deki Oporin Basımevi'nde güçlkle ikincil bir düzeltmen kadrosu bularak geçimini sağlar; ama bu düzensiz iş karısını ve ço-

cuklarını doyurmaya yetmez. Bunun üzerine Castellio, sofrada bekleyen altı ya da sekiz boğazı doyurmak üzere ihtiyaç duyduğu kuruşları, özel ev öğretmeni olarak kazanmak zorunda kalır. Anlatılamaz ölçüde, zavallı, acınası, günü gününe yaşadığı, yürek daraltıcı, bütün gücünü tüketen bu sefaletе daha uzun yıllar katlanmak zorunda kalacaktır – ta ki sonunda üniversite bu evrensel nitelikteki bilgini, hiç olmazsa Yunan dili okutmanı olarak işe alıncaya kadar! Lakin bu kazançlı olmaktan ziyade şerefli görev, sürüp giden angaryalarından kurtulmak imkânını vermez Castellio'ya. Bu büyük bilgin, hatta kimilerince çağının en bilgili adamı olarak nitelendirilen bu bilgin, düşük düzeyli, el oyalayan işler yapmak zorunda kalır. Basel'in banliyösündeki küçük evinde ekmegini taştan çıkartmaya çalışır, gündüzki işi ailesini doyurmaya yetmediği için Castellio, geceler boyu basılacak metinleri, başkalarının eserlerini düzeltir; her dilden çeviriler yapar – ekmek parası uğruna Basel'deki yayıncılara Yunancadan, İbraniceden, Latince, İtalyancadan, Almancadan yaptığı çeviriler binlerce, binlerce sayfa ile ifade edilebilir.

Yıllarca süren bu yoksulluk, zayıf ve hassas bedenini içten içe yıpratmış olabilir ama gururlu ruhunun bağımsızlığını ve azmini asla. Zira bütün bu sonu gelmez angarya işler arasında Castellio esas görevini unutmaz. Sarsılmaz bir biçimde eseri üzerinde, İncil'in Latince ve Fransızca çevirisi üzerinde çalışmayı sürdürür; araya gazete yazıları, yorumlar ve söyleşiler girer; öyle ki Castellio'nun çalışmaksızın geçirdiği tek bir gün, tek bir gece yoktur; bu ağır işçi, seyahat etme zevkini, dinlenme nimetini hiç tadamaz, büyük şöhret ya da zenginlik gibi maddi ödülleri de bilmez. Özgür ruhu her şeye rağmen vicdanının bağımsızlığı uğruna sonsuz yoksulluğunun kölesi olmayı, gece uykularını feda etmeyi tercih eder. Dünya onları görmese de, kutsal saydıkları şeyler uğru-

na, ifadenin dokunulmazlığı uğruna, kendi zihniyetine sahip çıkmanın tartışılmaz hakkı uğruna, mücadelelerini unutulmuşluğun karanlığı içinde de olsa sürdüren aklın isimsiz kahramanlarının büyük bir örneğidir o.

Calvin ile Castellio arasındaki esas savaş henüz başlamamıştır. Lakin bu iki insan, bu iki fikir, bir kez göz göze gelmişler ve birbirilerini uzlaşmaz hasımlar olarak kabul etmişlerdir. Her ikisi için de aynı şehirde, aynı entelektüel çevrede yaşamak imkânsız hale gelmiştir; ama tümüyle ayrı –biri Basel’de, diğeri Cenevre’de– olsalar da birbirilerini teyakkuz içinde izlerler. Castellio Calvin’i unutmaz, Calvin de Castellio’yu; suskunlukları, son sözü söylemeyi beklediklerindendir. Sadece fikir ayrılığından ibaret olmayan, dünya görüşleri, ideolojiler arasında köklü bir çatışma anlamına da gelen bu tür derin çelişkiler, uzun süre barış içinde kalamaz; diktatörlüğün gölgesinde kalmış bir düşünce özgürlüğü, kendini asla gerçekleştirmiş olarak hissedemez; diktatörlük, sınırları içinde bir tek bağımsız kişi bile başını dik tutsa, varlığını sorunsuzca sürdüremez. Lakin gizli gerilimlerin boşalması için daima bir sebep, bir fırsat gereklidir. Calvin, Serveto’nun yakılması için odun yığını tutuştururken Castellio’nun dudaklarındaki itham edici kelimeleri de alevlendirmiş olur. Calvin, bütün hür vicdanlara karşı savaş ilan edince, Castellio da vicdan adına ölümü göze alarak ona meydan okur.

Serveto Olayı

Tarih bazen çağlar içinde ideolojik bir çatışmayı, somut bir biçim kazandırarak ifade etmek için milyonları kapsayan insan kitleleri arasından bir tek kişiyi seçer. Böyle bir adamın mutlaka üst düzey bir dâhi olması gerekmez. Kader, gelecek kuşakların belleğine silinmez bir biçimde kaydetmek üzere sıradan bir isim seçmekle yettinir çoğunlukla. Miguel Serveto da, üstün dehasıyla değil, feci akıbeti sayesinde unutulmaz bir kişilik olmuştur. Bu ilginç adamın, çok yönlü ama başarılı biçimde bir araya gelmemiş yetenekleri vardır: Güçlü, uyanık, meraklı, inatçı bir aklı vardır ama onu yanıltıcı biçimde bir sorundan diğerine sürükler; hakikate karşı iyi niyetlidir ama yaratıcı bir berraklıktan yoksundur. Her ne kadar her birinde ayrı ayrı etkinlik gösterse de, *Frank-tireur*¹ misali hem felsefe hem tıp hem teolojinin kapısını zorlasa da, bu Faust türü araştırmacı kafa, bilimin hiçbir dalına uyum sağlamaz; bazen cesur gözlemleriyle göz kamaştırır ama sonra kolaycı şarlatanlıklarıyla kızdırır. Peygamberce kehanetler içeren kitabının bir yerinde küçük kan dolaşımı dedikleri şeyin tıbbi olarak keşfedilmesine gerçekten yol gösterebilecek bir gözlemin ışığı parlar ama Serveto bu

1. Düzensiz birlikler halinde çalışan Fransız serbest atıcılar. (Ç.N.)

buluşunu sistemli bir biçimde değerlendirmeyi, bilimsel olarak derinleşmeyi düşünmez; bu deha pırıltısı erken çakmış yalnız bir şimşek misali yüzyılının karanlık duvarında söner gider. Bu yalnız adamda önemli bir entelektüel güç vardır; ne var ki güçlü bir aklı yaratıcı bir kişiye dönüştürmek için içsel bir azim gereklidir.

Her İspanyol'da bir nebze donkişotluğun bulunduğu söz gına getirecek kadar sık tekrarlanmıştır; ama yine de olağanüstü bir gözlemdir ve Miguel Serveto'da adeta rahatsız edecek ölçüde gerçeklik kazanır. Bu ince, solgun, sivri sakallı Aragon'lu, sıska, kuru kahraman De la Mancha'ya yalnızca dış görünüşüyle benzemez; içsel olarak da onun gibi absürd olan uğruna mücadele etmek için büyük ve tuhaf bir tutkuyla yanıp tutuşur, gözü kör bir idealizmle, direnen realitenin üzerine gider. Teolojinin bu her tür özeleştiriden uzak gezgin şövalyesi, hiç durmadan bir şeyler keşfederek ya da bir şeyler savunarak çağının bütün duvarlarının ve yel değirmenlerinin üzerine sürer atını. Sadece macera çeker onu; absürd, alışılmışın dışında şeyler ve tehlike. Belli bir kavga hevesiyle etrafındaki bütün diğer bilgilerle öfkeli çatışmalara girer; hiçbir tarafa bağlı, hiçbir klana ait değildir; hep yalnız bir adamdır ama aynı zamanda hayal gücü geniş, fantastik, onun için de eşi benzeri olmayan ayrıksı bir tiptir.

Böylesi aşırı bir kendini beğenmişlikle sürekli tek başına diğer herkesin karşısında duran birinin, neredeyse kaçınılmaz olarak herkesle arası bozulur; Calvin'le aşağı yukarı aynı yaşlarda olan Serveto, daha çocuk sayılacak yaşlarda dünyayla ilk çatışmasını yaşar; on beş yaşındayken engizisyon yüzünden yurdu Aragon'dan kaçıp öğrenimini sürdürmek üzere Toulouse'a iltica etmek zorunda kalır. V. Karl'ın günah çıkardığı papaz onu üniversiteden alır, sekreteri olarak İtalya'ya götürür, daha sonra da Augsburg Kongresi'ne. Bu genç hümanist bütün diğer çağdaşları gibi dönemin politik tutkusuna kapılarak bü-

yük kilise kavgasının içine düşer. Eski ve yeni öğretiler arasında dünya tarihine mal olan polemîği görür görmez huzursuz ruhu kabarmaya başlar. Herkes kavgaya tutuşmuşken o da katılmak ister, herkes kilisede reform isterken, o da ister ve gençliğinin verdiği aşırılıkla kanı kaynayan bu genç, buraya kadarki çözümleri ve eski kiliseden kopmaları fazlaca ürkek, fazla ılımlı, fazla kararsız bularak küçümser. Luther, Zwingli ve Calvin, bu cesur yenilikçiler bile İncil'in arındırılması konusunda yeteri kadar devrimci değildirler; çünkü Teslis dogmasını yeni öğretilerine taşımaktadırlar. Oysa Serveto, yirmi yaşının uzlaşmazlığıyla Nikaia Konsili'ni geçersiz saymakta ve eski üç ebedi hipostaz¹ dogmasının Tanrı'nın birliğiyle bağdaşmadığını açıklamaktadır.

Böyle radikal bir görüş, dinî bakımdan bu denli gergin bir dönemde aslında hiç de dikkat çekmeyebilirdi. Bütün değerler ve yasalar bir kez sarsıldı mı, her zaman herkes özgürce ve geleneklere bağlı kalmaksızın düşünmeyi kendine hak bilir. Ancak Serveto, çekişen teologlardan sadece tartışma hırsını değil, talihsiz bir biçimde onların en kötü özelliği olan fanatik ukalalıklarını da devralmıştır. Zira yirmi yaşındaki Miguel Serveto, Reform önderlerine, kiliseyi yeniden biçimlendirirken oldukça yetersiz kaldıklarını ve gerçeği sadece kendisinin, Miguel Serveto'nun bildiğini kanıtlamaya kalkışır. Hristiyan kilisesini "hatalı" Üçleme dogmasından kurtarmaya davet etmek üzere sabırsızlık içinde zamanının büyük bilginlerini, Strasbourg'da Martin Bucer ve Capito'yu², Basel'de Oecolampadius'u ziyaret eder. Sakalı bitmemiş bir İspanyol öğrencinin aniden evlerine dalması; sert, isterik heyecanın patavatsızlı-

1. Eski Yunanca *Hypostasis*'ten. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh Üçleme'si için teolojinin erken dönemlerinde kullanılmış terim. (Ç.N.)

2. Wolfgang Capito (1478-1541): Strasbourg'un önde gelen Reformcularından. (Y.N.)

ğıyla kendilerinden görüşlerinin tümüne acilen tekme vurmalarını ve itiraz etmeden onun radikal tezine katılmalarını talep ettiğinde bu vakur, olgun vaizlerin ve profesörlerin kapıldıkları dehşeti tasavvur etmek zor olmalı. Sanki şeytan, cehennem kardeşlerinden birini çalışma odalarına yollamış gibi haçlarını bu çılgın sapkının yüzüne çalarlar. Oecolampadius, "Yahudi, Türk, kâfir, şeytan çarpmış," diyerek köpek gibi evinden kovalar. Bucer, onu şeytanın uşağı olarak kınar, Zwingli ise bu "asi İspanyol'un yanlış ve fesat öğretisinin Hristiyan dinini tümünden yok edeceği" konusunda açıkça ikazda bulunur.

Ama Şövalye De la Mancha yediği küfürler ve dayaklar yüzünden hayali yolculuğundan nasıl vazgeçmezse onun teolog memleketlisi de türlü itirazlara ve reddedilmelere rağmen mücadelesinden vazgeçmez. Önderler onu anlamıyorsa, bilgeler, akil adamlar onu çalışma odalarına kabul edip dinlemek istemiyorlarsa o halde kavga açık biçimde kamunun önünde devam etmelidir; bundan böyle bütün Hristiyan dünyası, ispat etmek istediği şeyleri onun kitabından öğrenmelidir! Yirmi iki yaşında elindeki son parayı bir araya getirir ve Hagenau'da tezini bastırır. Bunun üzerine açıktan fırtına kopar. Bucer, Tanrı'nın kürsüsünden, bu isyankârın "iç organlarının diri diri bedeninden koparılmasını" fazlasıyla hak ettiğini açıklar. O andan başlayarak Serveto, bütün Hristiyanlık dünyasında iblisin seçilmiş canlı elçisi olarak görülür.

Elbette ki bütün dünyanın karşısına böyle tahrik edici bir şekilde çıkan, hem Protestan hem de Katolik kilisesini galat diye ilan eden bir adamın Batı Hristiyan dünyasının hiçbir yerinde yatacak yeri olmaz; başını sokacak bir çatısı olmaz. Miguel Serveto, "Ariusçuluk¹ Sap-

1. IV. yüzyıl başında İskenderiyeli rahip Arius tarafından ortaya atılan heretik Hristiyan öğretisi. Bu görüş, İsa'nın tanrılığı inancına karşı çıkararak onun yaradılmış bir varlık olduğunu ileri sürer. (Y.N.)

kinliği" konulu kitabıyla kendini suçlu duruma düşürdüğünden beri vahşi bir hayvandan daha beter kovalanmaktadır ve daha vahim bir tehlike altındadır. Akla gelecek tek kurtuluş yolu hiç iz bırakmadan ortadan kaybolmak, kendini görünmez ve bulunmaz kılmak, ismini alev almış bir giysi gibi üzerinden atmaktır; aforoz edilen delikanlı, Michel de Villeneuve adıyla Fransa'ya döner ve bu takma adla düzeltmen olarak Lyon'da bir yayınevine girer. Kendini konulara amatörce kaptırmaya dair güçlü merakı, bu ortamda da polemiklere girmesi için cazip fırsatlar yaratacaktır. Ptolemaios'un *Geōgraphikē hyphēgēs*'inin¹ düzeltmeleri esnasında bir gecede coğrafyacı kesilir ve esere ayrıntılı bir giriş yazar. Tıp kitaplarını düzeltirken de bu cevval beyin adeta doktormuş gibi davranır; kısa süre sonra da hekimliğini ciddiye alarak kendini geliştirmek üzere Paris'e gider, preparat hazırlayıcısı olarak Vesalius'la² birlikte anatomi derslerine girer. Ama yine, tıpkı daha önce teolojide olduğu gibi bu sabırsız adam, işi sonuna kadar doğru dürüst öğrenmeden, muhtemelen doktorasını bile almadan bu yeni konuda da herkese ders vermek, herkesten daha üstün olmak ister. Paris'teki tıp okulunda matematik, meteoroloji, astronomi ve astroloji kursları açılmasını talep eder pervasızca ama yıldız bilimi ile hekimliği birbirine karıştırması ve bazı hileli uygulamalar yapması doktorları öfkeliendirir. Serveto-Villanovus otoritelerle anlaşmazlığa düşer ve sonunda parlamento tarafından, tanrısız ve sivil yasalarca mahkûm edilmiş olan astrolojiyle ilgilenmekle ağır

1. (Eski Yunanca) Coğrafya Kılavuzu. (Y.N.)

2. Andreas Vesalius (1514-1564): Rönesans döneminin önde gelen hekim ve anatomi bilgini. İnsan vücudunun anatomisini ayrıntılı olarak betimlenmesi biyoloji araştırmaları ve tıp uygulamalarında yeni bir çağ başlatmıştır. Roma İmparatoru V. Karl döneminde saray hekimliği yapmıştır. (Y.N.)

bir fesatlıkta bulunduğu gerekçesiyle resmen takibata uğrar. Serveto resmi soruşturmalar esnasında ısrarla aranamakta olduğu büyük sapkın kimliğinin de açığa çıkarması için alelacele ortadan kaybolur, bu suretle kendini bir kez daha kurtarır. Doçent Villanovus tıpkı Serveto'nun Almanya'dan kaçtığı gibi bir gecede Paris'ten kaçar. Uzun süre hakkında hiçbir haber alınmaz; yeniden ortaya çıktığında, yeni bir maske taşımaktadır: Viyanalı Başpiskopos Paulmier'in özel hekiminin; bu her pazar ayine giden, saygı duyulan dindar Katoliğin aforoz edilmiş koyu bir sapkın ve parlamento tarafından mahkûm edilmiş bir şarlatan olduğunu kim tahmin edebilir? Elbette ki Michel de Villeneuve Viyana'da ihtiyatlı davranıp kâfirce tezler ileri sürmekten kaçınır. Dikkat çekmeden tamamen sessiz kalır, pek çok hastaya gider ve onları tedavi eder, bolca para kazanır; başpiskopos kardinalin özel hekimi *Monsieur le docteur Michel de Villeneuve* vakar içinde ve İspanyol ihtişamıyla yanlarından geçerken Viyana'nın dürüst sakinleri onu saf bir saygıyla selamlamak için şapkalarını çıkarır: Ne kadar soylu, ne kadar inançlı, bilgili ve mütevazı bir adam!

Ama işin gerçeğı, bu hırslı ve kibirli adamın içindeki koyu sapkın asla ölmemiştir; Miguel Serveto'nun ruhunun derinliklerinde o eski, araştırmacı huzursuz kişilik hâlâ yaşamaktadır. Bir fikir, insanı bir kez ele geçirmeye görsün, düşüncelerinin ve duygularının son hücrelerine kadar egemen olur ve içinde durdurulamaz bir ateş yaratır. Yaşayan bir fikir asla ölümlü bir insanla birlikte yaşayıp onunla birlikte yok olup gitmez; kendine bir yer, bir dünya ve özgürlük ister. Bu nedenle de düşünen herkes için hayatının fikrinin şişmiş parmaktaki kıymık gibi, ana rahmindeki çocuk gibi, kabuğundaki meyve gibi, içeriden dışarıya taşacağı bir an gelir. Serveto gibi tutkulu ve ken-

dine güvenen bir adam da hayatının fikrini uzun vadede kendine saklamaya dayanamaz; karşı durulmaz bir biçimde düşüncesini bütün dünyayla paylaşmayı arzu eder. Protestan önderlerinin hâlâ onun dogma saydığı bebek vaftizini, Üçleme'yi tebliğ etmeleri ve Hıristiyanlığın hâlâ bu "deccal" dalaletiyle kirlenmesi onun gözünde gündelik bir vicdan azabı anlamına gelmektedir. Nihayet öne çıkararak bütün dünyaya hakiki inancın iletisini getirmek onun görevi değil midir? Böyle zorunlu bir suskunluk içinde geçen yıllar Serveto'nun üzerinde müt-hiş bir yük oluşturmuş olmalı. Bir yanda söyleyemediği sözler, öte yanda aforoz edilmiş ve kendini gizleyen biri olarak ağzını sıkı tutmak zorunda olması, üzerinde büyük baskı oluşturmaktadır. Bu ıstıraplı durumda Serveto –anlaşılabilir bir istek– hiç olmazsa uzaklarda bir yerde kendisiyle entelektüel düzeyde diyalog kurabileceği bir düşünce kardeşi bulmayı dener; memleketinde kimseyle fikren iletişim kurmaya cesaret edemeyeceği için teolojik kanaatlerini mektuplarla, yazılı olarak ifade eder.

Talihsizlik eseri, gözü kararmış bu adamın bütün samimiyetiyle yöneldiği kişi, Calvin olur. Serveto, Tanrı kelamının, İncil'in daha köklü, daha cesurca yorumu için Protestan öğretisinin bu en radikal en cengâver yenilikçisinden anlayış görmek ümidindedir. Belki de bu yolla sadece bir zamanlar sözle ifade edilmiş olan şeyleri yazıyla tekrarlanmış olacaktır. Zira bu iki akran, üniversite yıllarında Paris'te bir kez karşılaşmışlardır; şimdi, yıllar sonra Calvin, Cenevre'nin egemeni, Michel de Villedeneuve de Viyana başpiskoposunun özel hekimi olduktan sonra Lyon'lu bir kitapçının aracılığıyla aralarında mektuplaşma başlamıştır. Öncelik Serveto'dan gelir. Geri çevrilemeyecek bir ısrarla, evet, hatta müziç bir inatla Calvin'i, Reform Hareketi'nin bu en güçlü teorisyenini Teslis dogmasına karşı yürüttüğü mücadelede yanına al-

mak ister, ona mektup üzerine mektup yazar. Calvin önce doktriner mahiyette, ikaz edici cevaplar verir; kilisenin önderi olarak, yoldan ayrılanları aydınlatmak ve sapkınları yeniden hizaya sokmak gibi bir görev duygusuyla, Serveto'ya yanılgılarını göstermeyi dener; ama sonunda Serveto'nun, sapkın tezleri kadar haddini aşan ve kendini beğenmiş ifadesine de hiddetlenir. Calvin gibi otoriter, en önemsiz ayrıntıdaki en küçük itirazın dahi çileden çıkarttığı birine, "Üç tanrısızlık fikri içindeki korkunç farklılıklarını onaylamakla yanlış yolda olduğun konusunda seni defalarca uyardım," demek, bu tehlikeli kişiyi en tehlikeli biçimde tahrik etmek için yeterlidir. Ama Serveto son olarak da dünyaca ünlü *Institutio Religionis Christianae* müellifinin evine, kitabının bir okul öğretmeninin öğrencisine yaptığı gibi derkenar eleştiriler kondurduğu bir nüshasını yollayınca Cenevre'nin egemeninin, bu amatör teoloğun haddini bilmezliğini nasıl karşıladığını tasavvur etmek zor olmasa gerek. Calvin, dostu Farel'e, "Serveto kitaplarıma saldırıp hakaretimiz notlar karalıyor, tıpkı bir taşı ısırp dişleyen bir köpek gibi," diye yazarak onu aşağılar. Böyle iflah olmaz kafası karışık biriyle tartışmaya girerek neden vakit kaybedsin ki? Serveto'nun savlarının bir tekmede işini bitirir. "Bu şahsiyetin sözlerine bir eşeğin anırtısından daha fazla önem vermem ('le hin-han d'un âne')."

Lakin bu talihsiz Don Quijote, incecik mızrağıyla ne denli kalın bir kendini beğenmişlik zırhına saldırdığını iş işten geçmeden hissedip geri çekilmek yerine, özellikle de ondan asla hazzetmeyen yegâne kişiye ne pahasına olursa olsun fikrini kabul ettirmeyi arzu eder ve gerçekten de, Calvin'in yazdığı gibi "şeytan" çarpmışçasına direnir. Kendini Calvin'den, düşünülebilecek en tehlikeli düşmanından korumak yerine, okuması için hazırlamakta olduğu teolojik eserinin henüz basılmamış nüsha-

larını gönderir ona. İçeriği bir yana, eserin başlığı Calvin'i deliye döndürmeye yeterli olur! Zira Serveto, dinî inancı-na dair eserine, Calvin'in "*Institutio*"suna bir "*Restitutio*"yla karşı çıkmak gerektiğini bütün dünyanın gözü önünde vurgulamak amacıyla *Christianismi Restitutio*¹ adını vermiştir. Bu muhalifin patolojik boyutlara varan inanç de-ğiştirtme tutkusu ve çılgınca ısrarları Calvin'e fazla gelir. Buraya kadar bu mektuplaşmaya aracı olan kitapçı Frel-lon'a bu burnu havada deliyle vakit kaybetmekten daha önemli işleri olduğunu belirtir. Ama aynı esnada dostu Farel'e de bir mektup -bu sözleri ileride müthiş bir önem kazanacaktır- yazar: "Serveto kısa bir süre önce bana bir mektup yazdı; ilişkisinde kafasındaki hezeyanlara dair ka-lın bir cilt göndermiş; inanılmaz bir küstahlıkla içindeki garip şeyleri okuyacağımı sanıyor. Arzu edersem buraya gelmeye hazır olduğunu belirtiyor. ... Ama ben bu konu-da bir söz söylemeyeceğim; zira gelecek olursa ve benim bu şehirde hâlâ sözüm geçiyorsa eğer, onun buradan canlı olarak ayrılmasına razı olmam."

Serveto'nun bu tehlikeden haberi olmuş mudur ya da Calvin onu (sonradan kaybolmuş bir mektup aracılı-ğıyla) bizzat uyarmış mıdır, bilinmez – ama her nasılsa, kendinden öldüresiye nefret eden bir düşman kazanmış olduğunu sezinlemiş gibidir. Calvin'e "*sub sigillo secreti*"² gönderdiği tehlikeli elyazısı müsveddelerin, kendisine düşmanlığını bu kadar açık biçimde açıklamış olan bir adamın elinde olduğunu bilmekten dolayı huzursuz olur. "Senin için bir iblis olduğuma göre, ben bu işi biti-riyorum," diye yazar korkuyla. "Yazılarımı bana iade et

1. (Lat.) Hristiyanlığın Özüne Dönüş. (Y.N.)

2. (Lat.) Gizli mühürle. (Y.N.)

ve uğurlar ola! Ama eğer papanın deccal olduğuna samimiyetle inanıyorsan, papanın öğretisinin bir bölümünü oluşturan Teslis'in ve bebek vaftizinin şeytani birer dogma olduğu düşüncesine sen de varmış olmalısın."

Calvin cevap vermekten kaçınır ve Serveto'yu huzursuz eden o elyazılarını geri göndermeyi hiç düşünmez. O sapkın yazıları zamanı gelince ortaya çıkarmak üzere tehlikeli bir silah gibi bir çekmecede özenle saklar. Zira bu son sert ifadeden sonra bir savaşın başlamasının zorunlu olduğunu ikisi de bilmektedirler. O günlerde Serveto kötü bir önseziyle bir teoloğa, "Artık çok iyi biliyorum, kaderimde bu dava uğruna ölümü tatmak var. Ama bu düşünce cesaretimi kıramaz. İsa'nın öğrencisi olarak ustamın izinden gidiyorum," diye yazar.

Castellio ile Serveto ve yüzlerce başka kişi, herkes şunu öğrenmiştir ki Calvin gibi kendi haklılığına fanatik biçimde inanmış bir kimseye, isterse bir kereliğine olsun isterse öğretisinin önemsiz bir noktasında olsun, karşı çıkmış olmak, çok cesurca ve hayati tehlike taşıyan bir meseledir. Çünkü Calvin'in nefreti, Luther'in gözü karınca aniden patlak veren, hızla parladıktan sonra öfke ateşine, Farel'in kabalıklarına benzemez; karakterindeki diğer her şey gibi, katı ve sistemlidir. Onun nefreti, bir tür kindir; sert, keskin ve çelik gibi kesicidir, Luther'inki gibi kanının kabarmasına, hırslanmasına, nevrinin dönmesine, kızgınlığına ya da öfkeden köpürmesine bağlı değildir; Calvin'in yoğun, soğuk kini beyninden kaynaklanır ve nefretinin müthiş sağlam bir belleği vardır. Calvin asla, kimseyi unutmaz –Papaz de la Mare "*quand il a le dent contre quelqu'un ce n'est jamais fait*" diye söz eder ondan– sivri kalemle içine kaydettiği bir isim, o kişinin kaydı hayat defterinden silinmedikçe silinmez. Dolayısıyla Calvin'in Serveto'dan hiç haber almadığı o uzun

yıllar hiçbir şey ifade etmez; bu nedenle onu unutacak değildir. Onu küçük düşürecek mektupları sessizce çekmecesinde, oklarını okluğunda ve o kadim, değişmez nefretini acımasız ruhunda saklamaktadır.

Gerçekten de Serveto bütün bu uzun süre boyunca görünür biçimde tümüyle sessiz kalır. Herhangi bir şey öğretilemeyen bu kişiyi ikna etmekten vazgeçmiştir; artık bütün tutkusunu eserine yöneltir. Başpiskoposun özel hekimi olarak sessizce ve gerçekten de etkileyici bir özveriyle "*Restitutio*" üzerinde çalışmaya devam eder; bu eser, onun beklentilerine göre hakikate yakınlık bakımından Calvin'in, Luther'in ve Zwingli'nin Reform anlayışlarını katbekat aşacak, dünyayı sonunda gerçek Hıristiyanlığa kavuşturacaktır. Zira Serveto asla, Calvin'in daha sonra onu damgalamaya çalıştığı gibi "Protestanlığın büyük aşağılayıcısı" değildir; günümüzde bazen sanıldığı gibi cesur bir özgür düşünceli ruh ve bir ateist de değildir. Serveto daima dinin alanında kalmıştır ve kitabının önsözündeki seslenişi, onun kendini ne denli din-dar bir Hıristiyan olarak hissettiğinin, Tanrı'ya olan inanc-ı uğruna yaşamını ortaya koyduğunun kanıtıdır:

Ey İsa, Tanrı'nın oğlu, bize cennetten gönderildiğini açıkla uşağına: Açıkla ki, böylece hakikaten anlayalım. Benim, içimden taşan tanrısal çağrıya uyarak savunmaya girdiğim dava, senin davandır. Daha önce de bir kez denedim; şimdi gerçekten zamanı geldiği için buna yeniden ihtiyaç duyuyorum. Işığımızı saklamamayı bize sen öğrettin; eğer hakikati bildirmezsem yazıklar olsun bana!

Ayrıca Serveto, kitabını yayımlamakla tehlikeye davetiye çıkardığının tamamen bilincindedir; basımı esnasında alınan özel önlemler bunun kanıtıdır. Zira başpiskoposun özel hekimi olarak böyle çenesi düşük küçük bir şehirde yedi yüz sayfa kalınlığında, geçerli inanca böylesine ters düşen bir eser bastırmak müthiş bir giri-

şimdir! Sadece müellifi değil, editörleri ve emeği geçen diğer herkes bu kadar cesaret gerektiren bir işle hayatlarını ortaya atmış olurlar. Ama Serveto, eserini engizisyonuna rağmen gizlice basmakta tereddüt eden çalışanlara onca yıllık hekimliğinden güçlkle edindiği varlığını rüşvet olarak seve seve dağıtır. Üstelik ihtiyaten matbaa aletlerini basımevinden bu amaç için özel olarak kiraladığı ücra bir eve taşır. Bu sırrı saklamaya, dikkatleri bu sapkın kitaba çekmemeye yemin etmiş güvenilir insanlar çalışmalarını orada sürdürürler; tabii ki basımı tamamladığında eserin üzerinde basım ve yayım yerlerine dair hiçbir kayıt bulunmayacaktır. Sadece son sayfada, yayım tarihinin üzerine talihsiz bir biçimde kendini ele verecek olan adının baş harflerini koydurur, M.S.V. (Michael Servet Villanovus) ve böylece engizisyonun iz süren köpeklerine müellifin kim olduğuna dair inkar edilemez bir kanıt sunmuş olur.

Ama Serveto'nun kendini ele vermesine pek fazla ihtiyaç yoktur, bunun için acımasız hasmının görünüşte uyuklayan ama gerçekte keskin gözlerle pusuda bekleyen nefreti yeterlidir. Calvin'in Cenevre'de gitgide daha sistemli bir biçimde ince ilmeklerle ördüğü olağanüstü casusluk ve gözetleme ağı, komşu ülkelerin tümüne ve Fransa'ya, hatta daha de kesin söylemek gerekirse, papalık engizisyonuna kadar uzanmaktadır. Serveto'nun eseri henüz doğru dürüst yayımlanmamışken binlerce cildi paketler halinde Lyon'a ulaşmış ya da rulolar halinde bağlanıp kitapçı arabalarıyla Frankfurt Fuarı'na gönderilmiştir. Serveto'nun kendinin bile pek azına sahip olduğu, günümüze ancak üç adedi ulaşabilmiş nüshalarından biri çoktan Calvin'in elindedir. Ve o, bir vuruşta ikisini de, hem sapkını hem de eserini yok etmek üzere derhal işe koyulur.

Calvin'in Serveto'yu öldürmeye bu (daha az bilinen) ilk teşebbüsü, sinsilik bakımından daha sonraki, Champel pazaryerindeki açık cinayetten daha tiksindiricidir. Çünkü Calvin eline geçirdiği, büyük sapkınlık addettiği hasmının bu kitabını dinî makamlara teslim etmek istese, bunun çok daha açık, daha dürüst bir yolu vardır. Kürsüsünden Hristiyanlığı bu kitaba karşı uyarması yeterlidir. Başpiskoposluk sarayının gölgesinde de olsa, Katolik engizisyon müellifini kısa zamanda bulacaktır. Ama Reform'un önderi papalık görevlilerini bu zahmetten kurtarır; hem de en kalleşçe biçimde. Calvin'e methiye düzenler, onu bu karanlık noktada savunmaya kalksalar da, beyhudedir; çünkü onlar böyle davranmakla onun karakterini tümüyle gözden kaçırmış ve rengini değiştirmiş olurlar. Calvin, şahsen dürüst gayretlerin, saf bir dinî iradenin adamıdır kuşkusuz ama dogmaları ve "davası" söz konusu olunca acımasızlaşır. Öğretisi uğruna, tuttuğu taraf uğruna, yararlı olacağına inandığı her yolu mubah görür – bu noktada kutuplaşması bir saplantıya, bir özdeşleşmeye dönüşür. Serveto'nun kitabı Calvin'in eline geçer geçmez, 16 Şubat 1553'te en yakın dostlarından biri, Guillaume de Trye adlı Protestan mülteci Cenevre'den Fransa'ya, kendi Protestan fanatikliğinin ölçüsünde Katolik olan kuzeni Antoine Arneys'e bir mektup yazar. Trye mektubunda önce genel olarak Katolik Fransa'da zararlı otların bolca yayılmasına izin verilirken Protestan Cenevre'de dinden imandan çıkmış, sapkın kışkırtmaların nasıl bastırıldığını över. Lakin dostane başlayan bu muhabbet bir anda vahim bir ciddiyet kazanır; mesela orada, Fransa'da, diye yazar Trye, yakalandığı yerde yakılmaya müstahak bir sapkın yaşamakta ("*qui mérite bien d'etre brûlé partout où il sera*").

Gayriihtiyari korkar insan. Zira bu cümle Calvin'in bir zamanlar yaptığı, Serveto şayet Cenevre'ye ayak ba-

sacak olursa bu şehirden canlı çıkmayacağını sağlayacağına ilişkin açıklamayla vahim biçimde uyuşmaktadır. Ama Calvin'in el ulağı Trye daha da açık davranır. Çok açık ve net olarak ihbarda bulunur: "Mevzubahis kişi, Michael Servet adında ama kendini Michel de Villeneuve diye tanıtan, hekimlik mesleğinde çalışmakta olan Aragon'lu bir İspanyol'dur." Ayrıca mektubuna Serveto'nun basılmış kitabının kapağını, içindekiler bölümü ve ilk dört sayfasını iliş­tirir. Sonra da dünyanın günah­kârlığı karşısında merhamet yüklü bir iç çekişiyle bu caniyane mektubu postalar.

Cenevre'nin bu mayını, arzu edilen yerde arzu edildiğinden daha erken patlamasın diye gayet ustalıkla bir şekilde yerleştirilmiştir. Bu ihbar mektubuylar her şey he­deflendiği gibi kalleşçe yürür. Koyu Katolik kuzen Arneys iyice çileden çıkar, yazıyı kaptığı gibi etekleri tutu­şarak Lyon'un kilise makamlarına koşar, kardinal, büyük bir telaşla papalık engizisyon mahkemesi üyesi Pierre Ory'yi çağırır. Calvin'in harekete geçirdiği çark inanıl­maz bir hızla dönmeye başlar. Cenevre'den ihbar 27 Şubat'ta yapılmıştır, 16 Mart'ta da Michel de Villeneuve, Viyana'ya celp edilir.

Fakat Cenevre'deki işgüzar sofu muhbirler için sonuç elim bir hüsrar olur: Ustalıkla hazırlanmış mayın patlamaz. Yardımsever bir el, hattı koparmış olmalıdır. Viyana başpiskoposunu, muhtemelen şahsen, özel hekimine zaman kaybetmeden gözden kaybolması için çok değerli bir işaret vermiştir. Zira engizisyon mahkemesi üyesi Viyana'ya geldiğinde baskı aletleri sihirli bir biçimde basım yerinden kaybolmuştur. İşçiler asla böyle bir kitap basmadıklarına yemin ederler ve çok muhterem Doktor Villanovus'un Miguel Serveto'yla bir ilgisi olduğu savlarını öfke içinde protesto ederler. Tuhaftır ki engizisyon, bu sade protestoyla tatmin olduğunu açıklar. Dik-

kat çekici bu göz yumma, ozamanlar Serveto'yu güçlü bir elin korumuş olduğu olasılığını teyit eder. Başka durumlarda parmak mengeneleriyle, bocurgatlarla işe girişen mahkeme, Villeneuve'ün peşini bırakır, bir sonuç almaksızın Lyon'a geri döner, Arneys'e, verdiği istihbaratın maalesef herhangi bir suçlama için yeterli olmadığını bildirir. Cenevre'nin, dolaylı yoldan giderek Serveto'yu Katolik engizisyon eliyle bertaraf etme hesabı sefil bir biçimde akim kalmıştır. Arneys ikinci kez Cenevre'ye yönelmese, Kuzen De Trye'den yeni ve bu sefer daha elle tutulur kanıtlar istemese, bu karanlık durum kumda su gibi eriyip gitmiş olacaktır.

Buraya kadar aşırı, son derece aşırıya kaçacak ölçüde bir hoşgörüyü, De Trye'nin, Katolik kuzenine şahsen tanımadığı müellif hakkında, belki de gerçekten de salt iman derdiyle bilgi verdiği ve ne onun ne de Calvin'in aklına bu kişisel ihbarlarının papalık makamlarına iletelebileceği ihtimalinin gelmemiş olduğu düşünülebilir. Oysa şimdi, adalet mekanizması harekete geçmişken ve kendilerinden daha fazla kanıt istenirken, Arneys'in kendi merakından değil, engizisyonun görevlendirmesi üzerine müracaat ettiğini çok iyi bilmesi gerekirken, Cenevre grubu neye hizmet ettiği konusunda belirsizlik içinde olamaz. Protestan bir din adamının her tür dünyevi öngörü içinde, kısa süre önce bizzat Calvin'in birkaç dostunu ağır ateşte kızartmış olan bir makama casusluk hizmeti veriyor olmaktan ötürü sırtının ürpermesi gerekmektedir şimdi ve Serveto sonraları haklı olarak katili Calvin'in yüzüne karşı, "Makamını kullanarak resmen davacı olup bir adama tuzak kurmanın, Protestanlığın bir hizmetkârının üstüne vazife olmadığını bilip bilmediği" sorusunu soracaktır.

Ancak öğretisi söz konusu olduğunda Calvin -bunu

hep söylemek gerekir– her tür ahlaki ölçüyü ve insanca duyguyu yitirir. Serveto bertaraf edilmelidir; hangi silahlarla ve hangi yolla olacağı, bu içi nefretle dolu inatçı adam için o anda tümüyle önemsizdir. Gerçekten de olaylar en hain ve aşağılık biçimde gerçekleşir. Zira De Trye’nin, kuzeni Arneys’e yazdığı –şüphesiz Calvin’in dikte ettiği– yeni mektup, riyakârlığın bir şaheseridir. De Trye önce kuzeninin mektubunu engizisyona ilettiğine pek şaşmış gibi görünür. Bu konuyu sadece “*privément à vous seul*”, kişisel olarak sadece onunla paylaşmıştır; “Amacım sadece, kendilerini kilisenin taşıyıcı sütunları olarak niteleyenlerin o müthiş iman aşklarının ne mene bir şey olduğunu göstermekti.” Oysa şimdi yakma cezası için odun yığınlarının hazırlandığını öğrenince Katolik engizisyonuna her türlü malzeme teminini reddedeceği yerde sefil muhbir gözlerini softaca belerterek, bu hatayı bir kez, “Tanrı aşkına Hıristiyanlığın böyle öldürücü bir salgından arınması” için işlemiş olduğunu yazar. Ve bundan sonra en inanılmayacak şey gerçekleşir. Bu dinî bütün Protestan, Tanrı’yı insani, daha doğrusu insanlık dışı bir alçaklığın içine çekmek gibi berbat girişiminin ardından Katolik engizisyonuna akla gelebilecek en öldürücü kanıt malzemelerini teslim eder; Serveto’nun kendi elyazısıyla yazdığı mektupları ve eserine ait bölümleri. Engizisyon mahkemesi yargıcı artık hızla ve rahatça işe koyulabilir.

Serveto’nun kendi elyazısıyla yazdığı mektuplar mı? Ama Serveto’nun hiçbir zaman mektup yazmadığı De Trye, bu elyazısı mektupları nereden bulmuş olabilir? Artık saklamaya gerek kalmamıştır; bu karanlık durumda kendini özenle gizlemek istemiş olan Calvin, arka plandan ön plana çıkmalıdır. Çünkü bunlar elbette ki Calvin’e yazılmış mektuplardır ve müsveddelerin ona gönderilmiş bölümleridir. Calvin –en belirleyici nokta da budur– bunları çekmecesinden kimin için çıkardığını çok iyi bil-

mektedir. Bu mektupların kimlere teslim edileceğini bilmektedir; kürsüsünden her gün şeytanın uşakları dediği, onun kendi öğrencilerine işkence edip onları yakan "papacılara". Bu mektupların yüce engizisyon yargıcı tarafından acilen hangi amaçla kullanılacağını çok iyi bilmektedir: Serveto'yu odun yığınının üzerine çıkarmak için.

Bu yüzden sonraları bu açık seçik olguyu tahrif etmek üzere sofistik bir biçimde, "Serveto'nun papalık engizisyonu tarafından yakalanmasına benim sebep olduğuma dair şayialar yürümekte; benim onu inancın ölümcül düşmanlarına teslim ederek kurtların önüne atmakla dürüst davranmadığımı söyleyenler var. Ama rica ederim, nasıl olur da ben papanın uydularıyla irtibata geçebilirim? Birbirimizle ilişki içinde olmamız, bana ancak iblisin İsa'ya olduğu kadar yakın olabilecek kimselerle birlikte bir komploya katılmış olmam, inanılır bir şey değil," demesi bir şeye yaramaz. Hakikatin arkasından dolaşan bu mantıksal çarpıtma, her şeye rağmen çok beceriksizcedir; çünkü Calvin, "Nasıl olur da ben papanın uydularıyla irtibata geçebilirim," diye gevelerken belgeler, onu yerden yere vuracak derecede net bir yanıt vermektedir: Hem de doğrudan doğruya, Arneys'e yazdığı mektupta bizzat Calvin'le işbirliği içinde olduğunu oldukça saf bir biçimde itiraf eden dostu De Trye üzerinden. "İtiraf edeyim ki ilişikteki parçaları Mösyö Calvin'den almak büyük zahmetlere mal oldu. Bu tür utanç verici sapkınlıkları örtbas etmek görüşünde olduğu için değil, şahsi görevinin sapkınları adaletin kılıcıyla kovuşturmak yerine öğretisiyle ikna etmek olduğunu düşündüğü için." Bu beceriksiz yazar (belli ki Calvin'in dikte etmesiyle) suçu boş yere gerçek suçludan kendi üstüne almaya çalışır. "Ama Mösyö Calvin'e o kadar ısrar ettim, yardımcı olmazsa ihmalkârlık suçunun benim üzerime kalacağına ikna etmek için o kadar çaba gösterdim ki,

sonunda mevcut malzemeyi verdi bana." Ama burada belgeler gerçekleri, bütün bu kurnazca sözlerden daha iyi anlatır: İster itiraz etsin ister etmesin, Calvin her şeye rağmen Serveto'nun ona özel olarak hitap ettiği mektupları cinayet maksadıyla "papanın uydularına" teslim etmiştir. Onun maksatlı işbirliği yardımı sayesinde De Trye, Arneys'e –aslında papalık engizisyonunun adresine– gönderdiği mektubuna o caniyane kanıt belgelerini ekleyebilir ve yazısını açık seçik bir yönlendirmeye noktalayabilir: "Sanırım seni sağlam bir malzemeyle teçhiz ettim, artık Serveto'yu ele geçirme ve davasını görme güçlükleri ortadan kalkmıştır."

Kardinal De Tournon ile Büyük Üstat Ory'nin, sapkın Serveto'ya dair bu hayati kanıtları ölesiye düşman oldukları, kadim sapkın Calvin'in takdir edilesi işgüzarlığı vasıtasıyla önlerine yığılmış bulunca kahkahalara boğuldıkları anlatılır. Kilise prenslerinin keyiflenmelerinin nedeni gayet iyi anlaşılabilir. Çünkü bu sahte sofı, özentili biçem, Calvin'in şerefine düşen silinmez lekeyi örtmeye yetmez; ister iyiliğinden ve munisliğinden ve de isterse De Trye'ye karşı dostluk ve sadakatinden dolayı da olsun, ne olursa olsun, Protestanlığın önderi onlara, hem de özellikle onlara bir sapkının yakılması için şayanı takdir bir şekilde yardımcı olmak istemektedir. Dünyada buz mu ateş mi, kırk katır mı kırk satır mı diye birbiriyle kıyasıya çatışan ülkelerin hiçbirinde böylesi kibarlıklar ve yardımseverlikler söz konusu olamaz. Bu eğlendirici ve rahatlatıcı andan itibaren şevkle işlerine koyulurlar. Serveto yakalanır, tutuklanır ve acele sorguya çekilir. Calvin'in sağladığı mektuplar öylesine çarpıcı, öylesine vurucu kanıtlar oluşturmaktadır ki davalı artık Michel de Villeneuve, Miguel Serveto ve kitabın müellifi kimliğini inkâr edemez. Davayı kaybeder. Viyana'da alevler parlamaya başlayacaktır yakında.

Ne var ki Calvin'in, kadim düşmanlarının onu kadim düşmanından kurtaracağını ummakta acele etmiş olduğu ortaya çıkar. Zira ya yıllardır hekim olarak bölgede çok sevilen Serveto olağanüstü yardımcılara sahiptir ya da –daha kuvvetle muhtemel olarak– kilise otoriteleri, Calvin'in olmadık ölçüde acil saydığı bu işte bu adamı kazığa bağlamak konusunda özellikle biraz rahat davranmaktadırlar; önemsiz bir sapkının kaçmasını sağlamak bütün sapkınlıkların örgütleyicisi ve yayarı olarak bin kez daha tehlikeli gördükleri, Cenevre'deki *Maitre Calvin*'i mutlu etmekten evladır diye düşünmektedirler! Serveto'nun kovuşturması dikkat çekecek kadar gevşek tutulur; sapkınlık her zaman dar zindanlara kapatılıp demir halkalarla duvarlara raptedilirken hiç alışılmadık biçimde Serveto'nun her gün temiz hava almak için bahçede gezintiye çıkmasına izin verilir. Ve 7 Nisan'da, böyle bir gezinti sonrası Serveto ortadan kaybolur, zindancı başı sadece geceliğini ve bahçenin duvarını aştığı merdiveni bulur; Viyana'nın pazaryerinde canlı bir adam yerine sadece resmi ve "*Restitutio*" kitabının beş balyası yakılır. Cenevre'nin bu ince düşünülmüş, entelektüel bir hasmı yabancı bir fanatizm eliyle sinsice yok edip kendi ellerini temiz tutma planı acınası bir biçimde başarısız olmuştur. Calvin, hâlâ Serveto'ya karşı öfke kusacak ve bir insanı sadece kanaati yüzünden yaşamdan ölüme gönderecek olursa, bütün insanlığın nefretine maruz kalıp ellerindeki kanla sorumluluğunu kendi başına üstlenmek zorunda kalacaktır.

Serveto Cinayeti

Serveto, hapishaneden kaçtıktan sonra iz bırakmaksızın birkaç ay ortadan kaybolur. Bu kaçağın kiralık bir beygirle kendisi için dünyadaki en tehlikeli yer olan Cenevre'ye gelip orada Gasthof zur Rose Hanı'na ineceği o ağustos gününe kadar ne tür yürek çarpıntıları çektiğini kimse tahmin ve tasavvur edemez.

Calvin'in ileride bizzat söyleyeceği gibi, "*malis auspiciis appulsus*", kötü bir yıldızın yönettiği, bu kişinin neden özellikle de Cenevre'de kalmak istediği asla aydınlanabilecek bir şey değil. Gerçekten de burada sadece bir gece geçirip kaçışına ertesi gün bir tekneyle deniz yolundan mı devam edecekti? Yoksa kadim düşmanını mektuplar yerine sözle, konuşarak daha iyi ikna etmeyi mi umuyordu? Ya da acaba bu Cenevre seyahati; sinirlerrinin aşırı gerilmiş olmasından, büyük ümitsizlik içindeki insanların bazen kapıldıkları, tehlikeyle oynamanın o şeytanca tatlı, yakıcı hevesinden kaynaklanan, anlamsız davranışlarından biri miydi sadece? Bu bilinmiyor; hiçbir zaman da öğrenilemeyecek. Sorgulamaların ve tutanakların hiçbirisi Serveto'nun Cenevre'yi, tam da Calvin'den büyük kötülükler bekleyebileceği Cenevre'yi tercih etmesindeki esas sırrı aydınlatamaz.

Fakat delice ve meydan okuyan cesareti bu bahtsız

adamı daha da ileriye sürükleyecektir. Cenevre'ye varır varmaz pazar günleri bütün Kalvenci cemaatin toplandığı kiliseye gider ve -daha da delicesi- onca kilisenin arasında, geride kalmış Paris günlerinde yüz yüze tanıştığı o tek adamın, Calvin'in vaaz verdiği St. Pierre Katedrali'ne gider. Burada her türlü mantıksal yorumlamaya kapalı, ruhsal bir ipnotizma söz konusudur; yılan mı kurbanının gözlerini aramaktadır yoksa daha ziyade kurban mı onun korkunç bir biçimde cezbedici, çelik gibi bakışlarını? Her ne olursa olsun, Serveto'nun şansını zorlaması gizemli bir zorlama olsa gerek.

Çünkü herkesin bir diğerini gözaltında tuttuğu bu şehirde, bir yabancıнын bütün meraklı bakışları üzerinde toplaması kaçınılmazdır. Ve hemen beklenen olur; Calvin, inançlı sürüsünün arasına karışan yırtıcı kurdu fark eder ve hiç affetmeden zaptiyelerine, kiliseden ayrılırken Serveto'yu tutuklamalarını emreder. Bir saat sonra Serveto zincire vurulur.

Serveto'nun bu şekilde tutuklanması elbette ki açıkça bir hak ihlalidir; dünyanın bütün ülkelerinde kutsanan konukseverliğin ve uluslararası hukukun kabaca ihlal edilmesidir. Serveto bir yabancıdır, İspanyol'dur, Cenevre'ye yeni ayak basmıştır; buna bağlı olarak orada tutuklanmasına sebep oluşturacak bir suç işlemiş olamaz. Müellifi olduğu kitapların tümü yurtdışında basılmıştır; buna göre kimseyi kışkırtmış, Cenevre'de yaşayan inançlı kimselere sapkın görüşleriyle zarar vermiş olamaz. Üstelik Cenevre il sınırlarında kimseye, daha önce alınmış bir mahkeme kararı olmaksızın "bir İncil vaizini", bir din adamını yakalayıp zincire vurma hakkı verilmemiştir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Calvin'in Serveto'ya saldırısı dünya tarihinde diktatörce iradeyi temsil eden bir hareket olarak geçer; Napoléon'un bütün bağlayıcı yasa ve anlaşmalarla açıkça alay edercesine

Enghien Dükü'ne saldırmasına ve onu katletmesine benzetilebilir; burada da, kanunsuz bir biçimde özgürlüğü elinden alınarak Serveto'ya karşı normal bir dava değil; önceden tasarlanmış, dinî yalanlarla üstü örtülemeyecek bir cinayet yürütölmeye başlamıştır.

Serveto önceden bir suç duyurusunda bulunulmaksızın tutuklanmış, hapse atılmıştır. Şimdi, bilahare de olsa en azından bir suç kurgulanmalıdır. Mantıken, bu tutuklamanın vicdani sorumlusu olan adamın –“*me auctore*”, benim önerim üzerine, diyerek bizzat kabul ettiğine göre– yani Calvin'in, Serveto'dan davacı olarak ortaya çıkması gerekir. Ancak Cenevre yasalarına göre gerçekten de örnek oluşturacak bir şekilde, bir başkasını suç işlemekle itham eden her yurttaş, şikâyet ettiği kişiyle birlikte tutuklanmak, şikâyeti gözle görülür elle tutulur bir biçimde kanıtlanıncaya kadar içeride kalmak zorundadır. Yani Calvin, Serveto'dan yasal bir biçimde davacı olabilmek için kendi de mahkemeye teslim olmak zorundadır. Cenevre'nin dinî egemeni olarak Calvin böyle sıkıntı verici bir süreci kendine yakıştırmaz: Zira meclis Serveto'nun fiilen suçsuz olduğunu kabul edecek olur ve kendi de muhbir olarak tutuklu kalırsa ne olacaktır? İtibarı bakımından büyük bir felaket, hasımları içinse büyük bir zafer! Böylece Calvin her zaman olduğu gibi diplomatik davranarak bu nahoş davacı rolünü sekreteri Nicholas de la Fontaine'e devreder; böylece Calvin'in yerine sekreteri –elbette ki Calvin'in kaleme aldığı, yirmi üç maddeden oluşan– dava dilekçesini gerçekten de efendice ve ses çıkarmaksızın ilgili makamlara sunarak hapse girmeye razı olur. Bu komedi, korkunç trajediyi başlatmış olur. Sonuç olarak bu fahiş hukuk ihlaline, zahiren de olsa bir hukuk süreci görüntüsü kazandırılmış olur. İlk olarak Serveto sorguya alınır; bir dizi paragrafla

davacısının yönelttiği değişik ithamlar bildirilir. Serveto bu sorulara ve suçlamalara sükûnetle ve akıllıca cevaplar verir; zindanda tutuklu kalmaktan ötürü enerjisi henüz tükenmemiştir, sinirleri sağlamdır. Suçlamaları madde madde geri çevirir; sözelimi, yazılarında Calvin'e saldırdığı ithamına karşılık, bunun gerçeğin çarpıtılmasından ibaret olduğu çünkü önce Calvin'in kendisine saldırdığı, bunun üzerine kendine düşeni yaptığı, Calvin'in de bazı bakımlardan kusursuz olmadığı yönünde cevap verir. Eğer Calvin Serveto'yu bazı tezlerinde inatla ısrar etmekle suçluyorsa o zaman o da Calvin'i aynı inatçılıkla suçlayabilir. Calvin'le aralarındaki ayrılıklar teolojik fikir ayrılıklarıdır; bunlar hakkında dünyevi bir mahkeme hüküm veremez ve Calvin Serveto'yu buna rağmen tutuklatmışsa kişisel bir intikam hareketinden başka bir şey olamaz bu. Onu o zamanlar Katolik engizisyonuna ihbar eden de Protestanlığın önderinden başka biri değildir; kendisi çoktan yakılmamışsa eğer, Tanrı kelamı İncil'in vaizi de böyle bir şeye müstahak olamaz.

Serveto'nun bakış açısı hukuksal ciddiyet açısından o kadar sağlamdır ki heyetin oyları lehine dönmektedir; muhtemelen Serveto'yu sınır dışı etmekle yetineceklerdir. Ancak Calvin, davanın Serveto açısından olumsuz gitmediğine, kurbanının sonunda yine elinden kurtulacağına dair işaretleri almış olmalıdır. Zira 17 Ağustos günü ansızın meclise gelir ve sözde davaya müdahil olmadığı komediye son verir. Artık rengini net olarak açık etmiştir; Serveto'nun gerçek davacısının kendisi olduğunu daha fazla inkâr etmez; kuruldan, "davalının yanlışlarını daha iyi kanıtlamak" gibi –aslında elbette ki şahsiyetinin bütün ağırlığını koyarak kurbanının kurtulma olasılığını engellemek için–riyakârca bir bahaneyle sorgulamalara katılmayı rica eder.

Calvin'in davalı ile yargıçların arasına keyfi bir bi-

çimde sokulduğu andan itibaren Serveto'nun davası oldukça kötüye gider. Calvin, deneyimli bir mantık adamı ve bilgili bir hukukçu olarak taarruz sürecini kısa boylu sekreteri De la Fontaine'den daha farklı bir biçimde sürdürür ve davacının gücünü gösterdiği ölçüde davalının güven duygusu zayıflar. Davacısı ve ölümcül düşmanını hiç beklenmedik biçimde yargıçlarının arasında oturduğunu görünce duyarlı İspanyol'un sinirleri gözle görülür biçimde bozulur; soğuk, ciddi, mutlak bir nesnellik sergilemiş, sadece soru sorarmış gibi aldatıcı bir görünüm vermektedir; ama Serveto, Calvin'in bu sorularla kendisini tuzığa düşürüp demir gibi bir kararlılıkla öldüreceğini iliklerinde hisseder. Savunmasız kalınca o berbat savaş hırsına, keskin bir öfkeye kapılır; sinirlenmeden, sü-kûnetle güvenli hukuk zemininde kalmakta direnmek yerine Calvin'in onu tuzak sorularıyla teolojik tartışmaların kaygan zeminine çekmesine izin verir ve bilgiçlik taslamaya çalışırken savunmasını tehlikeye atmış olur. Zira şeytanın da Tanrı'nın varlığının bir parçası olduğu gibi bir iddia bile dindar mahkeme üyelerinin sırtlarının ürpermesine tek başına yetip artar. Oysa o, felsefe yapma hırsına kapılmıştır bir kez; Serveto kendini hiç sınırlamaksızın inancın en nazik, en hassas konularına girer; sanki karşısındaki bu kurul üyeleri aydın teologlarmış da o da kaygısızca onlara hakikati anlatabilirmiş gibi. İşte özellikle de bu konuşma hırsı ve tutkuyla tartışma merakı Serveto'yu yargıçların karşısında şüpheli bir konuma düşürür: Gitgide Calvin'in görüşüne katılmaya başlarlar; gözlerinde şimşekler çakan, sıkılı yumruklarıyla kiliselerinin öğretisine karşı konuşan bu yabancı, dinî barışı tehlikeye atacak bir asi, büyük ihtimalle umarsız bir sapkın olabilir; her ihtimale karşı hakkında sağlam bir soruşturma yürütülmesi yerinde olacaktır. Tutukluluğunun devamına, buna karşılık davacısı Nicholas de la Fontaine'in

saliverilmesine karar verilir. Calvin iradesini koymuştur, arkadaşına sevinç içinde, "Ölüme mahkûm edilmesini umuyorum," diye yazar.

Calvin, Serveto'nun ölüme mahkûm edilmesini neden bu kadar ısrarla istemektedir? Düşmanın sınır dışı edilmesi ya da utanç verici biçimde işinin bittiğini bilmek gibi mütevazı bir zaferle neden yetinmemektedir? Burada ister istemez çok özel ve kişisel bir nefret söz konusuymuş gibi bir izlenim doğmaktadır önce. Lakin Calvin Serveto'dan, Castellio'dan ya da otoritesine karşı duran başka herhangi birinden daha fazla nefret etmemektedir aslında. Kendi dışında başka bir öğreti geliştirmeye cüret eden herkese karşı beslediği nefret, tiran tabiatının tamamen içgüdüsel bir hissidir. Eğer özellikle Serveto'ya karşı ve özellikle de o esnada, gücünün yettiğince en keskin biçimde hareket etmek için çaba gösteriyorsa bu, kişisel nedenlerden değil güç politikasıyla ilişkili nedenlerdendir. Miguel Serveto, Calvin'in öğretisinin bir diğer düşmanının; yine sapkın kerpeteninyle yakalamak isteyip de canını çok sıkacak biçimde elinden çıkarmış olduğu, bir zamanların Dominiken Keşişi Hieronymus Bolsec'in adına da hesap vermelidir. Cenevre'de en kibar ailelerin özel hekimi olarak herkesten saygı gören Hieronymus Bolsec, Calvin öğretisinin en zayıf noktası olan kader öğretisine karşı açıkça mücadele vermiş; bu konuda Erasmus'un Luther'e yönelttiği savlara benzer savlarla, bütün iyiliklerin temeli olan Tanrı'nın insanları bilerek ve isteyerek en berbat kötülüklere mahkûm edip özendirebileceği fikrinin saçma olduğunu belirtmiştir. Luther'in Erasmus'un itirazlarını ne denli hoşnutsuzlukla karşıladığı, bu kabalık ustasının yaşlı ve bilge hümaniste karşı nasıl küfür ve hakaret boca ettiği malumdur. Ancak ne denli öfkeli, kaba ve zorbaca olursa

olsun, Luther, Erasmus'a hep dinî bir tartışmanın sınırları içinde yanıt vermiştir; kader öğretisiyle çeliştiği için onu hemen sapkın diye dünyevi bir mahkemeye şikâyet etmeyi aklının ucundan bile geçirmemiştir. Oysa Calvin, yanılmaz olduğu saplantısı içinde kendine karşı konuşan herkesi daha baştan, sapkın addetmektedir; onun kilise öğretisine itiraz etmek, devlet suçu işlemekle aynı anlama gelmektedir, bir teoloğa yaraşır cevaplar vermek yerine Hieronymus Bolsec'i de zindana atmıştır.

Ancak Hieronymus Bolsec olayıyla vermek istediği gözdağı beklenmedik biçimde sıkıntı verecek surette başarısız olmuştur. Zira Cenevre'de bu bilge doktoru, Tanrı'ya saygılı bir adam olarak tanıyan çok fazla kişi vardır; Castellio olayında olduğu gibi Calvin'in, Cenevre'de söz sahibi tek adam olarak kalmak uğruna bağımsız düşünen, ona tabi olmayan herkesi bertaraf edeceği şüphesi uyanmıştır. Bolsec'in hapisteyken yazdığı, suçsuzluğunu ifade ettiği ağıt kopyalanarak elden ele dolaşmış ve Calvin, kurulu ne denli zorlarsa zorlasın üyeler onun istediği sapkın yargısını vermekten ürkmüştür. Bu sıkıntı verici karardan kaçınmak için dinî meselelerde yetkisiz olduklarını açıklamış; bu teolojik konunun onların yargılama yetkilerini aştığı gerekçesiyle karara varmaktan kaçınmışlardır. Bu zor davada diğer İsviçre kiliselerinden hukuki mütalaa almak istemişlerdi. Alınan görüşler sayesinde de Bolsec kurtulmuştur; çünkü Zürih, Bern ve Basel şehirlerindeki Reform kiliseleri içten içe, fanatik arkadaşlarının yanılmaz olduğu vehmine bir fiske vurmak istemişler; bu nedenle de Bolsec'in ifadelerinde küfür içeren bir maksat görüldüğü fikrini oybirliğiyle reddetmişlerdir. Böylece kurul beraat kararı vermiştir; Calvin kurbanından vazgeçmek, şehir meclisinin isteği üzerine Bolsec'in şehirden uzaklaştırılmasıyla yetinmek zorunda kalmıştır.

Teolojik otoritesinin bu açık yenilgisini sadece yeni bir sapkınlık davası unutturabilir. Bu kez Bolsec'in yerini Serveto alacaktır ve bu kez Calvin'in şansı çok daha yüksektir. Çünkü Serveto bir yabancısıdır, bir İspanyol'dur; Castellio gibi, Bolsec gibi dostları, hayranları ve yardım edecek kimsesi yoktur Cenevre'de; ayrıca yıllardır Teslis hakkındaki küstah çıkışları ve meydan okuyan tavrı yüzünden bütün Reform camiasında nefret uyandırmıştır. Sırtını bir yere dayamayan böyle bir yabancının üzerinden gözdağı vermek çok daha kolay olacaktır; dolayısıyla başından beri bu dava Calvin için tümüyle politik bir iktidar meselesi, dinî diktaya yönelik iradesine ilişkin bir güç denemesidir. Eğer Calvin özel olarak, sadece teolojik bakımdan hasmı olan bir kişiyi bertaraf etmek istemiş olsa, koşullar işini çok kolaylaştırabilirdi! Çünkü Cenevre soruşturmaları yeni başlamıştır ki, Fransız adaletinden, Fransa'da hüküm giymiş mültecinin, odun yığınının hazır bekletildiği Viyana'ya teslim edilmesini talep etmek üzere bir elçi gelir. Calvin için hem yüce gönüllüyü oynamak hem de nefretlik muhalifini yok etmek için ne kadar bulunmaz bir fırsat! Sadece meclisin bu teslimi onaylaması yeterdi; Serveto olayı böylece Cenevre açısından çözümlenmiş olurdu. Ama Calvin onun teslim edilmesini engeller. Serveto onun gözünde yaşayan bir insan değildir, bir özne değildir; daha çok, kendi öğretisinin dokunulmazlığını dünyaya açıkça sergilemek için yararlandığı bir nesnedir. Fransız makamlarının gönderdiği elçi eli boş döner; Protestanlığın diktatörü, kendisine muhalefet etmeye kalkışan herkesin ölmeyi göze alması gerektiğini devlet yasa-sı haline getirmek için bu davayı kendi egemenlik alanında görüp orada sona erdirmek istemektedir.

Serveto davasının Calvin için sadece bir güç gösterisi olduğu, Cenevre'deki dostları kadar düşmanları tara-

findan da kısa zamanda farkedilir. Bu yüzden Calvin'in bu müthiş ibret verme girişimini bozmak için ellerinden gelen her şeyi denemelerinden daha doğal bir şey olamaz. Politikacılar için Serveto'nun insan olarak hiçbir önemi yoktur elbette; onlar için de bu talihsiz, bir oyun topundan, bir deneme nesnesinden, diktatörün gücünü menteşelerinden oynatacak küçük bir kaldıraçtan başka bir şey değildir; bu deney esnasında aletin ellerinde kırılmasının hiçbirisi için manevi önemi yoktur. Bu tehlikeli dostlar bu isterik adamın sallantıda olan özgüvenini sahte söylentilerle yükseltmekle, Calvin'e karşı ısrarla direnç göstermesi için hapishaneye gizlice haberler göndermekle aslında Serveto'ya kötülük etmiş olurlar. Onların çıkarına olan şey yalnızca davanın olabildiğince heyecan verici ve dikkat çekici bir biçimde seyretmesidir: Serveto kendini ne kadar hararetle savunur, hasmına ne denli acımasızca saldırırsa o kadar iyidir.

Oysa yazık ki, bu düşüncesiz adamı daha da düşüncesiz kılmak için zaten fazla şeye gerek yoktur. Uzun süren, acımasız zindan hapsi, bu taşkın kişiliğin engellenemez bir öfkeye kapılması için kendine düşeni yapmıştır çoktan; zira Serveto'ya hapiste kasten sistemli bir biçimde kötü davranılmaktadır. (Calvin bunu biliyor olmalıdır). Kendini tümüyle suçsuz hisseden bu hasta, sinirli ve isterik adam haftalardır elleri ile ayakları zincirlenmiş halde rutubetli ve buz gibi soğuk bir zindanda kapalı tutulmaktadır. Çürümüş giysileri üşüyen bedeninden dökülmektedir; buna karşın temiz bir gömleğe izin verilmekte, en temel temizlik koşulları bile göz ardı edilmekte, kimse en küçük bir iyilikte bulunamamaktadır. İçine düştüğü bu derin sefalet içinde Serveto sarsıcı bir mektupla kurula başvurur: "Pireler beni canlı canlı yiyip bitiriyor, ayakkabılarım yırtıldı; giysim, çamaşırim kalmadı."

Lakin gizli bir el –bu sert, her tür direniş bir men-
gene gibi insanlık dışı bir biçimde ezen elin, hangi el ol-
duğu malumdur sanırız– Serveto’nun şikâyeti üzerine
kurulun verdiği, bu kötü koşulların değişmesine dair ta-
limata rağmen, durumu düzeltebilecek her şeyi engeller.
Bu cesur düşünürü, bu serbest fikirli bilgeyi ıslak çuku-
runda, çöplükte bir uyuz köpek misali çürümeye bıra-
kırılar. Birkaç hafta sonra gelen, kendi dışkısında boğul-
makta olduğuna harfi harfine değinen ikinci mektupta
yardım çağlığı daha da korkunç bir biçimde yankılanır:
“Rica ediyorum, sevgili İsa hatırına, Türklere ve canilere
bile bağışlayacağınız şeyleri benden esirgemeyin. Temiz
kalmamla ilgili bütün talimatlarınıza rağmen hiçbir şey
olmadı. Eskisinden de kötü durumdayım. Bedensel ihti-
yaçlarımı gidermek konusunda imkân verilmemesi çok
büyük bir gaddarlıktır.”

Ama hiçbir şey olmaz! Islak çukurundan çıkarılıp
ayaklarında zincirlerle, pis kokulu paçavraları içinde aş-
ğılanmış bir şekilde yargıcın karşısına getirilen bu kişi-
nin; akla karşı akılla, bilgiye karşı bilgiyle, ikili bir konu-
şma başlatmayı umduğu ama ona bir caniyeye olduğundan
daha kötü davranıp eziyet eden adamı siyah, tertemiz
fırçalanmış cüppesiyle soğuk, sakin, iyi hazırlanmış, zih-
nen dinlenmiş olarak karşısında oturur görünce her sefe-
rinde gerçekten de kudurmuş gibi davranmasında şaşıl-
cak bir şey var mıdır? En adice, en kalleşçe sorularla, cin-
sel yaşamının mahremiyetine dokunan imalarla kendini
taciz edilmiş, kışkırtılmış hissetmesi; akli başından gidip
her tür temkini elden bırakması ve kendi açısından bu
riyakâra en ağır hakaretleri savurması kaçınılmaz bir şey
değil midir? Uykusuz geçmiş gecelerden dolayı ateşi yük-
selmişken, “Cani olduğunu inkâr mı ediyorsun?” sözle-
riyle bütün bu insanlık dışı şeyleri ona reva gören ada-
mın gırtlığa sarılır, “Bunu sana senin yaptıklarınla ispat

edeceğim. Bana gelince, ben haklı davamdan eminim ve ölümden korkmuyorum. Ama sen, çölde kalmış bir kör gibi haykırmaktasın; çünkü intikamın hayaleti yüreğini yakmakta. Yalan söyledin, yalan söyledin, seni gafıl, seni müfteri! Birini ölüme gönderirken öfkenden köpürüyorsun. Keşke bütün büyülerin ananın karnında kalsaymış, bana da senin bütün yanılgılarını göstermek fırsatı verilseymiş." Talihsiz Serveto öfkesinin kızıl sarhoşluğu içinde ne denli âciz olduğunu unuttur; bu çıldırmış adam zincirlerini şıkırdatarak ve ağzı köpürmüş bir halde, kendinin yerine hukuku ihlal eden Calvin'in, Cenevre'nin diktatörünü yargılamasını talep eder yargı kurulundan. "Bu nedenle bu büyücü suçlu bulunup hüküm giymekle kalmamalı, şehirden de sürülmelidir; mal varlığı da, onun yüzünden kaybettiğim servetin tazminatı olarak bana verilmelidir."

Namuslu kurul üyeleri elbette bu tür sözler ve böyle bir görüntü karşısında müthiş bir korkuya kapılır; bu zayıf, solgun, bir deri bir kemik kalmış, karmakarışık vahşi sakalıyla, kor gibi yanan gözleriyle, tuhaf diliyle Hristiyan önderlerine karşı çıldırmış gibi dehşet verici suçlamalar yağdıran bu adam onlara ister istemez bir mecnunmuş, iblisin güdümünde biriymiş gibi gelir. Ruh hali, sorgudan sorguya gitgide kötüleşir. Aslında dava artık sona erebilecek ve Serveto'nun mahkûmiyeti kesinleşebilecek duruma gelinmiştir. Ancak Calvin'in gizli düşmanlarının çıkarı, davayı uzatmayı ve ertelemeyi gerektirmektedir; çünkü onlar, hasmının kanuna yenik düşmesinden dolayı kazanacağı başarıyı Calvin'in yanına bırakmak istemezler. Bolsec vakasında olduğu gibi bu kez de gizliden Calvin'in kurbanını son anda elinden almayı ümit ederek İsviçre'nin diğer Reformcu ruhani meclislerden görüş ve düşüncelerini istemek suretiyle bir kez daha Serveto'yu kurtarmayı denerler.

Ama Calvin, bunun otoritesini nihai olarak ilgiledirdiğini çok iyi bilmektedir. Bir kere daha oyuna gelmeyecektir. Tam zamanında ve hızla önlemlerini alır. Bahtsız kurbanı savunmasız zindanda çürüyedursun; o, raporlarını önceden etkileyebilmek üzere Zürih, Basel, Bern ve Schaffshausen ruhani meclislerine tezkere üzerine tezkere gönderir. Cezayı bu kadar hak eden bir sapkını adil yargının elinden kurtarmasınlar diye dört bir tarafa haberler salarak bütün dostlarını harekete geçirir, meslektaşlarını uyarır. Serveto hakkında, bu kez bozguncu bir teoloğun söz konusu olduğunu ve bu "küstah İspanyol'un" Zwingli ve Bucer zamanından beri bütün kilise çevrelerinde nefret uyandırdığını söyleyerek tek yanlı etkileme çabaları sonuç verir; İsviçre ruhani meclisleri gerçekten de oybirliğiyle Serveto'nun görüşlerini yanlış ve sapkın bulurlar; bu dört ruhani meclisin hiçbiri ölüm cezası talep etmeyip önermese de her tür şiddet kullanılmasını onaylar. Zürih, "Bu insana hangi cezanın verilmesi gerektiğini sizin hikmetinize bırakıyoruz," diye yazar. Bern, Cenevrelilere, "Bilgeliliğinin ve kuvvetinin ruhunu hissettirmesi, zatıalilerine ve diğer kiliselere himmet edip onları bu bulaşıcı hastalıktan kurtarması" için Tanrı'ya dua eder. Ancak bu kişiyi şiddete başvurarak bertaraf etmeye yönelik bu referans, "Hıristiyan bir şehir meclisine uygun düşmeyen görüntüler verecek bir şeyler yapılmaması kaydıyla," şeklindeki uyarıyla yumuşatılır. Calvin hiçbir merciden ölüm cezası için açıkça teşvik görmez. Lakin kiliseler, Serveto'ya karşı başvuracağı her tür muameleyi onaylamakla, daha sonra olacakları da onaylayacaklarmış hissini uyandırır Calvin'de; sözlerinin muğlaklığı her tür karar için eline bir fırsat verir. Bu el ise, ne zaman serbest bırakılsa hep sertlikle ve kararlılıkla vurur. Gizli yardımcıları, kiliselerin raporlarını öğrendikten sonra pusuda bekleyen hükmü geciktirmek için

son dakikada boş yere uğraşırlar. Perrin ve diğer cumhuriyetçiler, cemaatin bu son yetki mercisine, bir kez de İki Yüzler Meclisi'nden¹ görüş almayı önerirler. Ama artık çok geçtir. Calvin karşıtları için direnmek çok tehlikeli olmuştur. 26 Ekim günü Serveto oybirliğiyle diri diri yakılmaya mahkûm edilir. Bu gaddarca yargı kararı hemen ertesi gün Champel Meydanı'nda infaz edilecektir.

Serveto haftalardır zindanında gerçek dünyadan soyutlanmış, kendini uçuk ümitlere kaptırmıştır. Doğası gereği hayallere kapılmaya fazlasıyla hazırdır; üstelik sözde dostlarının gizli imalarıyla kafası karışmış vaziyette, gitgide artan bir hararetle, hakimleri kendi tezlerinin doğruluğuna ikna ettiğine ve birkaç güne kalmadan iktidarı zorla ele geçirmiş olan Calvin'in, hakaretler altında ve utanç içinde oralardan kovulacağına dair çılgın hayallerle avutmaktadır kendini. Hakimler meclisinin kâtipleri, yüzlerinde sır vermez ifadelerle hücrelerine girip kararı okumak üzere parşömeni özenle açtıklarında uyanışı o denli korkunçtur. Yargı kararıyla Serveto'nun üzerine yıldırım düşmüş gibi olur. Okunan metni, ertesi gün bir sapkın olarak diri diri yakılacağına dair bu korkunç hüküm hiç anlamıyormuş gibi kaskatı kesilmiş vaziyette dinler. Sağırmış, bilinçsizmiş gibi birkaç dakika öylece kalır. Ardından işkenceler içindeki adamın sinirleri boşalır. İnleyerek yalvarıp hıçkırmaya başlar; gırtlğından anadilinde çılgın bir korku çığığı yükselir: "*Misericordias!*"² Buraya kadar hastalıklı bir biçimde aşınmış, aşırı yüklenmiş olan gururu bu korkunç haberle paramparça olmuş-

1. Der Rat der Zweihundert, Conseil des Deux-Cents: XII. yüzyılın sonundan itibaren Zürih, Bern, Freiburg, Basel ve Cenevre'de kurulan, iki yüz ila üç yüz üyeden oluşan büyük yasama meclisleri. (Ç.N.)

2. (isp.) Merhamet! (Ç.N.)

tur adeta; yıkılmış, mahvolmuş bir insan olarak donuk gözlerle ruhsuz bir biçimde önüne bakmaktadır. Çok bilmiş vaizler, Serveto üzerinden kazandıkları dünyevi zaferin ardından bir de dinî zafer kazanmak adına, hazır çaresizlik içindeyken ondan kendi isteğiyle yanıldığına dair bir itiraf koparma vaktinin geldiğine hükmederler.

Ama o dakikada olağanüstü bir şey olur: İnancının bu en derin noktasına dokunulduğu anda –savlarını inkâr etmesini istedikleri anda– bu ezilmiş, neredeyse tükenmiş adamın eski inadı ihtişam ve gururla alevlenir. İsterlerse idam etsinler, işkence yapsınlar, yaksınlar, vücudunu lime lime doğrasınlar – Serveto ideolojisinden taviz vermeyecektir; özellikle de bu son günleri, bilimin gezgin şövalyesini bir şehit ve inanç kahramanı mertebesine yükseltecektir. Lozan’dan, özel olarak Calvin’in zaferini kutlamak üzere koşup gelmiş Farel’in ısrarlarını sertçe geri çevirir; dünyevi bir mahkemenin kararı, bir insanın tanrısal konularda haklı ya da haksız olduğu konusunda bir kanıt oluşturamaz, diye bir açıklamada bulunur. Katletmek ikna etmek anlamına gelmez. Serveto’ya hiçbir şey kanıtlayamamışlardır; sadece onu boğazlamaya çalışmaktadırlar. Farel tehditlerle de, vaatlerle de, ölüme şimdiden teslim olan kurbanın ağzından, rücu ettiğine dair tek bir kelime alamaz. Lakin Serveto, kendi kanaatlerine sıkı sıkıya bağlı kalmakla birlikte sapkın olmadığını, aksine inançlı bir Hristiyan olduğunu açıkça göstermek üzere Hristiyan inancı gereği, ölmeden önce en kanlı düşmanı ile bile barışmak için Calvin’in kendisini zindanında ziyaret etmesine hazır olduğunu açıklar.

Bu ziyaret hakkında yine sadece tek bir tarafın verdiği bilgilere sahibiz: Calvin’in verdiği bilgilere... Ama Calvin’in içsel katılığı ve ruhunun sertliği, kendi anlatımlarında bile korkutucu, itici bir biçimde ortaya çıkar; kurban edecek kişi, kurbanının ıslak zindan hücresine

iner inmesine ama niyeti bu ölüm mahkûmunu bir sözle olsun teselli etmek, ertesi sabah en feci işkencelerle ölecek bir insana kardeşçe ya da Hıristiyanca bir destek vermek değildir. Calvin soğuk ve afaki bir soruyla konuşmayı başlatır; Serveto onu neden çağırmıştır, söyleyeceği ne vardır. Belli ki Serveto'nun, dizlerine kapanarak her şeye gücü yeten diktatörün yargı kararını kaldırması ya da en azından hafifletmesi için sızlanmaya başlamasını beklemektedir. Oysa mahkûm çok sade bir cevap verir –ve bu cevap, insan gibi insan olan herkesi sarsmalıdır– Calvin'i sadece af dilemek üzere çağırmıştır. Kurban, kendini kurban edene Hıristiyanca bir barışma fırsatı sunmaktadır. Calvin'in taşlaşmış gözleri ise, politik ve dinî hasmını asla bir Hıristiyan, bir insan olarak görmek istemeyecektir. Kendi verdiği bilgilerde Calvin duygusuzca, "Bu isteğine, onun şahsına karşı bir nefret beslemediğimi ileri sürerek –hakikat de budur zaten– itiraz ettim," der. Serveto'nun ölmeden önce yaptığı bu jestin Hıristiyanca yanını hiç anlamadan ya da anlamak istemeden, aralarında insanca barışmayı tümüyle reddeder; Serveto onun şahsıyla ilgili her şeyi bir yana bırakmalı; Teslis'i inkâr etmekle Tanrı karşısında hataya düştüğünü itiraf etmelidir sadece. Calvin'in içindeki ideolog bilerek ya da bilmeyerek, şimdiden kurban edilmiş, ertesi sabah değersiz bir odun parçası gibi ateşe atılacak bu adamı meslektaş gibi görmeyi kabul etmemektedir; katı bir dogmacı olarak, Serveto'yu kendi kişisel tanrı kavramını, dolayısıyla Tanrı'yı inkâr eden biri olarak görmektedir sadece. Onun bu saplantılı, şuursuz dogmacılığı için önemli olan bir tek şey vardır: Serveto'dan, son nefesinde kendisinin haksız, Calvin'in haklı olduğuna dair bir itiraf koparmak. Ama Serveto, bu insanlık dışı bağnazın, yitip gidecek olan bedeninde yaşayan ve onun için de ölümsüz olan tek şeyi, imanını ve inancını söküp almak istediğini hissetmiştir. İşte o an,

işkenceler içindeki bu adam şahlanır, her tür korkakça itirafı kesinlikle reddeder. Böylece Calvin açısından söylenecek her söz gereksizdir. Dinî konularda tam anlamıyla biat etmeyen bir insan, onun indinde artık din kardeşi sayılmaz; o, şeytanın uşağı bir günahkârdır ve ona söylenecek her dostça kelime beyhudedir. Bir sapkın için bir nebze bile olsa, iyiliğe ne gerek vardır? Calvin sert bir hareketle sırtını döner, tek kelime etmeden, dostane bir bakış atmadan kurbanını terk eder. Arkasından demir sürgü şakırdar ve bu bağnaz iddia sahibi, korkunç derecede duygusuz kelimelerle kendi kendini ebediyen itham edilen konumuna düşürecek şu sözlerle notlarını tamamlar: "Yüreklendirmelerle de, uyarılarla da onu hizaya getiremeyince Rabbimin izin verdiğinden daha bilgece davranamazdım, Aziz Paulus'un kuralına uyarak kendi hükmünü kendi vermiş olan bu sapkın insandan uzaklaştım."

Kazığa bağlanarak hafif ateşte ağır ağır kızarmak, bütün infaz türleri arasında en eziyetlisidir; gaddarlığıyla ünlü Ortaçağ'da bile uzun süren bu korkunç yöntem sadece pek az vakada başvurulmuştur; mahkûmlar çoğu kez kazığa bağlanmadan önce boğulmuş ya da uyuşturulmuştur. Protestanlığın bu ilk sapkınlık kurbanına özellikle de bu en iğrenç, en korkunç ölüm türü reva görülmüştür ve Calvin'in, insancıl dünyanın tümünden yükselen öfke çığlıkları karşısında, Serveto'nun katli esnasında uygulanan bu olağanüstü gaddarlığın sorumluluğunu üzerinden atmak için sonraları, çok sonraları elinden geleni denemesi anlaşılabilir bir şeydir. O da, kilise meclisinin diğer öğeleri de (Serveto'nun bedeni çoktan kül olduktan sonra) diri diri yakma şeklindeki bu ölümü, daha hafif olan kılıçla infaza çevirmek için çok gayret gösterdiklerini anlatırlar; "Yazık ki gayretleri sonuçsuz kaldı."

("Genus mortis conati sumus mutare, sed frustra"). Meclis kayıtlarında bu göstermelik gayrete dair tek bir kelimeye rastlanmaz; kaldı ki bu davayı bizzat zorla başlatan, Serveto'nun idam kararını itaatkâr üyelerden neredeyse kerpetenle söküp alan Calvin'in daha insani bir infaz yöntemini kabul ettirmek için Cenevre'de birdenbire, pek etkisiz, pek güçsüz bir adam haline geldiğine hangi tarafsız kişi inanır? Gerçi Calvin'in Serveto'nun öldürülüş biçiminin hafifletilmesine niyetli olduğu laf olarak gerçekten de doğrudur; tabii ki tek koşulla; Serveto bu hafifletmeyi ancak bir *sacrificio d'intelletto*, yani son ânında fikrinden rücu etmek suretiyle hak edebilecektir (iddiasının diyalektik açıdan çarpıklığı işte burada yatar); Calvin hasmına karşı -hayatında ilk kez- şefkat gösterirken bunu insanlığından değil, sadece politika uğruna yapacaktır. Zira yakılacağı kazığın önünde Serveto' dan, haksız olduğuna, Calvin'in haklı olduğuna dair bir ödün ko- parmak Cenevre öğretisi bakımından kim bilir ne büyük bir sükse olacaktır! Korku içindeki bu adamı son anda, kendi öğretisi uğruna şehit olmadığını, kendi öğretisinin değil Calvin'inkinin doğru, hatta dünyadaki tek doğru öğreti olduğunu bütün dünyaya ilan etme noktasına getirmek ne büyük bir zafer olurdu!

Ama ödemek zorunda olduğu bedeli Serveto da bilmektedir. İnada karşı inat; fanatizme karşı fanatizm. Daha insafli bir ölüm karşılığında bedel olarak *Maitre Jean Calvin*'in dogmalarını kabul etmektense kendi kanaati uğruna tarifsiz ıstıraplar içinde ölmek! Bir yarım saat boyu ölçülmez acılar çekmek; ama inancı uğruna şehitlik mertebesine erişmek ve de aynı zamanda hasmına ebediyen insanlık dışı davranma utancını yüklemek! Serveto bu pazarlığı sertçe reddeder ve inadının acı bedeli olarak akla gelebilecek her tür eziyeti çekmeye razı olur.

Sonrası, tam bir vahşettir. Tutuklu, 27 Ekim'de sa-

bah saat on birde çürümüş paçavraları içinde zindandan çıkarılır. Işığa alışkanlığını yitirmiş gözleriyle uzun zamandır ilk ve sonsuzluktan önce son kez gökyüzüne bakar. Karmakarışık sakalıyla, kir içinde, bir deri bir kemik, zincirlere bağlı ileriye doğru sendeler mahkûm; parlak sonbahar ışığında yüzünün kül rengi çökkünlüğü korkunç bir etki bırakır. Belediye binasının basamaklarına gelince katilleri, toplanan halkın gözü önünde müşavirlerin okuyacakları yargı kararını dinlerken diz çökmesi için güçlükle yalpalayan adamın –haftalar öncesinde yürümeyi unutmuştur– kabaca ve hoyratça dizlerine vururlar. “Miguel Serveto, seni zincire bağlı olarak Champel’e götürölmeye, bedenin kül oluncaya dek diri diri yakılmaya mahkûm ettik; seni, seninle birlikte basılmış kitaplarını ve elyazılarını. Başkalarına, böyle bir cürüm işlemeye niyetlenecek herkese, uyarıcı bir ibret olsun diye ömrünü böyle tamamlayacaksın.”

Ürpererek ve titreyerek dinler mahkûm bu sözleri. Ölümün eşiğindeyken dizlerinin üzerinde sürünerek mahkeme heyeti üyelerine yaklaşır, “çekeceği acıların aşırılığı onu Tanrı kuşkusuna düşürmesin” diye kılıçla infaz edilmesi yolunda küçük bir lütufta bulunmaları için yalvarır. Günaha girmişse eğer, bu bilmeden olmuştur; ama o da-ima bir tek düşüncenin peşinden gitmiştir: Tanrı’nın onurunu korumanın peşinden. O anda Farel yargıçlar ile diz çökmüş adamın arasına girer; uzaktan duyulacak bir biçimde, ölüme mahkûm edilmiş olan bu adama daha insafli bir infaz lütfuna erişmek için Teslis’e karşı savından vazgeçmeye razı olup olmadığını sorar. Fakat –özellikle de o son an, genelde sıradan biri olan bu adamın ahlaki duruşunu yükseltir– Serveto daha önce verdiği, imanı uğruna her şeye katlanacağına dair sözü yerine getirmekte kararlı davranarak önüne getirilen bu pazarlığı bir kere daha geri çevirir.

Bu suretle geriye sadece trajik gidişatın devamı kalır. Konvoy harekete geçer. Önde yüzbaşı ve yaveri yürümektedir; ikisi de rütbelerinin işaretlerini taşımaktadır ve etrafları okçu askerlerle çevrilidir; arkalarından da her zaman olduğu gibi meraklı kalabalıklar gelir. Şehri kat ederken yol boyunca ürkek ve suskun bakan sayısız seyircinin önünde Farel mahkûmun yanından hiç ayrılmaz. Her adımda Serveto'ya son dakikada da olsa, yanıldığını itiraf etmesi, yanlış görüşlerinden dönmesi için etki etmeye çalışır. Serveto'nun verdiği, ölümü hak etmediğine ama buna rağmen Tanrı'ya, kendisinden davacı olan kişiye merhamet etmesi için yalvardığına dair gerçekten de inançlı cevabı üzerine Farel, dogmatik öfkesiyle onun üzerine yürür: "Ne? Günahların en büyüğünü işlediğin halde haklı olduğunu mu savunuyorsun? Böyle devam edersen sana son nefesine kadar eşlik etmeye karar vermiş olduğum halde bundan böyle vazgeçeceğim ve seni Tanrı'nın yargısına terk edeceğim."

Ama Serveto artık cevap vermez. Cellatlardan ve kavgacılarından tiksinimektedir: Onlara tek kelime bile etmeyecektir! Güya sapkın, güya Tanrı'yı inkâr eden bir kişidir; ama kendini avutmak ister gibi durmadan, "Tanrım, ruhumu kurtar, ey İsa, ebedi Tanrı'nın oğlu, bana merhamet et," diye mırıldanır; sonra da orada bulunanlardan yüksek sesle onunla birlikte, onun için dua etmelerini rica eder. İnfaz edileceği meydana vardıklarında, bağlanıp yakılacağı kazığın önünde imanını tazelemek üzere bir kez daha diz çöker. Sapkın dedikleri kişinin bu temiz tavırlarıyla halkı etkileyeceğinden endişe duyan fanatik Farel, huşu içinde diz çökmüş olan adamın üzerinden haykırır: "Görüyorsunuz işte, şeytan bir insanı pençelerine aldığı anda neler oluyor! Bu adam çok bilgilidir; belki de gerçekten doğru yaptığına inanıyordu. Ama şimdi şeytanın elinde ve bu hepinizin başına gelebilir."

Bu arada iğrenç hazırlıklar başlamıştır. Odunlar kazığın etrafına yığılmış, Serveto'nun kazığa asılacağı zincir şakırdamaya başlamış, cellat mahkûmun ellerini bağlamıştır. O esnada Farel son kez, "Ah Tanrım, Tanrım!" diye sessizce iç geçiren Serveto'ya yaklaşır, "Söyleyecek başka sözün yok mu?" diye hiddetle haykırır. Bu ukala, Serveto'nun, kazığı görünce tek hakiki öğretiyi, Kalvenci öğretiyi kabul edeceğini ummaktadır. Ama Serveto cevabını verir. "Tanrı'dan söz etmekten başka ne yapabilirim ki?"

Farel düş kırıklığı içinde kurbanından uzaklaşır. Artık diğer cellat, bedeninin celladı iğrenç görevini yerine getirecektir. Serveto demirden bir zincirle kazığa asılır, bir deri bir kemik bedeninin etrafına dört-beş katlı bir ip dolandırılır. Cellat yamakları, canlı vücudu ile etini kesen düğümün arasına kitabını ve Serveto'nun bir zamanlar Calvin'e kardeşçe fikrini almak üzere *sub sigillo secreti* göndermiş olduğu müsveddeleri sıkıştırırlar; son olarak da alay etmek için başına yapraklardan örülü kükürde bulanmış bir taç geçirirler. Bütün bu son derece dehşet verici hazırlıklarla celladın işi bitmiş olur. Artık iş sadece odun yığını tutuşturmaya kalmıştır. Cinayet başlamıştır.

Her yandan alevler yükselirken canı yanan adam öylesine müthiş bir çığlık atar ki, insanlar bir anda ürküp kaçır. Ateş ve duman, acılar içinde kıvranan vücudunu kısa sürede sarar, diri bedenini ağır ağır kemiren alevlerin arasından adlandırılmaz işkenceler içindeki insanın tiz ıstırap çığlıkları aralıksız olarak ve gitgide daha keskin bir şekilde işitilir; sonunda, kulakları yırtarcasına en samimi imdat çağrısı yükselir; "İsa, ebedi Tanrı'nın oğlu, bana merhamet et!" Bu tarif edilemez derecede dehşet verici ölüm savaşı yarım saat sürer. Ancak ondan sonra alevler doymuş olarak içlerine kapanır, duman yayılarak dağılır ve kararmış direkte kırmızı kor halindeki zincire

bağlı kapkara, tüten, kömürleşmiş bir kütle kalır; artık insanca hiçbir şey hatırlatmayan iğrenç bir jelatin. Bir zamanlar, tanrısal ruhun soluk alan bir parçası olarak düşünen, tutkuyla ebediyete erişmeye çabalayan bu fani yaratık, Calvin'e bir an için olsun din kardeşinin yargıcı ve katili olmaya cüret etmekle haddini nasıl insanlık dışı bir biçimde aştığını öğretebilecek korkunç bir pislige, feci biçimde tiksiniç ve pis kokulu bir kütleye dönmüştür artık.

Peki, bu dehşet anlarında Calvin nerededir? Dahli yokmuş gibi görünmek ya da kendi sinirlerini korumak üzere ihtiyatla evde, pencereleri kapalı çalışma odasında kalmış, o korkunç işleri cellada ve hoyrat din kardeşi Farel'e teslim etmiştir. Masum bir insanın izini sürerken, itham ederken, tahrik ederken ve kazığa götürürken Calvin hiç yorulmadan herkesin en önünde koşmuştur; oysa infaz saati geldiğinde ortalıkta görünenler, bu "dindar cinayeti" isteyen ve azmettiren gerçek suçlular değil sadece ücretli işkenceci yamaklarıdır. Gözlerinin içine bakmaya cesaret edemediği suskun cemaate, bu işin ne denli yüce, ne denli gerekli ve haklı bir iş olduğuyula övünmek üzere resmî siyah cüppesiyle kürsüye ancak ertesi pazar çıkabilir.

Hoşgörü Manifestosu

“Hakikati aramak ve onu kendi düşündüğü gibi ifade etmek asla suç olamaz. Kimse bir inanca zorlanamaz. İnanç özgürdür.”

SEBASTIAN CASTELLIO, 1551

Serveto'nun yakılması bütün çağdaşlarınca ahlaki açıdan Reform Hareketi'nin bir yol ayrımı olarak algılanır. Aslında o şiddet dolu yüzyılda bir insanın idam edilmesi çok dikkat çekici bir anlam taşımaz; İspanya kıyılarından yukarıya, Kuzey Denizi'ne, Britanya adalarına kadar, İsa'nın onuruna sayısız sapkın yakılmaktadır. Binlerce ve binlerce savunmasız insan, yegâne hakikatin birbirinden farklı kiliseleri ve mezhepleri adına infaz yerlerine sürüklenmekte, yakılmakta, kelleleri uçurulmakta, boğazlanmakta ya da boğulmaktadır. “At demiyorum, domuz olsaydı bu telef olanlar, prensler çok büyük ziyana uğradığını söylerlerdi,” diye yazar Castellio'nun sapkınlığa dair kitabında. Ama yok edilenler sadece insan oldukları için kurbanları saymak kimsenin aklına gelmez. Tabii ki bizim savaşlar yüzyılımızı önceden tahmin edemeyeceği için, “Bilmem ki,” diye içini çeker Castellio ümitsizlikle, “herhangi bir zamanda bizim çağımızdaki kadar çok kan dökülmüş müdür.”

Lakin yüzyıllar içinde sayısız gaddarca eylem arasından daima biri çıkar, dünyanın uyur görünen vicdanını uyandırır. Serveto'nun işkence alevleri de, zamanının diğer bütün alevlerinden daha fazla parlar ve Gibbon¹ iki yüzyıl sonra bile, "Böyle bir kurban etme biçiminin onu engizisyonun odun yığınlarının üzerinde yakılan binlerce kişiden daha fazla müteessir ettiğini," itiraf eder. Zira Serveto'nun idam edilmesi -Voltaire'in sözleriyle ifade etmek gerekirse- Reform Hareketi içindeki ilk "din cina-yetidir" Hareketin doğuş fikrinin ilk olarak geniş ölçüde açık biçimde inkârı demektir. Aslında "sapkın" kavramı özellikle, herkese özgürce yorumlama hakkı vaat eden Protestan öğretisi adına bir saçmalıktır; Luther, Zwingli ve Melanchthon da, başlangıçta harekete aykırı düşüncelere ve onu abartanlara karşı alınan, şiddet içeren her tür önlem hakkında açıkça nefretlerini gösterirler. Luther açık ve net konuşur: "Ölüm kararlarını pek sevmem, hatta hak edilmiş olanlarını bile; beni bu vakada asıl korkutan şey, ibret verilmek istenmesidir. Bu yüzden de sahte doktorların idam edilmesini hiçbir şekilde onaylamam." Unutulmaz bir sadelik içinde şöyle ifade eder: "Sapkınlar kaba biçimde zorbalıkla ezilmemeli ya da susturulmamalıdır; onlarla sadece Tanrı sözü aracılığıyla mücadele edilmelidir. Zira mezhepten sapmak açısından sapkınlık manevi bir durumdur, ateşle ya da suyla maddeten yok edilemez." Zwingli de bu konuda şehir meclisine yapılan başvurulara da, her tür bedensel şiddet uygulamasına da nefretini aynı derecede açık biçimde dile getirir.

Lakin yeni öğreti bu arada kendi de başlı başına bir kiliseye dönüştüğü için -eskinin çoktandır bildiği bir şeyi- otoritenin güç kullanmaksızın uzun süre ayakta

1. Edward Gibbon (1737-1794): Usçu İngiliz tarihçi ve bilimadamı. Özellikle *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* adlı çalışmasıyla tanınır. (Ç.N.)

kalamayacağını kabul etmek zorundadır. Bunun üzerine Luther kaçınılmaz olan kararı ertelemek için önce bir uzlaşmaya varılmasını önerir; "*haereticis*" (sapkınlar) ile "*seditiosis*" (asiler) arasında; Reform kilisesiyle sadece manevi ve dinî konularda fikir ayrılığı olan "*Remonstranten*" (İtirazcılar)¹ ile dinî düzenle birlikte sosyal düzeni de değiştirmek isteyen esas "asiler", "*seditiosis*" arasında bir fark gözetilmesini ister. Yetkililer, bu saydıklarından sadece sonuncusuna –bununla kastedilen komünist Anabaptistlerdir– baskı uygulamalarına icazet verirler. Reform kiliselerinin önderlerinden hiçbiri farklı düşünenlerin, özgür düşünenlerin cellada teslim edilmelerine son adım olarak karar vermek istemez. İçlerinde hâlâ kendilerinin de din devrimcileri olarak papa karşısında, kayser karşısında içsel inançlarını en kutsal hak olarak ifade etmiş olduklarının anısı yaşamaktadır. Bu yüzden de yeni bir engizisyonun, bir Protestan engizisyonunun ihdas edilmesi imkânsız bir şey olarak görünür onlara.

Dünya tarihine geçecek bu ilk adımı, Serveto'yu yakmakla Calvin atmış olur. Reform'un mücadeleler sonucu kazandığı "Hristiyan insanın özgürlüğü"nü bir ısı- rışta koparmış, Hristiyan inancıyla ilgili meseleleri kendilerine göre yorumladıkları için insanları diri diri yakmak konusunda, saygınlığı adına hiç olmazsa bin yıldan fazla tereddüt etmiş olan Katolik kilisesini bir hamlede geride bırakmıştır. Calvin, dinî tiranlığının bu zelil hareketiyle, egemenliğinin henüz yirminci yılında Reform'un namusunu kirletmiştir; yaptığı iş ahlaki bakımdan Torque-

1. Arminiusçuluk olarak da bilinir. XVII. yüzyıl başlarında Felemenk Reform kilisesine bağlı ilahiyatçı Jacobus Arminius (1560-1609) tarafından geliştirilmiş, Kalvenciliğin kader konusundaki katı öğretisine karşı çıkan liberal ilahiyat akımı. (Y.N.)

mada'nın¹ bütün cinayetlerinden daha tiksindiricidir. Zira Katolik kilisesi bir sapkını cemaatinden uzaklaştırırken, dünyevi mahkemeye teslim ederken hiçbir şekilde şahsi nefretinden kaynaklanan bir amaç gütmmez; maksadı, ebedi ruhu fani günahkâr bedenden ayırarak bir arınma eylemi gerçekleştirmek, Tanrı'ya kavuşabilmesi için onu kurtarmaktır. Calvin'in soğuk yüzlü adaleti böyle bir günahtan arındırma fikrinden tümüyle yoksundur. Onun meselesi Serveto'nun ruhunu kurtarmak değildir: Champel'deki odun yığını sadece Kalvenci öğretinin dokunulmazlığını pekiştirmek üzere tutuşturulmuştur. Serveto hiçbir zaman Tanrı'yı inkâr eden biri olmamıştır; Tanrı'yı değil, Calvin'in bazı savlarını inkâr ettiği için böylesine acı bir ölüm tatmıştır. Bu yüzden, yüzyıllar sonra özgür şehir Cenevre, özgür düşünür Serveto için dikilen anıtın üzerindeki yazıda onu "Çağının Kurbanı" olarak nitelemekle Calvin'i temize çıkarmış olmaz. Zira Serveto'yu idam kazığına sürükleyen şey, çağın gözlerinin kararmış olması veya çağın cinneti değil –Montaigne de o günlere yaşamıştır, Castellio da– sadece ve sadece Calvin'in kişisel despotluğudur. Bu Protestan Torquemada'yı hiçbir mazeret eyleminin vebalinden kurtaramaz. Herhangi bir dönemde inançsızlık ya da batıl inançlar ortaya çıkmış olabilir ama her cürümden daima bir kişi sorumlu olur; o da onu işleyen kişidir.

Serveto'nun gaddarca kurban edilişi üzerine, ilk andan başlayarak tepkiler bariz bir biçimde tırmanır; bizzat De Bèze, Calvin'in Protestan ve yarı resmî sözcüsü, açıklama yapma gereğini duyar: "Talihsiz adamın daha külleri soğumadan, sapkınlar yakılmalı mı diye hiddetli sorular sorulmaya başlandı. Kimileri, evet susturulmalı-

1. Tomás de Torquemada (1420-1498): İspanya'nın ilk engizisyon lideri. İspanya Kralı V. Ferdinando döneminde görev yapmıştır. (Ç.N.)

lar ama ölüm cezasıyla değil, düşüncesindeydiler. Diğerleri, bunların cezalandırılmasının münhasıran Tanrı'nın takdirine bırakılmasını talep ediyordu." Calvin'in bütün yaptıklarını kayıtsız şartsız öven bu adamın sesinde bile ansızın tuhaf, mütereddit bir ton belirir; Calvin'in başka pek çok dostunun seslerinde daha da fazlası gizlidir. Gerçi bir zamanlar Serveto'nun ağır küfürlerle saldırdığı Melanchthon, Calvin'e hâlâ "Sevgili kardeşim" diye yazmaktadır. "Kilise sana müteşekkirdir ve gelecekte de müteşekkiri kalacaktır. Tanrı'ya küfreden bu adamı mahkûm etmekle yetkilileriniz doğru davranmışlardır." Bir de Musculus adında –her zaman için "*trahison des clercs*"¹–bu olayla ilgili dinî bir şarkı bile yazmış olan aşırı işgüzar bir filolog vardır. Ama bunların dışında kimseden doğru dürüst bir onaylama işitilmez. Serveto'nun işkenceyle öldürülmesine dair Zürih, Schaffhausen ve diğer kilise meclislerinden de, Cenevre'nin umduğu gibi coşkulu açıklamalar gelmez. İlkesel olarak "*Schwarmgeist*"²ları² ürkütme açısından bu gözdağı işlerine gelmiş olabilir; tarihin ilk Protestan sapkın yakma olayının kendi şehirlerinin surları içinde gerçekleşmemiş olmasından, tarih karşısında bu korkunç kararın vebalini Jean Calvin'in taşıyacağından dolayı da hiç şüphesiz yürekten bir memnuniyet duymuş olabilirler.

Ama aynı esnada tümüyle başka türden sesler de yükselmektedir. Döneminin büyük hukukçusu Pierre Boudin, belirleyici uzman görüşünü kamuya sunar. "Ben Calvin'in dinî bir tartışma vesilesiyle ceza kovuşturması açmaya hakkı olmadığı görüşündeyim." Sadece Avrupa'nın özgür ruhlu hümanistleri dehşet içinde kalıp öf-

1. (Fr.) Din adamlarının yüz karası. (Ç.N.)

2. (Alm.) Meftun ruh. Luther'in resmî Reform Hareketi'nden sapanlara verdiği alaycı isim. (Y.N.)

kelenmekle kalmaz; Protestan din adamları çevrelerinde de muhalefet tırmanır. Cenevre'nin surlarına ancak bir saatlik mesafede ve Calvin'in zaptiyelerinden, Bern'in egemenleri tarafından korunan Waadtland'da bile din adamları kürsülerinden Serveto'ya yapılanların dine aykırı ve yasadışı olduğu yargısını savunurlar. Hatta kendi şehrinde bile Calvin, eleştirileri polis zoruyla bastırmak zorunda kalır. Serveto'nun İsa'nın yolunda şehit düştüğünü açıkça ifade eden bir kadın, aynı şekilde Serveto'nun sadece bir kişiyi mutlu etmek için mahkûm edildiğini savunan bir yayıncı zindana atılırlar. Bazı ileri gelen yabancı bilginler, düşünce özgürlüğünün böylesi bir kanaat despotluğunun tehdidi altına girmesi üzerine kendilerini güvende hissetmediklerini göstermek için şehri terk ederler. Kısa süre sonra Calvin, Serveto'nun kurban olarak ölmekle, kendi için bir zamanlar yazılarıyla ve yaşamıyla olduğundan çok daha büyük bir tehlike oluşturduğunu idrak edecektir.

Calvin'in her tür muhalefete karşı sabırsız ve hassas bir kulağı vardır. İnsanların Cenevre'de korku içinde açık açık konuşmaktan çekinmeleri yeterli değildir. Calvin duvarların, kapalı pencerelerin ardında güçlkle bastırılan tepkileri hissetmektedir. Ama olan olmuştur, olmamış gibi davranılamaz; kaçarak kurtulamayacağına göre açıkça önlerine çıkmaktan başka çaresi kalmamıştır. Saldırı niyetiyle başladığı bu işte Calvin, farkına varmadan savunmaya geçmeye zorlanmıştır. Bütün dostları oybirliğiyle bir ağızdan destek verir; dikkatleri üzerinde toplan bu yakma olayını meşrulaştırmanın zamanı gelmiştir; nihayet Calvin, aslında istemeye istemeye gırtlığına sarılıp taammüden boğazladığı Serveto'nun ardından dünyayı "aydınlatmaya" ve eylemi için bir savunma yazmaya karar verir.

Lakin Serveto konusunda Calvin'in vicdanı temiz değildir ve temiz olmayan bir vicdanla iyi yazı yazılmaz. Bu yüzden –Castellio'nun ifadesiyle– “Serveto'nun kanı hâlâ ellerinden damlarken” yazdığı “Serveto'nun Korunç Dalaleti Karşısında Hakiki İnancın ve Teslis'in Savunması” adlı metni en zayıf eserlerinden biri olur. Calvin kendi de, onun “*tumultuarie*”, yani gelişigüzel, alelacele ve sinir içinde çırpıştırılmış bir şey olduğunu itiraf eder; sorumluluğunu tek başına taşımamak için tezini Cenevre'deki bütün din adamlarının imzalamasını istemesi, yazmak zorunda kaldığı bu savunmayla ilgili olarak ne denli güvensiz hissettiğini kanıtlar. Serveto'nun esas katili sayılmaktan dolayı rahatsız olduğu açıktır; yazıda iki karşıt görüşü oldukça beceriksiz bir biçimde birbirine katar. Calvin bir yandan yaygın hoşnutsuzluğun etkisiyle sorumluluğu “yetkililere” atmak istemekte, öte yandan da kendini şehir meclisinin böyle bir “*Monstrum*”u' yok etmekle doğru davranmış olduğunu ispat etmek zorunda hissetmektedir. Bu deneyimli mantıkçı önce kendini gayet yumuşak başlı bir adam ve her türlü zorbalığın samimi düşmanı olarak kabul ettirmek için kitabın önemli bölümünü inançlı insanları savunmasız olarak yargılayıp en gaddarca biçimde idam eden Katolik engizisyonuna dair yakınmalarla doldurur (“Ya sen?” diye cevap verecektir buna Castellio ileride. “Sen kimi görevlendirdin Serveto'yu savunması için?”); ardından “gizli-den gizliye sürekli Serveto'nun zihniyetini daha iyi bir hale dönüştürmeye çalıştığını” ifade ederek şaşkın okuyucuyu hayrete düşürür (“*Je n'ai pas cessé de faire mon possible, en secret, pour le ramener à des sentiments plus saints*”); ölüm cezasında, hem de bu fevkalade gaddar bi-

çimde ısrar eden, şehir meclisidir – Calvin'in hoşgörülü yaklaşımına rağmen. Lakin Calvin'in Serveto için, caninin kurbanı için gösterdiğini iddia ettiği çabalar, fani bir ruhun sonradan yaratılmış bu efsaneye inanmasını sağlamak için yine de biraz fazla "gizli" kalmış olmalıdır. Castellio aşağılayarak işin aslını şöyle saptar: "İlk uyarıların, hakaretlerindi, ikincisi hapisane oldu ve Serveto oradan ancak diri diri yakılmak üzere yakılacağı yere sürüklenmek suretiyle çıkabildi."

Ancak Calvin bir eliyle Serveto'nun gördüğü işken-
cenin sorumluluğunu üzerinden atarken diğeriyle de
"yetkililer" adına bu mahkûmiyetle ilgili mazeretler bu-
lur. Baskı uygulama meselesini savunmaya sıra gelince
Calvin'in ansızın dili çözülür. Herkese her düşündüğünü
söyleme özgürlüğü verilmez, diye fikir yürütür (*la liberté
à chacun de dire ce qu'il voudrait*); çünkü bu, Epikürcüle-
re, ateistlere ve Tanrı'yı hakir görenlere yarar. Sadece ha-
kiki doktrin (Calvin'inki) tebliğ edilebilmelidir. Bu ne-
denle sansür –bütün zihniyet despotları aynı mantıksız
ifadeleri tekrarlar– asla özgürlüğün kısıtlandığı anlamına
gelmez. "*Ce n'est pas tyranniser l'Eglise que d'empêcher les
écrivains mal intentionnés de répandre publiquement ce qu-
ileur passe par la tête.*" Aynı fikirde olmayan insanları sus-
turmakla –Calvin ve benzerlerine göre– asla bir baskı
uygulanmış olmaz; sadece haklı davranılmış ve daha yü-
ce bir fikre –bu olayda "Tanrı onuruna"– hizmet edilmiş
olur.

Lakin Calvin'in savunması gereken asıl tartışmalı
nokta, ahlaki açıdan sapkılara baskı uygulanması değil-
dir – bu, Protestanlarca çoktandır kabullenilmiş bir tez
olmuştur. Can alıcı olan, insanın başka türlü düşünen
birini öldürebileceği ya da öldürtebileceği hakkına sahip
olup olmadığı sorusudur. Calvin olayında bu soru önce-
den fiilen yanıtlanmış olduğu için şimdi peyderpey te-

mellendirilmelidir; o da, Serveto'yu bertaraf ederken sadece "daha yüce bir görev" uğruna, "Tanrı'nın takdirini" itaat içinde yerine getirmiş olduğunu göstermek üzere, tabii ki yine İncil'e sığınmaya çalışacaktır. Buna ek olarak bütün Musevi öğretisi içinde (zira Protestanlık, "düşmanlarınızı sevmekten" fazlaca söz eder) sapkın idamlarına dair örnekleri araştırır. Lakin inandırıcı örnekler getiremez çünkü Kutsal Kitap o zamanlar sapkınlık kavramıyla henüz tanışmamıştır; sadece "*Blasphemator*", Tanrı'yı inkâr eden, kavramını bilir; oysa alevlerin içindeyken hâlâ İsa'nın adını haykıran Serveto hiçbir zaman ateist olmamıştır. Her zaman olduğu gibi İncil'in en işine gelen yerlerinden destek alan Calvin, bunu görmezden gelerek farklı düşünenlerin yetkililer tarafından yok edilmesini "kutsal" görev olarak açıklar. "Hanesi putperestlikle kirlendiğinde, yakınlarından biri Tanrı'ya başkaldırdığında kılıcına sarılmayan sıradan bir adam suçlu sayılıyorsa, dinin ihlal edilmesine göz yuman bir prensin korkakça davranması kim bilir kaç kat daha aşağılanacak bir durumdur." Kılıç onlara "Tanrı'nın onurunu" korumak için kullansınlar diye verilmiştir; (Calvin bu sözü kaba güç kullanmaya davet amacıyla sürekli kötüye kullanır) "*saint zèle*", dindar coşkular yolunda gerçekleşen her eylem peşinen haklı gösterilmiş olur. Calvin'e göre hakiki inancın, dogmatikliğin savunulması kan bağlarının ve insanlık yasalarının tümünden üstündür; insan, şeytanın "hakiki dini" inkâr etmeye yönelttiği en yakın akrabalarını bile yok etmeye mecburdur ve -aslında Tanrı'ya karşı korkunç bir küfürdür bu- "*On ne lui fait point l'honneur qu'on lui doit, si on ne préfère son service à tout regard humain, pour n'épargner ni parentage, ni sang, ni vie qui soit et qu'on mette en oubli toute humanité quand il est question de combattre pour sa gloire.*"

Dehşet verici bir sözdür bu ve fanatizmin aslında

açık düşünebilen bir insanı nasıl kör edebileceğine dair trajik bir kanıt! Çünkü burada dehşet verici bir çıplaklıkla söylenen şey şudur: Calvin'in anlayışına göre inançlı kişi; sadece "öğreti" –Calvin'in kendi öğretisi– uğruna "*tout regard humain*", yani içindeki bütün insanca duyguları öldüren, katı inanççılıkta, dogmatiklikte kilise meclisinden herhangi bir nokta ya da noktacıta fikir ayrılığına düşen kimseleri –ister karısı, dostu, kardeşi ve akrabası olsun– engizisyona teslim etmeye hazır olmalıdır. Ve böyle hunharca bir teze kimsenin karşı çıkmaması için en sevdiği savunmaya başvurur: teröre. Bir sapkını savunan ya da bağışlayan herkes, sapkınlıkla suçlanmaya ve cezalandırılmaya layıktır. Calvin'in muhalefete tahammülü olmadığı için bütün muhaliflerini Serveto'nun kaderiyle tehdit ederek daha işin başından yıldırma istemektedir onları: Ya susup itaat edecekler ya da kendileri de yakılacaktır. Calvin, Serveto cinayetiyle ilgili canını sıkı tartışmaların ebediyen bitmiş ve kapanmış olmasını istemektedir.

Ancak Calvin dünyaya karşı tehditlerini ne kadar şiddetle ve hiddetle haykırırsa haykırınsın, katledilen kişinin itham eden sesini susturamaz. Ve Calvin'in sapkın avına davet içeren savunması, olabilecek en kötü etkiyi yaratır; özellikle, reform geçirmiş kiliselerin kürsülerinden engizisyona icazet verilmek istendiğini gören dürüst Protestanları bir nefret duygusu sarar. Kimileri böyle hunharca bir savın, Tanrı sözünün bir vaizi, İsa'nın bir hizmetkârı tarafından değil, şehir meclisince savunulmasının daha uygun olabileceğini ifade eder. Daha sonraları Castellio'nun yakın dostu ve savunucusu olan Bern Şehir Kâtibi Zerchintes, fevkalade kesin bir yanıt verir. "Açıkça itiraf ediyorum ki," diye yazar Calvin'e, "ben de, din hareketinin muhaliflerinin ölüm cezasının dışında bırakılmasını isteyenlerden yanayım ve hatta kendi ira-

deleriyle dalalet içinde bulunmayı seçenlerin bile... Beni buna yönlendiren, sadece Kutsal Kitap'ın kaba kuvvet kullanılmasına karşı olan bölümleri değil, bu şehirde Anabaptistlere karşı nasıl davranılmış olduğuna dair örneklerdir. Seksen yaşında bir kadının, bebek vaftizini reddetmekten başka hiçbir suçları olmadığı halde altı çocuk anası kızıyla birlikte darağacına sürüklendiğini bizzat gördüm. Böyle bir misalin tesiri altında, mahkeme yetkililerinin senin çizdiğin dar sınırlar içinde kalmalarından, küçük hataları da büyük cürümler gibi yargılamalarından korkarım. Bu yüzden yetkililerin merhamet ve anlayış konusunda aşırıya kaçmalarını, kılıçtan yana karar vermelerinden daha arzu edilir bir şey olarak addederim. Kendi adıma ben, ölümü tartışmasız biçimde hak etmemiş bir adamın kanıyla lekelenmektense kendi kanımı vermeyi tercih ederim."

Adı sanı duyulmamış önemsiz bir şehir kâtibi, bu fanatik dönemde böyle konuşur; böyle düşünenler çoktur ama hepsi fikirlerini kendilerine saklar. Cesur Zerchintes de ustası Erasmus von Rotterdam'ın, dönemin ihtilafları karşısında duyduğu çekingenliği paylaşır; Calvin'e fikren ayrı düştükleri noktaları ona sadece mektupla bildirildiğini, kamuoyu önünde susmayı tercih ettiğini utana sıkıla, dürüstçe itiraf eder. "Vicdanım zorunlu kılmadıkça arenaya inmeyeceğim; tartışmalar başlatarak kimseyi incitmek istemediğim için vicdanım izin verdiği sürece sessiz kalacağım." İnsancıl tabiata sahip kişiler erken pes ederler ve bu suretle şiddet uygulayanların oyunlarını kolaylaştırırlar; hepsi de bu mükemmel ama savaşçılıktan uzak Zerchintes gibi davranır. Susarlar, susarlar; hümanistler, din adamları, bilginler; kimi, yüksek sesli çekişmelerden nefret ettiği için kimi, Serveto'nun idamını riyakârca bulduğunu açıklayacak olursa ve övgüye değer

bir eylem olarak yüceltmezse sapkın olduğuna dair şüp-
he uyandırmaktan korktuğu için. Böylece Calvin'in, fark-
lı düşünenlerin kovuşturulmasına dair canavarca teklifi-
ne itiraz edilmiyormuş gibi bir izlenim meydana gelir. O
esnada ansızın bir ses yükselir. Miguel Serveto'ya karşı
işlenen cürmü, hakarete uğramış bütün bir insanlık adı-
na açıkça itham eden bir ses. Calvin'in yakından tanıdığı
ve nefret ettiği, Cenevre'nin zorbasının tehditleriyle asla
yıldıramadığı ve sayısız insanınkini kurtarmak için kendi
hayatını kararlılıkla ortaya koyan Castellio'nun berrak se-
sidir bu.

Fikir savaşlarının tümünde en iyi savaşçılar, kolayca
ve pür heves kavgaya girenler değil; içlerinde bir kararın,
bir yargının olgunlaşması zaman alan, uzun süre tered-
düt edenler, barışı içtenlikle sevenlerdir. Uzlaşmak için
bütün olanaklar tükendikten ve silaha sarılmanın kaçınıl-
maz olduğunu gördükten sonra ancak mecburen, güç-
lülle ve gönülsüzce savunmaya geçerler; ama sonra, bu
en zor karar verenler, en kararlı en azimli savaşçılar olur-
lar. Castellio da öyledir. Gerçek bir hümanist olarak doğu-
ştan kavgaya inanan biri değildir o; birleştiricilik, uz-
laştırıcılık, etkili bir barışçılık, onun merhametli ve en
derin anlamıyla dindar tabiatına çok daha fazla hitap
eder. Manevi atası Erasmus gibi o da bütün dünyevi ve
tanrısal gerçeklerin, birden çok biçimi ve anlamı olduğun-
u takdir eder; en önemli eserlerinden birinin *De arte
dubitandi*, "Şüphe Etmenin Yüce Sanatına Dair" gibi an-
lamlı bir isim taşıması rastlantı değildir. Lakin bu sürekli
kendi kendinden şüphe duyma, kendi kendini sına-
ma hali Castellio'yu asla soğuk bir şüpheciye dönüştürmez;
temkinli duruşu ona başka fikirlere, o fikirlerin tümüne
karşı saygı duymayı öğretir sadece. Ve o, bilmediği kav-
galara alelacele karışmadan önce susmayı tercih eder.

İçsel özgürlüğünü korumak adına, iki dilde İncil tercümeleri gibi manen verimli işiyle Protestanlığa daha iyi hizmet etmek amacıyla mevki ve makamından kendi isteğiyle feragat ettiğinden beri, kendini güncel politika-dan tümüyle geri çekmiştir. Basel, dinsel barışın bu son adası onun sakin yuvası olmuştur; buradaki üniversite Erasmus'un mirasını hâlâ korumaktadır; bu nedenle de kilise diktasının zulmüne uğrayan herkes, bütün Avrupa hümanizmasının bu son serbest şehrine iltica etmiştir. Luther tarafından Almanya'dan kovulan Karlstadt¹ da burada yaşamaktadır; Roma engizisyonunun İtalya'dan kovduğu Bernard Ochino² da; Calvin'in Cenevre'den uzaklaştırdığı Castellio da; Lelio Socino³ ve Curione⁴ de buradadırlar; esrarengiz biçimde başka bir isim altında gizlenen Hollanda'da aforoz edilmiş Anabaptist David de Joris de. Kader ortaklığı, zulme uğrama, her ne kadar teolojik meselelerin tümünde asla aynı kanaati paylaş-masalar da bütün bu mültecileri birbirine bağlar. İnsan-cıl mizaçlar, kendilerini insanca ve dostça ifade ederek bir araya gelmek için dünyaya tıpatıp aynı pencereden bakma zorunluluğu duymazlar asla. Ahlak diktasına hiz-met etmekten kaçınan bütün bu bilginler Basel'de sü-kûnet içinde ve kendine özgü birer bilgin olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Dünyayı risalelere, broşürlere boğmazlar, konferanslarında böbürlenmezler, ittifaklar ve bölünmelerle ayrışmazlar. Bu yalnız İtirazcılar'ı, (her

1. Andreas Rudolph Bodenstein (1486-1541): Karlstadt olarak da tanınır. Protestan Reformu'nda rol almış Alman teolog. (Ç.N.)

2. Bernardino Ochino (1487-1564): Hristiyan Reformcu. Protestan olduktan sonra Katoliklik karşıtı görüşleriyle diğer radikal Reformcuları etkilemiştir. (Ç.N.)

3. Lelio Francesco Maria Sozzini (1525-1562): Teslis doktrinine karşı çıkmış hümanist Reformcu. (Ç.N.)

4. Celio Secondo Curione (1503-1569): İtalyan hümanist. (Ç.N.)

tür dogmatik teröre karşı duranlar daha sonra böyle adlandırılacaklardır) sessiz bir kardeşlik içinde birbirine bağlayan şey; zihinleri düzene sokmak gibi gitgide artan bazı eğilimler karşısında kapıldıkları ortak yeistir sadece.

Serveto'nun yakılması ve Calvin'in kana susamış savunma kitapçığı, bu bağımsız düşünürlerin gözünde bir savaş ilanı anlamına gelir tabii ki. Bu cüretkâr tahrik, içlerini öfke ve korkuyla doldurur. Hepsi birden aynı anda şunu hisseder; zaman bu zamandır; böyle tiranca bir eylemin cevapsız kalması, Avrupa'da özgür düşüncenin iflas ettiği, dolayısıyla zorbalığın hak olduğu anlamına gelecektir. Ama "bir kez aydınlık gelmişken", Reform dünyaya vicdan özgürlüğünü getirmişken yeniden geriye, karanlığa dönülebilir mi gerçekten? Farklı düşünen Hristiyanların Calvin'in istediği gibi darağaçlarıyla, kılıçlarla kökü kurutulacak mıdır gerçekten? Şimdi, bu en vahim anda, Champel Meydanı'nda binlerce odun kümesi birden ateşlenmeden önce, manevi konularda farklı fikirlere sahip insanların vahşi hayvanlar gibi avlanamayacağını, onlara haydutlar ve caniler gibi gaddarca eziyet edilemeyeceğini ilan etmek gerekmez mi? Şimdi bu son, en son anda hoşgörüsüzlüğün Hristiyanlığa, eğer teröre başvurursa insanlığa da aykırı olduğu yüksek sesle ve anlaşılır biçimde dünyaya gösterilmelidir; hepsi böyle hissetmektedir; zulme uğrayanların lehine, zalimlerin aleyhine bir söz söylenmelidir.

Açıktan açığa söylenmelidir – ama o esnada bu nasıl mümkün olabilecektir! Öyle bir zaman gelir ki insanlığın en basit en açık hakikatleri insanlara ulaşabilmek için sisler arkasına saklanmaya, kılık değiştirmeye gereksinim duyar; açık duran büyük ön kapı, iktidar sahibinin zabı-taları ve gümrük memurlarının gözetiminde olduğundan en insanca ve kutsal düşünceler hırsızlar gibi gizli saklı, arka kapılardan içeri sızmak zorunda kalır. Her za-

man olduğu gibi bir tarafta birilerine, bir halka ya da bir dine karşı meydan okuyarak yüksek sesle konuşma hakkı tanınırken, diğ er tarafta bütün uzlaşmacı yaklaşımların, bütün pasifist ve barışçıl ideallerin, devleti ya da ilahî otoriteyi (daima biri ya da diğ eri) tehlikeye attığı, hümanite arzusunun "bozgunculuğ a yol açtığı", dinî ya da vatansever heyecanları zayıflattığı bahanesiyle ş üpheli sayılarak bastırılması gibi anlamsız bir olgu tekrarlanır durur. Böyle olunca da Castellio ve onun yandaşları Calvin'in terörü karş ısında görüşlerini açıkça ortaya koymaya hiçbir şekilde cesaret edemezler; düş ündükleri gibi bir hoşgör ü manifestosuna, bir insanlık çağ rısına dinî diktatörlük tarafından daha ilk gününden el konabilir. Zorbalığ a ancak kurnazlıkla karşı durulabilir. Başlık sayfasına yayıncı olarak tamamen uydurulmuş bir isim, "Martinus Bellius" adı konur, uydurma bir yayın yeri (Basel yerine Magdeburg) belirtilir ama daha önemlisi, suçsuz yere zulme uğ rayanların kurtarılması çağ rısına teolojik, bilimsel bir eser süsü verilir; gör ünüş e göre sanki çok bilgili bilim adamları, kilise mensupları ve diğ er otoritelerce tamamen akademik bir mesele tartışılmaktadır: "*De haereticis an sint persequendi et omnino quomodo sit cum eis agendum multorum tum veterum tum recentiorum sententiae.*" Tercümesi: "Sapkınlar takibata uğ ratılmalı mıdır, onlara karşı nasıl davranılmalıdır? Yaş lı ve genç çok sayıda yazarın bildirileriyle teş rih edilmiştir." Ve sayfaları ş öyle üstünkörü karış tırılacak olsa, ilk bakış ta eldekinin gerçekten de sadece inanç kuramı üzerine temellenen bir araştırma yazısı olduğu kanısına varılabilir; zira burada en ünlü kilise pederlerinin, Aziz Agustín'in, Aziz Chrysostomus ile Hieronymus'un özdeyiş leri, büyük Protestan otoritelerinin, Luther'in, Sebastian Frank'ın ya da Erasmus gibi tarafsız hümanistlerin seçme sözleri kardeşçe bir arada yer almaktadır. Okura bu zor mesele hakkında etki altında kalmaksızın kiş isel bir yargıya var-

ma olanağı vermek üzere pek çok farklı görüşlü filozof-tan derlenmiş hukuksal ve teolojik alıntılarının bir araya getirildiği skolastik bir antoloji gibidir; ancak daha yakından bakıldığında, sadece sapkınlara ölüm cezası verilmesinin kabul edilemez bir şey olduğunu açıklayan bildirilerden derlenmiş olduğu görülür. Bu kitaptaki en büyük kurnazlık, bu içeriği son derece ciddi kitabın içindeki tek hınzırlık, Calvin karşıtı tezlerin arasında onu özellikle kızdıracak bir tanesinin yer almasıdır: Bu, Calvin'in kendi tezinden başkası değildir. Tabii ki bu onun takibata uğradığı zamanlardan kalma görüşüdür ve şimdilerde ateşe ve kılıca davet çıkaran hararetli haykırışlarıyla kabaca çelişmektedir; Serveto'nun acımasız katili kendi sözleriyle kendini, Calvin'i Calvin'in ağzından Hristiyanlık dışı olarak nitelemektedir; zira burada basılmış, kendi adıyla imzalanmış olarak, "Kiliseden ihraç edilenleri silahla takip etmek ve onlardan insan haklarını esirgemek, Hristiyanlık dışıdır," diye yazmaktadır.

Bir kitaba değerini kazandıran şey gizli imalar değil, yazılmış kelimelerdir daima. Castellio, bu sözleri giriş bölümünde, Württemberg Dükü'ne ithaf yazısında dile getirir ve sadece bu sözler, onun giriş ve sonuç sözleri bu teolojik antolojiyi zamanının dışına taşır. Çünkü bir düzineyi ancak bulsa da bu sayfalar, özgürlük fikri adına Avrupa'yı kutsal yurt edinme hakkının talep edildiği ilk satırlardır. O esnada sadece sapkınlar için yazılmıştır ama gelecek günlerde, politik ya da ideolojik bağımsızlık uğruna başka diktatörler tarafından takibata uğrayan herkes için bir sulh çağrısı olacaktır. Her tür düşünsel hakkın baş düşmanına, kendi yandaşlarınıninkiler dışında bütün görüşleri susturmak isteyen dar kafalı fanatizme karşı bütün zamanları kapsayacak bir savaş açılmıştır; onun karşısına yeryüzündeki bütün düşmanları başarıyla barıştırabilecek olan bir fikir çıkarılmıştır: Hoşgörü fikri.

Serinkanlı bir mantıkla, net ve çürütülemez bir biçimde geliştirir tezini Castellio. Sorulan şudur: Sapkınlar takibata uğratarak tümüyle manevi nitelikte bir suçun bedelini hayatlarıyla ödemek suretiyle cezalandırılabilirler mi? Castellio, bu sorunun önüne başka bir önemli soru daha koyar: Aslında, sapkın nedir, kime sapkın denir? Haksız duruma düşmeksizin onları kim böyle adlandırılabilir? Korkusuz kararlılığı içinde şunu ileri sürer: "Sapkın diye nitelenen herkesin sapkın olduğuna inanmıyorum... Bu niteleme günümüzde o kadar hakaret içerir niteliktedir ki, o kadar ürkütücü, o kadar aşağılayıcı ve korkunç bir hale gelmiştir ki, birileri şahsi düşmanını ortadan kaldırmak isteyecek olsa bunun en kolay yolu onu sapkınlıkla suçlamak oluyor. Çünkü insanlar bu 'sapkın' kelimesinden, sadece adından bile öylesine büyük bir korkuya kapılıyor ki, işitir işitmez kulaklarını tıkıyor; sadece ona değil, lehine bir söz söylemeye cesaret eden biri olsa ona da gözü kapalı zulmediyorlar."

Castellio bu kovuşturma histerisinden yola çıkarak kimseyi yargılamak niyetinde değildir. İnsanların her dönemde içlerinde biriken nefreti toplu halde boşaltmak üzere daima başka bir talihsiz grubu seçtiklerini bilir. İnsanın içinde saklı tahrip etme enerjisini boşaltabilmesi için ya inancı, ya ten rengini, ya ırkı, ya kökeni, ya toplumsal idealleri ya da dünya görüşleri nedeniyle her seferinde daha güçlü sayılabilecek gruplar tarafından küçük ve güçsüz bir grup seçilir; sloganlar ve sebepler değişebilir ama karalamanın, aşağılamanın ve ezip geçmenin yöntemleri hep aynıdır. Akıllı olan bir insan bu tür tahrik edici sözlere asla kanmamalı, kitle güdülerinin galeyanına kapılmamalıdır; her zaman soğukkanlılık içinde yeniden adaleti ve hukuku aramalıdır; bu yüzden de Castellio, bu nefret sözünün kelime anlamına tam olarak vâkıf olmaksızın sapkınlık meselesinde bir kanaat ileri sürmeyi reddeder.

Sapkın nedir o halde? Castellio kendine ve okura tekrar tekrar bu soruyu sorar. Calvin ve diğer engizisyon yargıçları onu kendilerine tek geçerli yasa kitabı olarak seçtikleri için o da İncil'i sayfa sayfa inceler. Gel gör ki, içinde o kelimeyi de, kavramı da asla bulamaz – onun icat olması için önce dogmatik bir anlayış, bir ortodoks-luk, bir tek fikir öğretisi doğmalıdır; zira kiliseye karşı çıkmak için onun bir kurum, bir müessese olarak kurulmuş olması gerekir. Gerçi Kutsal Kitap Tanrı'yı inkâr edenlerden ve onlara verilmesi gereken cezalardan söz eder. Ama bir sapkının –Serveto olayı bunu kanıtlamıştır– hiçbir şekilde Tanrı'yı inkâr eden biri olması gerekmez; aksine, sapkın diye niteledikleri kişiler ve en uçta Anabaptistler esas, hakiki Hristiyanlar olduklarını ve en yüce ve en sevilesi örnek olarak Mesih'e saygı duyduklarını iddia ederler. Bir Türk'e, bir Yahudi'ye, bir putpereste hiçbir zaman sapkın denmediğine göre, sapkınlık Hristiyanlık bünyesinde bir suç olmalıdır. O zaman bunun için yeni bir tanımlama gerekmektedir: Sapkınlar –Hristiyan olmalarına rağmen– “hakiki” Hristiyanlığa bağlı kalmayıp kendi iradeleriyle bazı değişik noktalarda “doğru” görüşten ayrılanlar, sapanlardır.

Görünüşe göre, bu suretle kesin bir tanımlama bulunmuştur. Ama –Uğursuz soru!– bütün farklı yorumlamalar arasında hangisi “hakiki” Hristiyanlıktır, hangisi Tanrı'nın sözünün “doğru” açıklamasıdır? Katolik yorum mu, Lutherci yorum mu, Zwingli'nin yorumu mu, Anabaptistlerinki mi, Hussit'lerinki mi, Calvin'in tefsirleri mi? Dinî meselelerde böyle mutlak bir kesinlik olabilir mi? İncil gerçekten de her zaman için tefsire açık mıdır? Castellio –bilgiç Calvin'in aksine– mütevazı bir “hayır”la yanıt verecek cesarete sahiptir. Kutsal Kitap'ta kavranabilir şeylerin yanında kavranamaz olanların bulunduğunu da kabul eder. “Dinin hakikatleri,” diye yazar bu son

derece inançlı beyin, "doğaları gereği gizemlidir ve bin yıldan daha fazla zamandır durmadan akan kanın; sevgi, ruhları aydınlatıp son sözü söylemedikçe sonu gelmeyecek kavgaların sebebini oluşturur." Tanrı'nın sözünü yorumlayan herkes yanılabilir, hata yapabilir; bu nedenle bize düşen ilk görev, karşılıklı hoşgörü göstermektir. Her şey, Tanrı'nın "bir" olduğu gibi açık, anlaşılır ve sarih olsaydı eğer, bütün Hristiyanlar bütün bu meselelerde kolayca aynı fikirde buluşabilirlerdi; tıpkı bütün milletlerin sadece tek bir Tanrı olduğunu kabul etmek konusunda birleştiği gibi; ama her şey karanlık ve karışık olduğuna göre Hristiyanlar birbirilerini yargılamaya kalkışmamalı ve eğer bizler putperestlerden daha bilgeyse, o zaman onlardan daha iyi yürekli ve merhametli olmalıyız.

Castellio araştırmasında yine bir adım ileri gitmiştir: Hristiyanlığın temel yasalarını kabul etmekle birlikte ülkesinde otoriterce dayatılan biçimini reddeden kimselere "sapkın" denmektedir. O zaman sapkınlık –Nihayet en önemli fark!– mutlak değil, göreceli bir kavramdır. Bir Katoliğin gözünde bir Kalvenci, tabii ki sapkındır; aynı şekilde doğal olarak Anabaptist de bir Kalvenci'nin gözünde sapkındır. Fransa'da sağlam inançlı biri, Cenevre için sapkındır ve de tam tersi. Bir ülkede suçlu diye yakılan kişi komşu ülkede şehit sayılır: "Bir şehirde ya da bölgede hakiki inançlı sayılırken diğerinde bu yüzden sapkın diye aforoz edilebilirsin; öyle ki, eğer bir kimse rahatsız edilmeksizin yaşamak istiyorsa şehirlerin ve ülkelerin sayısı kadar bol inanca ve dine sahip olmak zorundadır." Bu suretle Castellio son ve en cesur tanımlamasına varır. "Aslında sapkın nedir diye düşününce, hepimizin kendi düşüncemize uymayan herkesi sapkın diye adlandırıyor olmamızdan başka bir şey bulamıyorum."

Bu, çok basit; bu denli doğal olduğu için de neredeyse basmakalıp bir söz gibi görünür. Lakin böyle açıkça

ve çekinmeden ifade etmek, o zamanlar için muazzam bir ahlaki cesaret işidir. Zira böylelikle, acımasız sapkın avının saçmalık ve caniyane bir cinnet olduğu, Tanrı'ya ve devlete karşı suç işlememiş oldukları halde diğerlerinden gerçek yaşam ortamında değil, sadece düşüncelerinin görünmezliğinde ayrıldıkları için, binlerce, on binlerce insanın hukuka aykırı olarak, suçsuz yere zulüm gördüğü, asıldığı, boğulduğu, yakıldığı gerçeği yapayalnız ve güçsüz bir insan tarafından önderleriyle, dükleriyle, papazlarıyla, Katolikleriyle, Luthercileriyle, bütün bir dönemin yüzüne, kamçı gibi vurulmuş olmaktadır. Bir insanın düşüncelerini yargılamak, iç dünyasındaki özel inancını adi suçlarla bir tutmak kimin hakkıdır? Ne devletin ne yetkili mercilerin. İncil'e göre yalnızca Caesar'a ait olan Caesar'a tabidir¹ ve Castello, Luther'in sözlerinden ayrıntılı bir alıntı yapar; dünyevi krallar beden üzerinde hak sahibi olabilirler ama Tanrı, hiçbir dünyevi gücün ruhlara hükmetmesini istemez. Devlet, uyruğundaki herkesten toplumsal ve politik düzene itaat talep edebilir. Otoritenin, devletin varlığına karşı görünür bir ayaklanmaya (politik kışkırtma diyebiliriz) dönüşmediği sürece insanların ahlaki ve dinî iç dünyalarına –biz buna sanatsalı da ekleyebiliriz– kanaatlerine her müdahalesi bir tecavüzdür ve dokunulmaz kişilik haklarının ihlalidir. İç dünyası için kimse devlet mercilerine karşı sorumlu tutulamaz çünkü “her birimiz kendi sorunumuzu Tanrı'ya kendimiz götürmeliyiz.” Devlet erki zihniyet meselelerinde yetkili değildir. O zaman, biri ideolojik olarak farklı bir inanca sahip diye bu ağız köpürten, iğrenç hiddetin sebebi nedir; mütemadiyen devlet polisi diye bağırmanın sebebi nedir, bu caniyane nefretin sebebi nedir? Uz-

1. Yeni Ahit, "Matta", 22:15-22. (Y.N.)

laşma iradesi olmaksızın gerçek bir insanlık mümkün değildir; çünkü sadece “kendimize hâkim olursak barış içinde birlikte yaşayabiliriz; bazı görüş farklılıkları ortaya çıktığında en azından karşılıklı anlayış göstermeliyiz, inanç birliğinde buluşuncaya değin sevginin ve barışın bağlarıyla birbirimizi olumlamalıyız.”

İnsanlığın itibarını düşüren bu iğrenç kıyımların, barbarca takiplerin suçlusu, masum sapkınlar değildir (Kim düşüncelerinden dolayı, inançlarından dolayı suçlu sayılabilir?); Castellio için dünyamızın caniyane deliliğinin ve çılgın şaşkınlığının suçlusu, ezeli suçlusu fanatizmdir; her zaman kendi fikrini, kendi dinini ve ideolojisini geçerli saymak isteyen ideologların tahammülsüzlüğüdür. Castellio bu hırslı kendini beğenmişliği acımasızca kınar. “Bu insanlar kendi fikirlerinden ya da daha doğrusu kendi fikirlerinin doğru olduğuna dair besledikleri yanlış kanaatten o kadar emindirler ki, diğerlerine tepeden bakar, onları hor görürler; gaddarlıkları ve zulümleri bu kibir-den doğar; öyle ki hiçbiri, kendisiyle aynı fikirde değilse bir diğerine tahammül etmek istemez; oysa günümüzde neredeyse mevcut insan sayısı kadar değişik düşünce var. Buna karşılık diğer herkesi yargılamak ve tek başına egemen olmak istemeyen tek bir mezhep yok. Günbegün uygulanan bütün bu aforozlar, sürgünler, hapisler, yakmalar, asmalar; bütün bu aşağılık idam ve işkence çılgınlıkları bundan kaynaklanıyor; sırf büyük beylerin hoşuna gitmeyen bazı görüşlerden ve hatta çoğu kez belli bile olmayan bir sebepten.” Akıldışılık sadece sabitfikirden doğar, sadece entelektüel tahammülsüzlükten; “O vahşice ve barbarca gaddarlıkları yapma hırsı buradan doğar; bu tür kışkırtıcı iftiralarından dolayı bazı insanlar öylesine galeyana geliyor ki infaz ettikleri biri işkenceler içinde ağır ateşte yakılmadan önce suda boğularak öldürülmüşse eğer, hiddete kapıldıklarını bile görüyoruz.”

Castellio'ya göre insanlığı bu tür barbarlıklardan kurtaracak tek şey vardır: hoşgörü. Dünyamızda yalnız bir değil birçok hakikate yer vardır ve insanlar isterlerse bir arada yaşayabilirler. "Birbirimize tahammül gösterelim ve ötekinin inancını yargılamayalım!" Bu vahşi sapkın yaygarasına gerek yok, manevi şeyler yüzünden zulme yer yok. Calvin yazısında durmadan prensleri kılıca sarılıp sapkınların kökünü kurutmaya teşvik ederken Castellio onlara yalvarır: "Merhametten yana yönelin, sizi cinayetedavetedenlerin tarafına değil; çünkü siz Tanrı'ya hesap verirken onlar yanınızda durup size yardımcı olmayacaklar, onlar o sırada daha çok kendi savunmalarıyla meşgul olacaklar. İnanın bana, eğer İsa burada olsaydı herhangi bir noktada yanılmış ya da yanlış yola sapmış olsalar da onun adını kabul etmiş kimseleri öldürmenizi asla onaylamazdı..."

Sebastian Castellio, manevi bir meseleyle ilgili olarak yakışık aldığı üzere tarafsız kalmış, sapkın denen kişilerin suçlu ya da suçsuz sayılmaları gibi tehlikeli bir sorunun üzerine gitmemiştir. Onları sınamış, tartmıştır. Şimdi bu ürkütölmüş, kovalanmış insanlar için içten bir inancılıkla barış ve özgürlük talep ederken, buna içtenlikle inanmasına rağmen başkalarına oldukça mütevazı bir biçimde sunar görüşünü. Sekterler, dogmalarını pazar çıkırtkanları misali keskin, yüksek sesle ve gürültüyle savunurlarken, dar kafalı kuramcılarının her biri kürsüsünden, saf ve hakiki öğretiyi kendisinin, sadece kendisinin öğrettiğini, sadece kendi sesinin Tanrı'nın iradesini kelimesi kelimesine dile getirdiğini durmaksızın haykırırken, Castellio sade bir biçimde konuşur: "Tanrı'nın gönderdiği bir peygamber gibi değil, içinizden biri olarak sesleniyorum size. Çekişmelerden nefret eden ve inancın; kavgalar yerine duygudaş bir sevgiyle, dışsal gösteriler yerine yürek-

ten bir ibadetle kanıtlanmasını dileyen biri olarak sesleniyorum." Kuramcılar başkalarına hep öğrencileriymiş, hizmetkârlarıymış gibi hitap ederler. İnsancıl kimseler ise, kardeşin kardeşe, insan insana seslendiği gibi.

Ama gerçekten insan gibi bir insanın, insanlık dışı şeylerin yaşandığını gördüğünde öfkeye kapılmaması imkânsızdır. Ruhu zamanının deliliği karşısında sarsılırken dürüst bir yazarın eli, rahatça serinkanlı ve ilkesel nitekte kelimeler döktüremez, sınırları haklı bir öfke içinde tutuşurken sesi ölçülü kalamaz. Castellio da uzun vadede bu davranışını sürdüremez; masum bir insanın, din kardeşinin buyruğuyla, bir bilginin, bir başka bilgin tarafından, bir teoloğun bir başka teolog tarafından, üstelik sevgi dini adına diri diri kurban edildiği acılar içinde ölmesi için bağlandığı Champel'deki kazığın karşısında salt akademik araştırmalar sürdürmekle yetinemez. İşkence gören Serveto'nun hayali, sapkınlara uygulanan kitlesel zulmün hayali ruhunda canlanırken Castellio, gözlerini yazdığı sayfalardan kaldırır ve kişisel tahammülsüzlüklerini Tanrı'ya dindarca hizmet etmek mazeretiyle affettirmek için boş yere gayret gösterenleri, bu iğrençliklerin azmettiricilerini görmek ister. Castellio, "Bu işler ne kadar gaddarca olsa da, failleri, bu kötülükleri İsa kisvesine büründürmekle, onun isteğini yerine getiriyormuş gibi göstermekle, çok daha dehşet verici bir günah işlemekteler," diye haykırdığında Calvin, o kaskatı gözlerine bakılıyormuş gibi hisseder. Şiddet uygulayanların uyguladıkları şiddeti her zaman herhangi bir dinle, ideolojik bir fikirle mazur gösterdiklerini bilir; ama kan, her düşüncüyü kirletir; zorbalık, fikrin değerini düşürür. Hayır, Miguel Serveto, İsa'nın buyruğuyla değil, Jean Calvin'in emriyle yakılmıştır; aksi halde böyle bir eylemle Hıristiyanlık bütün dünyada lekelenmiş olur. "Kim?" diye haykırır Castellio. "İsa'ya inananlar ateş ve suyla katledi-

lirken, canilerden ve haydutlardan daha kötü muamele görürken kim bugün Hıristiyan olmak ister? İktidarı ve gücü eline almış kimselerden küçücük bir ayrıntıda farklı düşünenlerin, İsa adına, üstelik de alevlerin arasından ona inanmakta olduğunu yüksek sesle itiraf etmekteyken diri diri yakıldığını gören kim hâlâ İsa'ya ibadet etmek ister?"

Bunun için –bu harika, insancıl adam böyle hissetmektedir– zamanın güç sahiplerine karşı manen direnen insanlara eziyet etme, onları katletme cinnetine nihayet bir son verilmelidir. İktidar sahiplerinin güçlerini her zaman kötüye kullandıklarını gördükçe ve yeryüzünde, kendisinden başka yalnız, küçük ve zayıf; zulüm gören ve kovulan kimse olmadığını anlayınca ümitsizlik içinde gökyüzüne haykırır ve merhamet dileyen esrik bir eklemeyle seslenişini bitirir. “Ey İsa, dünyanın yaratıcısı ve kralı, bu olanları görüyor musun? Sen gerçekten de eskisinden çok farklı biri mi oldun, kendi kendine karşı bu denli gaddar, bu denli düşmanca? Sen yeryüzündeyken, senden daha şefkatli daha iyi kimse yoktu, istihzalara senden daha sükûnetle tahammül eden kimse yoktu; küfredilirken, yüzüne tükürülürken, alay edilirken, başına dikenli taç takılırken, haydutların arasında çarmıha gerilirken, en ağır aşağılamalarla karşı karşıyayken sana hakarette bulunanlar, taciz edenler için dua ediyordun. Bu kadar değişmiş olduğun doğru mu? Aziz Baba'nın kutsal hatırı için yalvarıyorum sana: Senin buyruklarına, senin emirlerinin tümüne, tam olarak senin öğreticilerinin talep ettiği biçimde riayet etmeyen herkesin suda boğulmasını, iç organlarına kadar kerpetenle parçalanmasını, yaralarına tuz basılmasını, kılıçla lime lime doğranmasını, kısık ateşte kızartılmasını, her tür eziyet içinde, elden geldiğince uzatılan işkencelerle öldürülmesini sen mi buyurdun gerçekten? Ey İsa, böyle şeyleri onaylıyor musun şahiden? Böy-

lesi kıyımlar yapanlar, insanları böyle doğrayıp parçalayanlar senin hizmetkârların mı? Bu tür gaddarca kasaplıklar yapıldığı esnada, sanki insan etine acıkmışsın gibi tanık ol diye adı zikredilen sen misin gerçekten? Böyle şeyleri sen emretmiş olsaydın eğer, şeytana yapacak ne kalırdı? Böyle şeyleri, onun yapacağı şeyleri sen yapsaydın eğer, bu, Tanrı'ya karşı büyük bir küfür olmaz mıydı? İsa'ya ancak şeytanın isteği ve icadı olabilecek böyle şeyler mal etmek, insan için ne denli aşağılık bir cüret!"

Sebastian Castellio "Sapkınlara Dair" kitabının önsözü dışında, bu önsöz sayfası dışında hiçbir şey yazmamış olsaydı bile ismi, tarih ve insanlık için ölümsüz olurdu. Çünkü bu ses yükselirken o, ne kadar da yalnızdır, silah şıkırtılarının kelimeleri bastırdığı, son kararları savaşın zorla çekip kopardığı bir dünyada böyle bir yakarışın işitilme ümidi ne kadar da azdır. Ancak bütün dinlerce ve bilgelik öğretilerince sayısız defa bildirildiği gibi, özellikle de en insani talepler her zaman hatırlatılmalıdır unutkan insanlığa. "Şüphesiz ki, başkalarının daha önce söylediklerinden başka bir şey söylemiyorum," diye ekler Castellio alçakgönüllülükle. "Gerçeği ve haklı şeyleri geçerlilik kazanıncaya kadar tekrar etmek, gereksiz bir şey sayılmaz." Şiddete başvurmak her dönemde başka biçimlerde tekrarlanıyorsa, o zaman ona karşı mücadele de entelektüeller tarafından sürdürülmek zorundadır; o esnada zorbalığın fazla güçlü, karşısına sözlerle çıkmanın anlamsız olduğu bahanesinin arkasına saklanılmamalıdır asla. Zira gerekli olan şeyler hiçbir zaman fazladan, hakikatler de boşuna söylenmiş sayılmaz. Söz, galip gelmese bile, hakikatin ebediyen baki olduğunu göstermiş olur; böyle zamanlarda söz söyleyen, kendi adına, hiçbir terörün özgür bir ruh üzerinde etkili olmayacağını kanıtlamış olur. Ve en insanlık dışı yüzyılda bile, insanlığın sesine yer olduğunu.

Vicdan, Zorbalığa Başkaldırıyor

Başkalarının fikirlerini gaddarca baskı altına almaya çalışanlar, kendi şahıslarına yönelik her tür muhalefete karşı daima fazlasıyla duyarlı olur. Dolayısıyla Calvin de, Serveto'nun idam edilmesinin dindarca ve Tanrı'nın hoşuna gidecek bir eylem olarak hararetle övüleceği yerde tüm dünyada tartışmaya açılmasını müthiş bir haksızlık olarak görür. Bir başka insanı sadece ilkesel görüş ayrılığı yüzünden ağır ateşte hiç acımadan kızartmış olan bu adam, kurban edilen kişi için duygudaşlık kurmak yerine büyük bir ciddiyetle kendi için merhamet talep eder. "Sadece, onuncu bölümde maruz kaldığım hakaretleri ve saldırıları bilseydin, benim hazin durumuma merhamet duyardın," diye yazar bir dostuna. "Her yandan saldırıyor köpekler, akla gelecek her tür hakarete boğuyorlar. Kendi cephemdeki kıskançlar ile kinciler, papalık cephesindeki malum hasımlarımdan daha zalimce saldırıyorlar şimdi." Calvin içerleyerek görmektedir ki, İncil'den yaptığı alıntılara, öne sürdüğü kanıtlara rağmen insanlar Serveto cinayetini ses çıkarmadan kabul etmeye razı değildir; Castellio ile dostlarının Basel'de bir reddiye hazırladıklarını öğrenir öğrenmez vicdanının rahat olmamasından ileri gelen bu sinirlilik, bir tür paniğe dönüşür.

Despot bir mizacın ilk düşüncesi karşıt fikri baskıla-

mak, sansürlemek ve susturmak olur. Daha ilk haber üzerine Calvin yazı masasına koşar ve *De haereticis* kitabını henüz görmeden İsviçre sinodlarına hücum eder; ne olursa olsun, kitabı engellemelidirler. Bundan böyle tartışacak şey yoktur! Cenevre söyleyeceğini söyledi, *Genava locuta est*; Serveto olayıyla ilgili olarak kim ne derse desin; ona, Calvin'e, ters düşeceği için daha baştan yanılığ, saçmalık, yalan, sapkınlık ve Tanrı'ya küfürdür. Gayretle çalışır kalemi; 28 Mart 1554'te Bullinger'e yazar: Basel'de hayali bir isimle bir kitap basılmış, kitapta Castellio ile Curione, sapkınların zor kullanılarak bertaraf edilmelerinin yanlış olduğunu kanıtlamaya çalışıyorlarmış. Böyle yanlış bir öğreti yayılmamalıdır; zira bu, "hoşgörü zehrinin ortaya çıkması, sapkınlıkların ve küfrün cezalandırılması gerektiğinin inkârı" anlamına gelir. Hoşgörü duyurusunun önüne acele bir tıkaç konmalıdır! "Geç de olsa, kilise önderlerinin bu belanın daha fazla yayılmaması için müteyakkız davranmaları Tanrı'nın hoşuna gidecektir." Ama bu çağrıyla da yetinmez; ertesi gün, bütün işi onun sözlerini aynen tekrar etmek olan Théodore De Bèze, daha da ısrarlı bir biçimde uyarır: "Başlığına Magdeburg adını basmışlar ama bu Magdeburg sanırım Rhein kıyısındadır; oralarda birtakım utanç verici işlerin tezgâhlandığını uzun zamandır biliyordum. Şimdi sorarım, bu rezil kişinin önsözünde tükürdüklerine tahammül gösterilirse Hristiyan dininden geriye ayakta kalan ne olur?"

Ama artık çok geçtir, risale ihbarın önüne geçmiştir bile; ilk nüshası Cenevre'ye ulaştığında, korkunun alevleri gerçek bir yangın gibi parlar. Nasıl olur? İnsanlar, insanlığı otoritenin daha üstünde bir yere koyma cesaretini mi göstermişlerdir? Farklı düşünenler yakılmak yerine korunup kardeş mi sayılmalıdır? İncil'i yalnız Calvin değil, her Hristiyan kendi anlayışına göre yorumlama cesaretini mi göstermelidir? Böyle olursa kilise –Calvin ta-

bii ki kendi kilisesini kastetmektedir– tehlikeye düşer. Bir işaretle Cenevre'den yeni bir sapkın feryadı yükselir. Yeni bir sapkınlık icat oldu diye dört bir yana haykırırlar, fevkalade tehlikeli bir sapkınlık: "Bellianizm" – o andan itibaren öncüsü Martin Bellius (Castellio) adından yola çıkarak din meselelerinde hoşgörü öğretisine bu adı verirler. Bu cehennem ateşi dünyaya yayılmadan, hızla söndürülmelidir! Bèze çılgın bir öfke içinde burada ilk kez duyulan hoşgörü çağrısı hakkında haykırmaya başlar: "Hristiyanlığın başlangıcından beri böyle bir küfür işitilmemiştir!"

Cenevre'de derhal bir savaş meclisi kurulur: Cevap verilsin mi, verilmesin mi? Cenevrelilerin kitabı zamanında engellemesi için o kadar ısrar ettikleri Zwingli'nin halefi Bullinger, Zürih'ten bilgece bir uyarıda bulunur: Kitap nasıl olsa kendiliğinden unutulur gider, onun için iyisi mi hiç karşı çıkılmamalıdır. Ama Farel ile Calvin ateşli sabırsızlıklarıyla açık bir cevap vermek konusunda ısrar ederler. Calvin ilk savunmasından edindiği kötü tecrübeden sonra kendini geri planda tutarak "şeytani" hoşgörü öğretisine yönelik, küflü bir teoloji ve diktatörlük hevesiyle yüklü, şiddet dolu saldırısını genç taraftarı Théodore de Bèze'e emanet eder.

Şahsen dindar ve namuslu bir adam olan, yıllar süren itaatkâr hizmetinin karşılığında ileride Calvin'in yerine geçen Théodore de Bèze, düşünce özgürlüğüne karşı çılgın nefretiyle –bağımsız düşünemeyen akılların her zaman yaratıcı olanlar karşısında yaptığı gibi– Calvin'i bile geride bırakacaktır. Adını, düşünce tarihine Herostatus¹ benzeri bir şöhretle, bir yük olarak kazıyan o korkunç söz ona aittir: "Vicdan özgürlüğü bir şeytan öğretisidir," "*Libertas conscientiae diabolicum dogma*" Yeter ki,

1. Tarihe geçmek için MÖ 356'da Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Artemis Tapınağı'nı yakan Efesli. (Ç.N.)

özgürlük olmasın! Bağımsız düşünmenin yüceltilmesine katlanmaktansa, yakarak ve kılıçtan geçirerek insanın kökünü kurutmak yeğdir; "Herkesin kendi anlayışına göre davranmasındansa, ne kadar gaddar olursa olsun bir tiran olmalı başında," diye hiddetlenir Bèze ağzından köpükler saçarak; "Sapkınların cezalandırmamaları gerektiğini iddia etmek anne ve baba katillerini öldürmemeli demek gibi bir şey; oysa sapkınlar, onlardan bin kez daha suçludur." Bu örneğe bakarak bu fevkalade hararetli yerginin "Bellianizm"e nasıl katı bir dar kafalılıkla, nasıl delirmişçesine hitap ettiği tahmin edilebilir. Nasıl olur? Bu "insan kılıklı canavarlar" ("*monstres déguisés en hommes*") nasıl olur da sonunda bir de insaniyetle karşılaşır? Hayır – önce disiplin gelir, ondan sonra insanlık! Bir hareketin önderi, "doktrin" söz konusu olduğunda ne surette, ne pahasına olursa olsun insanlık karşısında geri çekilemez; çünkü böyle bir şey, "Hıristiyanca değil şeytanca olur; "*charité diabolique et non chrétienne*"; De Bèze'in, belli bir ideolojik hedefe ancak demir gibi bir disiplin ve müsamahasız bir ciddiyetle yönlendirilebilen insanlık için insancılığın bir "*crudelis humanitas*", "insanlık suçu" anlamına geldiği şeklinde ifade ettiği militanca kurama ilk olarak –ama son değil– burada rastlanır. "İnançlı Hıristiyan sürüsünün tümü teslim edilmek istenmiyorsa eğer, birkaç yırtıcı kurdun korunması gerekmez... Gerçekte zulümlerin en büyüğü olan bu sahtemerhamete yuh olsun!" diye haykırır De Bèze Bellianist'lere bağnazca ve yetkilileri, "erdemli davranıp silaha sarılmaya" davet eder ("*frapper vertueusement de ce glaive*"). Castellio, içinden taşan derin merhametiyle bu hayvani kasaplıklara nihayet bir son vermesi için Tanrı'ya seslenirken Cenevrelipapaz aynı Tanrı'ya benzer derinlikte bir nefretle, katliama dur dememesi, "Hıristiyan prenslere bu suçluların kökünü tümünden kurutmak üzere ruh yüceliği ve dayanma gücü" bağışlaması için yalvarır. Ancak farklı düşünenle-

rin Bèze'in dini intikam duygusuna bu biçimde itlaf edilmeleri de yeterince zalimce gelmez. Bu sapkınları öldürmekle kalmamalıdır; idamları düşünülebilecek en eziyetli biçimlerde olmalıdır; akla gelebilecek işkenceler için daha başından dindarca bir ipucu vererek mazeret gösterir. "Suçları ölçüsünde cezalandırılacaklarsa eğer, kötülüklerinin ölçüsüne denk düşecek bir işkencenin icat edilmiş olduğunu sanmıyorum."

Terör üstüne böylesi methiyeler, insanlık dışı olmaya dair böylesi korkunç savunmalar aktarmak hoş değil! Ama Protestan dünyasının, Cenevrelî fanatiklerin nefretlerinin gücüyle yeni bir engizisyona sürüklenmesi halinde düşeceği tehlikeyi kavrayabilmek için ve aynı zamanda, bu yürekli ve düşünceli adamların kendilerini –elbette ki kendi hayatlarını tehlikeye sokmak ve feda etmek pahasına– sapkın cinnetine yakalanmış kişilerinin önüne atmakla nasıl bir cesaret gösterdiklerini takdir edebilmek için bunları kaydetmekte ve akılda tutmakta yarar var. Çünkü De Bèze, bu karalama yazısında tiranca bir tavırla, hoşgörü fikrini gecikmeden "zararsız hale getirmek" üzere, hoşgörü yanlılarının, "Bellianizm" in savunucularının tümünün bundan böyle, "Hıristiyan dininin düşmanı" sayılmasını, sapkın muamelesi görmelerini; yani yakılmalarını talep eder. "Onlar hakkında şahsen, burada benim temsil ettiğim tezin, 'Tanrıyı inkâr edenler ve sapkınlara ilgili makamlarca cezalandırılmalıdır,' maddesi harekete geçirilmelidir." Böylelikle Bèze, yumruklarını sıkarak Castellio ile dostlarını, zihniyetleri yüzünden takip edilenleri savunmaya devam ederlerse, başlarına gelecekleri bilsinler diye tehdit etmektedir; ayrıca o sahte basım yeri ve öne çıkarılan sahte isim de, "Kovuşturulmaktan kurtulamayacaktır çünkü herkes sizin kim olduğunuzu ve niyetinizin ne olduğunu biliyor... Sizi tam zamanında uyarıyorum Bellius ve Montfort, sizi ve bütün çetenizi!"

Görülüyor ki, Bèze'in tezi sadece zahiren bir akademik tartışma metnidir; bu tehditte asıl niyeti dile gelmektedir. Düşünce özgürlüğünün nefret edilesi savunucuları nihayet anlamalıdır ki, insanlık adına yapacakları her çağrıyla kendi hayatlarını ortaya koymuş olacaklardır. De Bèze sabırsızlıkla, başları Sebastian Castellio'yu, bu cesur adamı kışkırtarak ihtiyatı elden bırakmaya zorlamak üzere korkaklıkla itham eder. "O," diye alay eder, "her zaman serinkanlı ve cüretli biriymiş gibi davranan o adam, sadece merhamet ve şefkatten dem vuran bu kitapla ne kadar korkak ve ödleli biri olduğunu gösteriyor; öyle ki, kafasını ancak örtülü ve maskelenmiş bir şekilde dışarı çıkarıyor." Muhtemelen Castellio'nun temkinli davranacağını, kendisini bekleyen tehlike karşısında adını açıkça ortaya koyup kendini tanıtmaktan çekineceğini ummaktadır; oysa Castellio bu meydan okumayı kabul eder. Özellikle de Cenevre bağnazlığının o aşağılık eylemini bir kuram ve uygulama mertebesine yükseltme konusunda gösterdiği gayret, bu tutkulu barışseveri açıkça mücadeleye zorlamaktadır. Eyleme geçmenin yerinin ve zamanının gelmiş olduğu hükmüne varır. Serveto'ya karşı işlenmiş olan bu suç, nihai bir yargı için bütün insanlığın mahkemesine taşınmazsa bu yangın furyasında yüzlerce, binlerce kişinin yanacağını, buraya kadar münferit bir cinayet eylemiyken bu suçun canice bir kural olarak yerleşeceğini görür. Castellio, kararlı bir biçimde, üzerinde çalışmakta olduğu sanatsal ve bilgece işini bir yana bırakır ve Champel Meydanı'nda Miguel Serveto'ya karşı işlenen din cinayeti nedeniyle Jean Calvin'i itham ettiği, yaşadığı yüzyıla mal olacak olan, *J'accuse*¹ adlı eserini

yazmaya başlar. Bu açık itham, "*Contra libellum Calvinii*", tek bir kişiye yönelik olsa da vicdani gücü sayesinde; söze yasayla, zihniyete doktrinle ve ezelden beri özgür doğa-gelmiş vicdana, ebediyete kadar aşağılık kalmaya mahkûm şiddet aracılığıyla tecavüz etmeye kalkışacak olan herkese savaş açan en mükemmel yazılardan biridir.

Castellio, hasmını ve dolayısıyla onun yöntemlerini yıllardır tanımaktadır. Calvin'in, şahsına yönelik her saldırıyı "öğretiye", dine, hatta Tanrı'ya karşı bir saldırı olarak yorumlayacağını bilir. Bu nedenle de, "*Contra libellum Calvinii*" yazısında, Serveto'nun tezlerini ne savunduğunu ne de yargıladığını, dinle ya da tefsirlerle ilgili meselelere asla girmek istemediğini daha baştan kesin bir ifadeyle belirtir; itham ettiği kişi, münhasıran, bir başka insanı, Miguel Serveto'yu öldüren adam, Jean Calvin'dir. Karmaşık, dolambaçlı yollara izin vermeme-ye kesin kararlı olarak daha giriş bölümünde yürütmeyi düşündüğü davayı, bir hukukçu kadar açık bir biçimde tanımlar. "Jean Calvin," diye başlar şikâyet başvurusuna, "bugün için büyük çapta bir otoriteye sahip olmanın mutluluğuna nail olmuştur; daha halim selim bir tavır benimseseydi eğer, ona daha da âlâsını temenni ederdim. Ama son eylemi kanlı bir idam oldu ve bu, pek çok din-dar insana yönelik bir tehdittir. Bu yüzden de ben, kan dökülmesinden nefret eden ben, (bütün dünya öyle değil midir?) Tanrı'nın yardımıyla onun niyetini bütün dünyanın önünde ifşa etmeyi ve onun bu yanlış fikirlere özendirdiği kişilerden birkaçını olsun yanılgılarından geri döndürmeyi üstleniyorum.

Geçen yılın, 1553'ün, 27 Ekim'inde İspanyol Migu-

el Serveto, oradaki kilisenin papazının talebi üzerine dini inancından dolayı Cenevre'de yakıldı. Bu idam, özellikle İtalya ile Fransa'da pek çok protestoya yol açtı ve bu şikâyetlere cevap olarak Calvin kısa süre önce bir kitap yayımladı. Bu kitap her bakımdan son derece mahir bir biçimde göz boyamaktadır; maksadı, kendini temize çıkarmak, Serveto'yla mücadelesini haklı göstermek, üstelik idam edilmesinden onun kendisinin sorumlu olduğunu ispat etmektir. Bu kitabı eleştirel bir sınava çekmek isterim. Alışkanlığı gereği Calvin benim Serveto'nun öğrencisi olduğumu bile söyleyecektir belki ama kimse buna bakarak yanılgıya düşmesin. Ben Serveto'nun tezlerini savunmuyorum; ben Calvin'in yanlış tezini hedef alıyorum. Ben vaftiz, Teslis ve benzeri meseleleri bir yana bırakıyorum. Calvin yaktığı için elimde Serveto'nun kitabı da yok; dolayısıyla onun hangi fikirleri savunduğunu bile bilmiyorum. Calvin'in, bu tür temel fikir farklılıklarıyla ilgisi olmayan başka noktalardaki yanılgılarını ortaya koyacağım sadece ve böylece herkes, gözünü kan bürümüş bu adamın kim olduğunu görebilecek. Ona karşı, onun kitaplarıyla birlikte diri diri yaktığı, ölümünden sonra hâlâ hakaret etmeyi sürdürdüğü Serveto'ya davrandığı gibi davranmayacağım. Hasminin kitaplarını yazarıyla birlikte yaktırdıktan sonra ancak birkaç sayfasından alıntılar yapmak suretiyle bize kitap hakkında bilgi vermek cesaretini gösteriyorsa bu, bir kundakçının evi küle çevirdikten sonra bizden odaların içindeki eşyaları gözden geçirmemizi istemesi gibi bir şeydir. Bize gelince: biz asla bir yazarı, bir eseri yakmayız. Tartışmaya konu olan kitabı herkes okuyabilir. İki baskısı var; biri Latince, diğeri Fransızca. Herhangi bir itiraza yer bırakmamak için aktarmak istediğim her paragrafına birer numara verecek, kendi cevaplarımı da bunların karşılığı olan rakamla işaretleyeceğim."

Bir müzakere daha adilane bir şekilde yürütülemez. Calvin, basılmış kitabında konumunu açık biçimde belirlemiştir ve Castellio herkesin erişebileceği bu belgeyi, bir sorgu hakiminin, zapta geçmiş bir sanık ifadesini değerlendirdiği gibi değerlendirir; Calvin'in kitabını kelimeleri kelimesine bir kez daha kopya eder ki, kimse, hasmının fikirlerini herhangi bir biçimde çarpıttığını ya da değiştirdiğini iddia edemesin; kimi kısaltmalar yaparak Calvin'in metnini kasten değiştirdiği yönündeki şüphelere baştan mani olmak için Calvin'in her cümlesine birer numara verir. Serveto hakkında fikri yürütülen bu ikinci dava, davalının üşüyerek bodrum deliğine kapatıldığı, her tür tanık ve avukattan yoksun bırakıldığı Cenevre'deki ilk davadan önemli ölçüde daha adildir. Serveto olayı, bütün hümanist dünyanın gözleri önünde etik bir karar ve serbestçe hükme bağlanmalıdır.

Keyfiyet açık ve tartışmasızdır. Alevler etrafını sarmışken işitilebilir bir sesle masum olduğunu söyleyen bir adam, Calvin'in talebi ve Cenevre Şehir Meclisi'nin emriyle acımasızca idam edilmiştir. İşte burada Castellio hayati sorularını sorar: Miguel Serveto aslında nasıl bir suç işlemiştir? Devlet adamı olmayan, sadece din işlerinde görevli olan Jean Calvin tümüyle teolojik bir hususu nasıl olup da şehir meclisine havale edebilir? Cenevre Şehir Meclisi'nin Serveto'yu isnat edilen bu suçtan yargılamaya hakkı var mıdır? Ve son olarak – başka bir ülkeden gelen bu teolog hangi yetkiyle ve hangi yasayla ölüm cezasına çarptırılmıştır?

İlk soruya cevap olarak Castellio, önce Calvin'in Miguel Serveto'yu hangi suçla itham ettiğini saptamak üzere zaptı, yani Calvin'in kendi ifadesini gözden geçirir. Ve Serveto'nun, Calvin'in görüşüne göre, "Protestanlığı cüretkâr biçimde bozduğundan ve yenilikler getirme ko-

nusunda izah edilemez taleplerde bulunmasından" başka bir suçlama bulamaz. Yani Calvin, Serveto'yu İncil'i özgürce ve keyfî şekilde yorumlamaktan ve kendi kilise öğretisinin dışında bazı farklı sonuçlara varmaktan başka herhangi bir şeyle suçlamamaktadır. Ama Castellio hemen geriye döner: Serveto, Reform bağlamında İncil'i böyle serbestçe yorumlayan tek kişi midir? Üstelik bunun yeni öğretinin gerçek ruhuna aykırı olduğunu iddia etmeye kim cüret edebilir? Hatta böyle bireysel bir yorum, Reform'un temel ilkelerinden biri değil midir? Protestan kilisesinin önderleri, bu yeni yorumun söze ve yazıya dökülmesini sağlamak dışında ne yapmıştır? Ve Calvin, özellikle dostu Farel'le birlikte Calvin, kilisenin değişmesinde, yeniden inşasında en cesur ve en kararlı biçimde yer almamış mıdır? "Kendini bu yenilenmelere aşırı kaptırmakla kalmamış; bunları öylesine dayatmıştır ki, karşı çıkmak çok tehlikeli bir hal almıştır. On yılda, fiilen Katolik kilisesinin altı yüzyılda yaptığından daha fazla yenilik getirmiştir." Calvin'in, hele ki en gözü pek Reformcu olarak, Protestan kilisesi içinde yeni yorumları suç olarak nitelemeye ve yargılamaya hakkı yoktur.

Oysa kendisini doğal olarak yanılmaz gören Calvin, kendi görüşlerini doğru, diğerlerinininkileri yanlış olarak değerlendirmektedir. İşte burada Castellio derhal ikinci sorusunu atar ortaya: Kim Calvin'i gerçek ile gerçek olmayanı ayırt edecek yargıç olarak tayin etti? "Tabii ki Calvin kendi doktrinini aynen taklit etmeyen bütün yazarları, kötü zihniyetlere sahip olmakla niteler. Bunun için de onların sadece yazmaktan değil, konuşmaktan da men edilmelerini talep eder; öyle ki, doğru gördüğü şeyleri ileri sürmek konusunda da tek hak sahibi sadece kendi olsun." Castellio'nun mücadele etmek istediği şey de sonuçta budur: birisinin ya da bir tarafın, gerçeği biz biliriz, diğerlerinin düşünceleri yanlıştır, iddiasında bu-

İnmasıdır. Bütün hakikatler, özellikle de dini olanlar tartışılır niteliktedir ve birden çok anlamları vardır. "Bu nedenle, sadece Tanrı'ya ait olan sırları, onun gizli planlarına katılmışız gibi böyle bilgiççe tartışmak; haddini aşmak demektir ve aslında bir şey bilmediğimiz konular hakkında, kesin kanaatlere sahipmişiz gibi insanları kandırmak, öyle görünmek; kibirdir. Dünya kurulduğundan bu yana bütün kötülükler, kendi görüşlerini ve ideolojilerini yegâne doğru olarak ilan eden kuramcılardan gelmiştir. Tek yönlü düşünmeye ve tek tip davranmaya güdümlü bu fanatikler, otokratik mücadele hevesleriyle dünya barışını bozar ve fikirlerin doğallık içindeki yan yanallığını, karşıtlıklara ve canice düşmanlıklara dönüştürür. Böylece Castellio, Calvin'i fikrî tahammülsüzlüğün azmettiricisi olarak itam eder: "Bütün mezhepler, dinlerini Tanrı'nın sözü üzerine inşa eder; her biri de kendininkini doğru sayar. Calvin'in anlayışına göre her biri diğerini kovuşturmak durumunda. Tabii ki Calvin kendi öğretisinin doğru olduğunu iddia etmektedir. Lakin başkaları da aynı iddiayı taşımaktadır. Calvin yargıç olmak ister; başkaları da öyle. O zaman nasıl bir karara varılacak? Calvin'e diğerlerinin üzerinde bir hakemlik, ölüm cezası verecek denli kesin bir yetkiyi kim verdi? Yargıçlık tekelini hangi resmî belgeye dayandırıyor? Tanrı'nın sözüne, İncil'e vâkıf olmasına dayandırıyor. Ama diğerleri de aynı şeyi iddia ediyor. Ya da kendi öğretisinin tartışılmaz olduğuna güveniyor. Tartışılmaz ama kimin gözünde? Kendi gözünde; Calvin'in. Peki, eğer ilan ettiği hakikat, hakikaten bu kadar açık seçikse, neden bu kadar çok kitap yazıyor? Neden cinayetin ya da evlilikte ihane-tin suç teşkil ettiğine dair tek bir kitap bile yazmamış? Çünkü bu konular zaten herkesin malumudur. Calvin bütün manevi hakikatlerin içine nüfuz edip sır perdesini açmışsa eğer, başkalarının da bunları böyle kavrayabil-

mesi için neden biraz zaman tanımıyor? Neden onları peşinen yenik düşürüp hakikati kendiliğinden kabul etme imkânını ellerinden alıyor?"

İlk olarak saptanan ve son derece önemli olan şudur ki, Calvin manevi ve dinî konularda kendine bir yargıçlık payesi biçmiştir. Buna hiçbir hakkı yoktur. Serveto'nun görüşlerinin doğru olmadığını düşünüyorsa ona düşen görev, yanılgısını açıklamak ve onu doğruya döndürmek olmalıydı. Ama o, güzellikle tartışmak yerine hemen kaba kuvvete başvurmuştur. "İlk işin tutuklatmak oldu, Serveto'yu hapsettin ve sadece dostlarını değil, ona karşı olmayan herkesi davanın dışında bıraktın." O, yalnızca kuramcılarını, tartışma canlarını sıktığı anda başvurdukları eski ve bilindik yöntemleri kullanmış; kulaklarını kapatıp karşısındakinin lafını ağzına tıkmıştı. Ama bir insanın olsun, bir öğretinin olsun, sansürün arkasına saklanması, her zaman için ruhen kendinden emin olmayışının en kesin göstergesidir. Ve Castellio kendi kaderini önceden tahmin etmişçesine Calvin'i ahlaki sorumluluğa çağırır. "Sorarım sana Mösyö Calvin, biriyle miras konusunda bir davan olsaydı, hasmın yargıçtan sadece kendisi için konuşma hakkı koparıp senin söz söylemeni yasaklasaydı, sen de böyle bir haksızlığa itiraz etmez miydin? Neden kendin için istemediğin şeyi başkalarına yapıyorsun? Burada inanç hakkında bir münakaşa içindeyiz, neden bizim ağzımızı kapatıyorsun? Kendi mevzusunda kanaatin o denli acınası bir yetersizlik içinde mi ki yenik düşmekten, diktatörlüğünü yitirmekten bu kadar korkuyorsun?"

Calvin'e karşı suçlama, ana hatlarıyla böylece dile getirilmiş olur aslında. Devlet içindeki iktidarına dayanarak kendine ilahî, ahlaki ve dünyevi konularda tek başına karar verme hakkını tanımıştır. Bununla, insana bağımsız düşünmesi için bir beyin, konuşmak için bir ağız ve içteki en üst ahlaki merci olarak vicdanını bağışlamış

olan ilahî adaleti ihlal etmiştir; sadece bir görüş ayrılığı yüzünden bir insana adi bir suçlu gibi kovuşturma başlatmakla her tür dünyevî hukuka da tecavüzde bulunmuştur.

Castellio bir tanık çağırmak için duruşmaya ara verir. Herkes tarafından tanınmış bir teolog, Vaiz Jean Calvin aleyhine, manevî suçların resmî makamlarca takibatının, tanrısal kanunlara göre caiz olup olmadığını tespit etmelidir. Castellio'nun sözü bırakmak istediği bu büyük âlim, Calvin'in kendinden başkası değildir. Tanık, kendi iradesinin tamamen dışında tartışmanın içine çekilmiştir. "Calvin her şeyin birbirine karıştığını fark edip kendisi şüpheli konumuna düşmeden önce başkalarını itham etmeye yeltendi. Ama bu karışıklığı doğuran şeyin aslında kovuşturan kişi olarak kendi tutumu olduğu açıktır. Serveto'yu mahkûm ettirmiş olduğu gerçeği, sadece Cenevre'de değil, bütün Avrupa'da infial uyandırdı ve bütün ülkeleri huzursuzluğa sevk etti; şimdi kendi işlediği suç başkalarının üzerine atmaya çalışmaktadır. Lakin bir zamanlar, kendi de zulme uğrayanlardan biri olduğu esnada farklı bir dil kullanmıştır; o zamanlar bu tür kovuşturmalar hakkında uzun sayfalar doldururdu; kimsenin şüphesi kalmasın diye, burada onun *Institutio* adlı eserinden bir sayfa aktaracağım."

Ve Castellio *Institutio*'dan, şimdiki Calvin'in, yazarını muhtemelen yaktıracağı sözlerini alıntılar. Zira o geçmişteki Calvin'in tezi, şimdi Castellio'nun ona karşı savunmakta olduğu tezin harfiyen aynısıdır. *Institutio*'nun ilk baskısında kelimesi kelimesine, "sapkınları yakmak suçtur" denmektedir. "Onları kılıçtan geçirerek, ateşte yakarak yok etmek, insanlığın bütün ilkelerini inkâr etmek demektir." Elbette ki Calvin, egemenliği ele geçirir geçirmez insanlıkla ilgili bu ifadelerini eserinden çıkar-

miştir. *Institutio*'nun ikinci baskısında bu satırlar değiştirilmiş ve o kesin kararlı tavır kaybolmuştur; tıpkı Napoléon'un konsül ve imparator olduğunda gençliğinin Jakobin kitapçılarına yaptığı gibi, bu kilise önderi de mazlumken zalime dönüşür dönüşmez hoşgörüyü dair bu itiraflarını büyük bir itina ile sonsuza kadar ortadan kaldırmıştır. Ancak Castellio, Calvin'in kendi kendinden kaçıp kurtulmasına izin vermez. *Institutio*'da yer alan satırları kelimesi kelimesine tekrar eder ve parmağıyla işaret eder. "Şimdi herkes, Calvin'in yazılarındaki açıklamaları bugünkü eylemleriyle karşılaştırsın ve bugününün geçmişinden gündüz ile gece kadar farklı olduğunu görsün. Serveto'yu idam ettirmiş olduğu için kendisinden farklı düşünen herkesin aynı şekilde yok olmasını istiyor şimdi. Kendi koyduğu yasaları inkâr ediyor ve ölüm talep ediyor... Kendi istikrarsızlığını, kendi dönekliliğini açık edecekleri, ışığa çıkaracakları korkusuyla başkalarını ölüme göndermesinde hayret edilecek şey var mı? Kötü işler yaptığı için saydamlıktan korkuyor."

Oysa Castellio tam da bu saydamlığı istemektedir. Düşünce özgürlüğünün bir zamanların savunucusu Calvin, Miguel Serveto'yu Champel'in açık pazaryerinde hangi sebeplerle gaddarca işkence ederek yaktırdığını, herhangi bir tereddüde yer bırakmaksızın, dünyaya açıklamalıdır nihayet: Ve sorgulama ödünsüz olarak yeniden başlar.

İki soru artık yanıtlanmış. Keyfiyet önce şunu ortaya koymuştur ki, Miguel Serveto düşünce suçundan başka bir suç işlememiştir; ikincisi, yürürlükteki İncil yorumundan ayrılmak, asla adi suç kapsamında değerlendirilemez. Peki, diye sorar Castellio, bir kilise vaizi olarak Calvin, tümüyle kuramsal ve soyut bir konuda karşıt fikri bastırmak için neden dünyevi makamlara başvurmuştur? Entelektüel konular, entelektüel insanlar ara-

sında, sadece entelektüel boyutta tartışılarak sonuca bağlanabilir. "Serveto sana silahla saldırmış olsaydı meclisi yardıma çağırmaya hakkın olurdu. Ama o seninle sadece kalemiyle mücadele ettiğine göre, sen neden yalın kılıç üzerine yürüdün? Söyle, neden şehir meclisinin arkasına saklandın?" Devletin, maneviyatı ilgilendiren vicdan meseleleri üzerinde hiçbir yetkisi yoktur. "Teolojik öğretileri savunmak meclisin işi değildir, kılıcın öğretisiyle ilgisi yoktur; öğretiler kesinlikle bilginlerin işidir. Meclis, koruma konusunda bir bilgine; bir madenciden, bir işçiden, bir doktordan, ya da somut haksızlığa uğramış herhangi bir sivilden daha farklı davranmak durumunda değildir. Eğer Serveto Calvin'i öldürmek isteseydi, meclis Calvin'i korumakla doğru bir iş yapmış olurdu. Ama Serveto sadece yazılarıyla ve akıl temelinde mücadele ettiğine göre, onu sorumluluğa davet etmenin yolu, mantık temelinden ve yazılardan başka bir şey olmamalıydı."

Castellio böylece Calvin'in eylemini yüce, tanrısal bir emir diyerek haklı gösterme girişimlerini çürütülemez bir biçimde geri çevirir: Castellio için bir insanın katledilmesini emreden hiçbir Tanrı ya da İsa buyruğu yoktur. Eğer Calvin yazısında bu eylemini batıl inançlıların yakılarak ve kılıçtan geçirilerek imha edilmesini buyuran Musa'nın yasalarına dayandırmaya çalışıyorsa, bunun cevabı şudur, der sertçe: "Böyle bir yasayı, burada seslenmekte olduğu Tanrı adına nasıl uygular Calvin? O zaman bütün şehirlerde evleri haneleri, hayvanları eşyaları tahrip etmesi gerekmez mi? Günün birinde eline yeterli askerî güç geçirecek olsa Fransa'ya ve sapkın saydığı bütün diğer uluslara saldırması, şehirlerini deprem gibi yerle bir etmesi, insanları yok etmesi; çocukların, kadınların, hatta ana karnındaki bebeklerin canına kıyması gerekmez mi?" Calvin kendini savunmak için çürümüş bir uzvu kesip atma cesaretini göstermemekle Hıristiyan öğretisinin bedenine zarar verildiğini ileri sürünce

de, Castellio şöyle bir cevap verir. "İnançsız birinin kiliseden atılması papazların takdirine kalmış bir durumdur ve sadece, sapkının aforoz edilebileceği ve cemaatten atılabileceği anlamına gelir ama yaşama hakkının elinden alınması anlamına değil." İncil'in hiçbir yerinde ve dünyada hiçbir ahlak kitabında böylesi bir hoşgörüsüzlük talep edilmez. "Ellerine Serveto'nun kanı bulaşmışken o talihsiz savunmasını" kaleme almış olan Calvin'e, "Sonunda şunu mu diyeceksin, sana insanları yakmayı öğretenin İsa olduğunu mu söyleyeceksin?" diye gürlер. Calvin, tekrar tekrar öğretiyi savunmak, Tanrı sözünü korumak adına Serveto'yu yakmak zorunda kaldığı konusunda ısrar edince, bütün şiddet uygulayanların her zaman yapıkları gibi, şiddet kullanmış olmasını başka, üst düzey, şahıslar üstü bir amaç adına mazur göstermeye çalışınca, Castellio – karanlık yüzyılın gecesinde ortalığı aydınlatan bir şimşek gibi– o unutulmaz sözöyle karşılık verir: "Bir insanı öldürmek, asla bir öğretiyi savunmak demek değildir: Bir insanı öldürmek demektir. Cenevreliler, Serveto'yu idam ederken bir öğretiyi savunmadılar, bir insanı kurban ettiler; lakin insan, inancına olan sadakatini bir başka insanı yakarak değil, aksine, inancı uğruna yakılmayı göze alarak açıklamış olur."

"Bir insanı öldürmek, asla bir öğretiyi savunmak demek değildir: Bir insanı öldürmek demektir." Muhteşem, gerçekliği ve duruluğöyle unutulmaz ve söylenmiş en insanca söz. Bu sert, madenden dövölmüş tek cümleyle Sebastian Castellio, her tür ideolojik baskıya karşı yargısını, bütün zamanlar için dile getirmiştir. İnsanları bertaraf etmeyi haklı göstermek üzere hangi mantıksal, etik, ulusal ya da dinsel mazerete sığınsa sığınsın, arkasına gizlenirse gizlensin; bu sebeplerin hiçbirisi böyle bir eylemi gerçekleştiren ya da bunun emrini veren kişiyi sorum-

luluğundan kurtarmaz. Cinayetten suçludur ve ideoloji nedeniyle işlenmiş hiçbir cinayet asla haklı gösterilemez. Hakikatler yaygınlaştırılabilir ama dayatılamaz. Bağır-makla, çağırmakla hiçbir öğreti daha doğru, hiçbir haki-kat daha hakiki olmaz; hiçbir şiddet içeren propaganda-larla, yapay olarak bireysel alanlara sızamaz. Özellikle de, samimi fikirleri uğruna direnen insanlara zulmet-mekle hiçbir öğreti, hiçbir ideoloji asla daha fazla ger-çeklik kazanamaz. İnançlar bireysel deneyimler ve hadi-selerdir; ait oldukları birey dışında kimsenin hükmüne tabi olamazlar, kurallara bağlanamazlar, şekillendirile-mezler. Ve bir hakikat istediği kadar Tanrı'ya atfedilsin, kendini kutsal saysın – asla Tanrı'nın yarattığı insan haya-tının kutsallığını ihlal etmek hakkına sahip olamaz. Ebedi saydığı fikirler uğruna fani insanların yok olması kuramcı ve tarafgir Calvin için bir önem taşımazken, Castellio'nun gözünde inancı uğruna acı çeken ve ölen her insan canına kıyılmış masum bir kurbandır. Ayrıca, manevi konularda zorlama, salt ruha karşı işlenmiş bir suç değildir; aynı za-manda beyhude bir gayrettir de. "Kimseye zorbalık etme-meliyiz! Zira zor, hiç kimseyi olduğundan daha iyi kılma-mıştır. Bir insanı bir inanca zorlamaya kalkanlar, hasta bir insanın ağzına sopayla yemek tıkmak kadar anlamsız davranmaktadır. Bunun için de bundan böyle farklı düşü-nenlere baskı uygulamaya ebediyen son verilmelidir! Gö-revlendirdiğin adamlardan şiddete başvurma ve zulmet-me haklarını geri al! Aziz Paulus'un istediği gibi herkese konuşma ve yazma hakkı tanı; bir kez baskıdan kurtuldu mu, özgürlüğün yeryüzünde nelere kadir olduğunu kısa zamanda göreceksin!"

Olguların hepsi gözden geçirilmiş, sorular yanıtlan-mıştır; Castellio rencide olmuş insanlık adına –tarih bu-nun altına imzasını atmıştır– hükmünü verir. Miguel

Serveto adında bir adam, Tanrı'yı arayan bir adam, bir *étudiant de la Sainte Escriptrue*¹ öldürülmüştür. Bu cinayetten dolayı itham edilenler, davanın fikren başlatıcısı olarak Calvin ile icra eden makam olarak Cenevre Şehir Meclisi'dir. Ahlaki İlahiyat Revizyonu vakayı ele almış ve tespit etmiştir ki, her iki merci de, ruhani ve dünyevi, bu vakada yetkilerini aşmışlardır. Meclis, "manevi bir suç üzerinde hukuku temsil etme hakkı olmadığı halde" yetkisini aştığı için suçludur. Daha da suçlu olan ise ona bu sorumluluğu yüklemiş olan Calvin'dir. "Senin ve senin suç ortaklarının tanıklığı doğrultusunda meclis bir insanı öldürmüştür. Ve meclis bu konuda karar vermek ya da tefrik etmek için körlerin renkler karşısında oldukları kadar âcizdir." Calvin iki kere suçludur: Bu nefretlik eylemin hem örgütleyeni hem de uygulayıcısı olarak. Bu talihsiz adamı ateşe atmasına yol açan itici güç ne olursa olsun fark etmez, yaptığı iş cürümdür. "Serveto'yu ya söylediği şeyleri düşündüğü için ya da samimi inancına uygun olarak, düşündüğü şeyleri söylediği için idam ettirdin. Samimi inancını ifade ettiği için öldürdüysen eğer, hakikat uğruna öldürdün demektir. Zira hakikat, yanlış da olsa, düşündüğü şeyi söylemekten ibarettir. Ama yalnızca yanlış düşündüğü için öldürtmüşsen, senin görevin onu önce doğru görüşten yana kazanmaya çalışmaktı; ya da onun eline, iyi niyetle yanlış düşen herkesi idam etmek gerektiğini kanıtlayacak bir metin vermektir." Oysa Calvin öldürdü. Karşı görüşte olan bir kişiyi haksız biçimde ortadan kaldırdı; onun için suçludur, suçlu, taammüden cinayetten suçlu...

Suçlu, suçlu, suçlu; bu hüküm, trombonların sert, madeni sesiyle kükreyerek üç kere ilan edilmiştir çağa;

1. (Fr.) Kutsal Metin öğrencisi. (Y.N.)

insanlığın en son en yüce ahlak merci kararını vermiştir. Heyhat, bir ölünün onurunu kurtarmak neye yarar hiçbir kefareti onu geriye, gün ışığına geri getiremedikten sonra: Söz konusu olan, yaşayan insanları korumak ve bir olayı insanlık dışı olarak damgalamak; böylece başka pek çok benzer olayı engellemektir. Yalnızca Calvin denen adam yargılanmakla kalmamalı; terör ve baskıya dair korkunç kuramıyla kitabı da yargılanmalıdır. "Görmüyor musun," diye suçlunun üzerine yürür Castellio, "kitabın ve eylemin nerelere uzanıyor? Tanrı'nın onurunu koruduğunu iddia eden pek çok kişi var ve şimdi bunlar, insanlara kıymak istedikleri zaman senin içtihadından yararlanabilecekler. Senin belalı yolundan giderek kendilerini kanla lekeleyecekler. Kendilerinden farklı inançta olan herkesi, idam ettirecekler senin yaptığın gibi." Tek tek fanatikler değil, fanatizmin tekinsiz ruhudur asıl tehlikeli olan; entelektüeller, sadece katı, sabitfikirli ve kana susamış insanlarla değil, terörist davranışlara yol açacak her tür fikirle de mücadele etmelidir –yüz yıl sürecektir bir din savaşının patlak vermesinden önce peygamberce bir önsezi– çünkü "en gaddar tiranlar bile, toplarıyla, sizin o kana susamış yeminlerinizle döktüğünüz, yakın bir gelecekte de dökmeye devam edeceğinizden daha fazla kan dökmemiştir. Umarım Tanrı, dünyadaki nesilleri koruyup prenslerin ve yüksek makamların gözlerini açar; onlar da nihayet bu kanlı işlerden vazgeçer." Sebastian Castellio, ürkütülen ve kovalanan insanların acılarını gördükten sonra hoşgörüyü dair şefkatli iletisiyle yetinemediği Tanrı'ya, yeryüzünde daha çok insanlık istediğine dair ümitsizce seslendiği gibi, bu savaş kitabında da inatçı nefretleriyle dünya barışını bozanlara çarpıcı bir beddua biçiminde yükseltir sesini. Kitabı, her tür bağınazlığa karşı duyduğu soylu öfkесinin yıldırımlarıyla, şimşekleriyle dolu büyük kapanışla son bulur. "Daniel'in Kita-

bı'na göre, dinî zulümlerin bu kepezeliği, o zamanlar ortalığı kasıp kavurmaktaydı. Yaşama biçiminde saldırarak bir yan bulamayınca düşmanları, inancına saldıralım, demişler. Bugün de aynen öyle davranılıyor. Bir düşmanı ahlak gerekçesiyle yakalayamayınca, 'öğretisine' el atıyorlar. Bu da çok kurnazca bir şey; çünkü kendi yargıları bulunmayan merciler, bu yolla daha kolay ikna oluyor. Böylece bir yanda yüksek sesle 'kutsal öğreti' lafını terennüm ederken öte yanda zayıfları eziyorlar. Ah onların o 'kutsal öğreti'si – öte dünyada yüce divan günü geldiğinde İsa onlardan nasıl da nefret edecek! Onlardan öğretinin değil, yaşarken nasıl davrandıklarının hesabını soracak; 'Yüce Efendimiz, biz senin yanındaydık, senin anlayışını öğrettik,' dediklerinde şöyle cevap verecek: 'Defolun sizi caniler!'

Ah, siz gözü körler, siz gözü kararmışlar, siz kana susamışlar, siz iflah olmaz sahtekârlar! Hakikati ne zaman göreceksiniz? Ya siz fani yargıçlar, kendi keyfî kararlarınızla insan kanı akıtmaya ne zaman son vereceksiniz?"

Zorbalık Vicdanı Yeniyor

Despot bir din liderine karşı bundan daha kararlı bir üsluba sahip bir tartışma yazısı nadiren kaleme alınmıştır; Castellio'nun *Contra libellum Calvini*'si kadar tutkulu, aydınlatıcı güce sahip bir yazı belki de hiç yazılmamıştır. Bu yazı, gerçekliği ve berraklığıyla dönemin en umursamaz kişilerine bile Cenevre'deki fikir engizisyonuna karşı zamanında önlem alınmadığı takdirde Protestanlığın ve bunun da ötesinde Avrupa ruhunun yitip gideceğini anlatabilmeliydi. Castellio'nun Serveto vakasıyla ilgili olarak gösterdiği kusursuz kanıtlardan sonra, yer yüzünde mevcut bütün olasılık hesapları uyarınca bütün ahlak dünyasının, kınama kararına oybirliğiyle imza atması beklenirdi. Böyle bir kavgada, böyle birinin eline düşmüş, yerlere serilmiş bir kişiye ebediyen yenilmiş gözüyle bakılır, Castellio'nun manifestosunun Calvin'in uzlaşmaz dogmacılığına vurulmuş öldürücü bir darbe olduğu düşünülürdü.

Fakat gerçekte – hiçbir şey olmaz. Castellio'nun göz kamaştırıcı polemik yazısı ve o muhteşem hoşgörü çağrısı gerçek dünyada en küçük bir etki yaratmaz; hem de çok basit ama çok acımasız bir nedenle: *Contra libellum Calvini* basılma imkânını bulamaz. Kitabın basımı, dünyanın vicdanını silkeleyemedi Calvin'in talimatıyla sansür tarafından durdurulmuştur.

Son anda –kopyalar baskıya hazırlanmışken, Basel’in en güvenilir çevrelerinde elden ele dolaşırken– Cenevreliler, besledikleri adamlar sayesinde Castellio’nun, otoritelerine karşı hayati tehlike arz eden bir saldırıya hazırlandığının kokusunu alır. Ve derhal harekete geçerler. Böyle durumlarda bireye karşı devlet örgütünün güce dayalı üstünlüğü kendini korkunç bir biçimde gösterir; farklı düşünen birini feci işkenceler içinde yakmak gibi insanlık dışı bir eylemi gerçekleştirmiş olan Calvin, taraflı bir sansür sayesinde hiçbir engelle karşılaşmaksızın cürmünü savunma imkânını bulur; öte yandan, insanlık adına bunu protesto etmek isteyen Castellio’dan söz hakkı esirgenir. Gerçi Basel Şehri’nin, özgür bir yurtaşına, bir üniversite hocasına edebî bir polemige girmeyi yasaklaması için bir neden yoktur ama taktikte ve eylemde her daim usta olan Calvin kıvrak bir şekilde politika kaldırıcını devreye sokar. Durum, sanki diplomatik bir meseleymiş gibi dizginlenir. Bireysel olarak Calvin değil, şehir olarak Cenevre, “öğretiye” karşı saldırılarda bulunduğu gerekçesiyle resmen şikâyetle bulunur. Basel Şehir Meclisi ve Basel Üniversitesi böylece sevimsiz bir tercihle karşı karşıya kalır, ya bağımsız bir yazarın hakkını çiğneyecektir ya da güçlü bir federal şehirle diplomatik bir uyuşmazlığa düşecektir; her zaman olduğu gibi siyasetin gücü ahlaka galebe çalacaktır. Meclis üyesi beyler, tek kişiyi feda etmeyi tercih ederek koyu dogmatik nitelikte olmayan yazılara yayımlama yasağı getirirler. Böylece Castellio’nun *Contra libellum Calvini* metninin yayımlanması engellenmiş olur; Calvin de artık sevinç çılgınları atabilir: “Arkamızdan havlayan köpeklerin bizi artık ısırmayacak olması ne şans!” (“*Il va bien que les chiens qui aboient derrière nous ne nous peuvent mordre.*”)

Serveto’nun yakılarak susturulduğu gibi Castellio da sansürle susturulmuştur; otorite terör sayesinde bir

kez daha kurtulmuştur. Castellio'nun savaş için kalkan eli böğründe kalmıştır; yazar, artık yazamayacaktır ve işin daha da haksız, daha da acımasız olan yanı: Zafer kazanan karşıtları katmerlenmiş öfkeleriyle saldırıya geçerlerken o, kendini savunamayacaktır. *Contra libellum Calvini*'nin basılıp yayımlanması için neredeyse bir yüz-yıl geçecektir. Castellio'nun tez yazısında yer alan kehanet ifadeleri korkunç bir şekilde gerçek olmuştur. "Kendin tahammül edemeyeceğin şeyleri neden başkalarına yapıyorsun? Burada dini konularla ilgili bir dava sürdürüyoruz, neden ağzımızı kapatıyorsun?"

Heyhat, terör karşısında ne hukuk vardır ne de yargıç. Bir yerde zorbalık egemen oldu mu bir kez, yenik düşene itiraz hakkı verilmez; orada ilk, aynı zamanda son merci terör olur. Castellio acılı bir tevekkül içinde, alçakgönüllülükle haksızlığa katlanmak zorundadır; lakin zorbalığın düşünceyi yendiği her seferinde teselli veren şey; yenik düşenin, kendisini yenen zorbalığa karşı beslediği güçlü horgörüdür: "Sözleriniz ve silahlarınız, hayalini kurduğunuz despotluğa hizmet etmektedir: ruhani değil, fani hâkimiyet üzerine kurulu; Tanrı sevgisine değil, zorlamaya dayanan türde bir despotluğa. Ama ben sizin kudretinize ve silahlarınıza gıpta etmiyorum. Benim başka silahlarım var: hakikat, masumiyet duygusu ve bana yardım edecek, benden lütfunu esirgemeyecek olan Tanrı'nın adı. Hakikat, dünya dediğimiz kör gözlü yargıçtan bir süreliğine gizlense de, ona kimsenin hüküm geçmez. İsa'yı öldürmüş bir dünyanın yargısını bir yana bırakalım, sadece şiddet uygulayanların davalarının kazanıldığı mahkemelerine de aldırmayalım. Tanrı'nın gerçek imparatorluğu bu dünya değildir."

Terör bir kez daha haklılığını ispat etmiştir. Daha acıklısı Calvin'in o berbat eylemi yüzünden dış ülkelerdeki gücü sarsılmamış; şaşılacak biçimde artmıştır. Zira

tarih sayfalarında anlatılan o dindar ahlakı ve dokunaklı hakkaniyeti tarih sayfalarında aramak beyhudedir! Şunu kabul etmek gerekir ki tarih, dünya tininin bu fani gölgesi, ahlaka ne uygun ne de aykırı davranır. Ne kötü eylemleri cezalandırır ne de iyilerini ödüllendirir. Sonuç olarak hakkaniyete değil zorbalığa dayandığı için üstünlüğü çoğu kez güçlü insanlara bağışlar ve engellenemez cüretkârlıklar, hunharca kararlar, faillerinin ve suçlularının zarar değil, kazanç hanesine yazılır.

Calvin de sertliği yolunda saldırıya geçmiştir, görmüştür ki, onu ancak tek şey kurtarabilir; daha fazla sertlik, daha pervasızca zorbalık. Yürürlükte olan hep aynı kanundur; bir kez zora başvuran buna devam etmek zorundadır – teröre bir kez bulaşanın onu arttırmaktan başka çıkar yolu yoktur. Calvin'in Serveto davası esnasında ve sonrasında karşılaştığı muhalefet onun, karşı tarafı yasalara uygun olarak ezilmenin ve yıldırılmanın, otoriter egemenliğini korumak için yeterli bir yöntem olmadığı yönündeki fikrini pekiştirmiştir; iktidarını güvence altına almanın tek yolu sadece mutlakıyettir: Her tür muhalefetin mutlak olarak ortadan kaldırılmasıdır. Calvin başlangıçta Cenevre Meclisi'ndeki cumhuriyetçi azınlığı yasal yollardan, seçim düzenini el altından kendi lehine değiştirmek yoluyla etkisiz kılmakla yetinmiştir. Meclisin her oturumunda Fransa'dan gelen, ona maddi manevi bağlı yeni Protestan mülteciler Cenevre yurttaşı yapılmış, böylece seçmen listelerine alınmıştır. Bu suretle meclisin oyları ve görüşü yavaş yavaş onun lehine dönmüştür: bütün memurluklara gözü kapalı itaat eden kişiler kaydırılmış ve eski cumhuriyetçi soylular tümüyle dışlanmıştır. Ancak bu sistemli yabancılaştırma eğilimi, yurtsever Cenevrelilerin gözünden kaçmaz; Cenevre'nin özgürlüğü için kanlarını akıtmış olan demokratlar geç, çok geç kalmış olarak huzursuzlanır. Eski bağımsız-

lıklarından artakalan son şeyleri püritenlerin egemenlik sevdasından nasıl koruyacaklarını görüşmek üzere gizli toplantılar yaparlar. Sınırlar giderek daha fazla gerilir. Sokaklarda yerliler ile göçmenler arasında sık sık şiddetli kavgalar çıkar; sonunda, aslında tamamen masum bir sokak kavgasında topu topu iki kişi taşla yaralanır.

Lakin Calvin de zaten böyle bir bahane beklemektedir. Uzun zamandan beri planladığı, gücünün mutlaklığını güvence altına alacak devlet darbesini yaşama geçirebilecektir nihayet. Bu ufak sokak arbedesi, "Tanrı'nın inayetiyle boşa çıkarılmış," (bu tür uygulamaların en itici yanı yalancılıktan ahlak ve dindarlığa göz kırpmalarıdır) "korkunç bir komplo" olarak şişirilecektir. Bu kenar mahalle dalaşısıyla hiç ilgisi olmayan cumhuriyetçi tarafın liderleri apansız tutuklanır ve o kadar zalimane işkenceler görürler ki, ifadelerinde diktatörün kendi amaçları yolunda yararlanabileceği her şeyi söylerler: Sözde bir Aziz Bartolomeus Yortusu Kırımı¹ planlanmaktadır; Calvin ve yandaşları katledilecektir ve şehre yabancı ülkelere askerî birlikler sokulacaktır. Planlanan "isyan"a ve hazırlığı yapılan "vatan hainliği"ne dair, feci işkencelerle zorla alınan bu "itiraflar" üzerine cellat nihayet işe koyulur. Herkes, Calvin'e en küçük bir muhalefette bulunmamış olanlar bile -zamanında kaçamamışlarsa eğer- idam edilir. Cenevre tek bir gecede, sadece Kalvencilerin olduğu bir şehir haline gelir.

Cenevreli muhaliflerini radikal bir biçimde süpürüp attığı bu kusursuz zaferinin ardından sorunlarından tümüyle kurtulan Calvin'in daha hoşgörülü davranması beklenebilir. Ama biliriz ki, Thukydides'ten, Xenophon

1. 24 Ağustos 1572'de Paris'te Katoliklerin, Fransız Protestanlarına (Huguenot'lar) uyguladığı kıyım. (Ç.N.)

ve Plutarch'tan bu yana oligarşi önderleri, zafer kazandıktan sonra her seferinde daha da tahammülsüzleşir. Bütün despotların trajedisi, politik açıdan etkisizleştirdikten ve seslerini kestikten sonra bile bağımsız insanlardan hâlâ korkmalarıdır. Onların susmaları, susmak zorunda kalmaları yetmez. Evet demedikleri, başlarını eğmedikleri, dalkavuklar ve hizmetkârlar sürüsüne katılmadıkları için varlıklarını hâlâ sürdürmeleri onlar için bir kırgınlık sebebidir. Dolayısıyla, bu acımasız devlet darbesiyle bütün politik hasımlarını yok etmesinin ardından geriye sadece bir kişi, şu ahlaklı kişi kalınca Calvin bütün mücadele hırsını katmerlenmiş bir şiddetle özellikle o bir kişiye, Sebastian Castellio'ya yöneltir.

Bu saldırının tek zor yanı, o barışçıl bilgini kışkırtıp güven içinde olduğu suskunluğundan dışarı çekmektir. Zira Castellio kendi adına açık kavgalardan bıkmıştır. Hümanistler ve Erasmus mizaçlı kişiler, sürek savaşçıları değildir. Tarafgir kişilerin fanatik ısrarları ve dinden dönenleri avlama inatları, entelektüel insanların gözünde fazla bir değer taşımaz. Onlar inançlarını bir kere kabul ederler; görüşlerini bir kez açıkladıktan sonra bunun yegâne doğru ve geçerli görüş olduğuna dair propaganda yaparak dünyayı tekrar tekrar ikna etmeye kalkışmayı gereksiz bulurlar. Castellio, Serveto meselesinde söyleyeceğini söylemiştir. Bütün tehlikelere inat mazlumların savunmasını üstlenmiş ve vicdana saldıran zorbalığa, yaşadığı çağda başka herhangi bir kişiden daha kararlı bir biçimde karşı çıkmıştır. Ama dönemi, onun bu özgürlük söylemine karşıdır; belli bir süre için zorbalığın galip geldiğini fark etmiştir. Bu yüzden de hoşgörü ile hoşgürsüzlük arasındaki büyük çatışmayı yeniden başlatılabileceği bir ortamı sessizce beklemeye karar verir. Büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır ama inancından asla sapmadan işine gücüne döner. Üniversite nihayet onu öğretim

üyeliğine atamış, hayatını adadığı iki dilli İncil çevirisi-
nin nihayet sonuna yaklaşmıştır. Söz silahı elinden alın-
dıktan sonra 1555 ve 1556 yıllarında Castellio bir tartış-
macı olarak tamamen suskun kalır.

Oysa Calvin ve Cenevreliler, casusları aracılığıyla
Castellio'nun üniversitede insancıl görüşlerini dar bir çev-
re içinde savunmakta olduğunu bilirler; yazan eli bağlan-
mış olsa da, ağzının kapatılmasına izin vermemektedir.
Ve hoşgörüsüzlüğün haçlıları, infial içinde onun o nefret
ettikleri hoşgörü taleplerinin ve kader öğretisine karşı
ileri sürdüğü savların öğrenciler arasında gitgide daha
fazla kabul gördüğünü fark ederler. Ahlaklı bir kimse,
salt varlığıyla bile etkileyici olur; çünkü varlığı etrafında
ikna edici bir hava yaratır; görünürde dar bir çevreyle
sınırlı kalsa da, bu içsel etki, dalgaların hareketi gibi fark
edilmeksizin ve durmaksızın daha uzaklara yayılır. Cas-
tellio, tehlikeli olmayı sürdürdüğüne ve boyun eğmek
gibi bir niyet taşımadığına göre, geç kalınmadan etkisiz
hale getirilmelidir. Onu tekrar sapkınlık kavgasına çek-
mek üzere birçok hileye başvurularak bir tuzak kurulur
ve üniversitedeki arkadaşlarından biri kışkırtıcı ajan gö-
revine talip olur. Son derece dostça bir mektup yazarak,
ondan sadece kuramsal bir araştırma söz konusuymuş
gibi kader öğretisine ilişkin görüşlerini açıklamasını ister.
Castellio dinleyiciye açık bir tartışmaya hazır olduğu-
nu söyler, lakin daha ilk sözlerinde dinleyicilerden biri
aniden ayağa kalkar ve onu sapkınlıkla suçlar. Castellio
maksadı derhal anlar. Kurulan tuzığa düşüp tezini sa-
vunmak yerine (zira o zaman itham edilmek için yete-
rince malzeme vermiş olacaktır) tartışmayı keser ve üni-
versitedeki arkadaşları da ona karşı her tür müdahaleyi
önler. Heyhat, Cenevre öyle kolay kolay pes etmez! Bu
sinsice numara başarısız kalınca acilen yöntem değiştiri-
rler; Castellio tartışmaya yanaşmadığı için bu kez onu

dedikodularla, hicivlerle kışkırtmaya çalışırlar. İncil çevirisini alaya alırlar, anonim küfürlerden, broşürlerden onu sorumlu tutarlar, dört bir yana menfur iftiralar savururlar: Sanki bir işaret verilmiş gibi bir anda her taraftan fırtınalar estirirler.

Oysa bu arada tarafsız kişiler, özellikle de bu işgüzarlıklar sebebiyle, özgürce konuşmaktan men edilmiş bu büyük ve gerçekten inançlı bilginin doğrudan doğruya bedenine ve canına kastedildiğini fark ederler. Özellikle de zulmün bu fesat tutumu, zulme uğrayan kişiye her taraftan dost kazandırır ve Alman Reformu'nun atası Melanchthon, hiç beklenmedik biçimde meydan okurcasına Castellio'nun yanında yer alır ansızın. Yaşamın anlamını barışmakta değil kavgada arayanların nafile gayretleri Erasmus gibi ona da itici gelmektedir; hemen Sebastian Castellio'ya bir mektup yazar: "Şimdiye kadar sana yazmadım çünkü ağırlığı altında kaldığım yoğun ve sevimsiz uğraşlarımın arasında, aslında çok hoşuma gidebilecek olan bu tür bir mektuplaşmaya pek vakit kalmıyordu. Beni bundan alıkoyan bir başka sebep de, kendini bilgelik ve erdem dostu gibi gösterenlerin kendi aralarındaki korkunç yanlış anlamaları görüp müthiş bir teessüre kapılmış olmamdır. Oysa seni yazma üslubundan dolayı her zaman takdir etmişimdir... Ve bu mektubumun, seni onayladığımın ve sana karşı kalpten sempati-min kanıtı olmasını diliyorum. Dilerim sonsuz bir dostlukla bağlı kalırız.

Sen sadece fikir ayrılıklarından değil, bazı hakikat dostlarının zalim nefretinden dolayı da müşteki olmakla, şahsen devamlı hissettiğim acıyı çoğaltmaktasın. Masalda, devlerin titanların kanından doğduğu anlatılır. Keşişlerin ektiklerinden de; saraylar, aileler, halklar üzerinde hükümran olmaya çalışan ve bilginler tarafından engellendiklerine inanan yeni sofistler yetişmekte. Ama Tanrı, sürüsünün geri kalanını korumaya kadirdir.

Bu yüzden bizler, değiştiremeyeceğimiz şeylere bilgelikle sabretmek zorundayız. Benim için yaşlılık, acılarımın hafiflemesi anlamına geliyor. Kısa zamanda göklerin kilisesine intikal etmeyi ümit ediyorum, kiliseyi sırtından ve dibinden sarsan şiddetli fırtınalardan çok uzaklara... Eğer sağ kalırsam, seninle çok şey konuşmak isterim. Elveda.

Castellio'yu koruma amacı taşıyan bu mektup derhal kopyalanarak elden ele dolaştırılır; aynı zamanda bu büyük bilgini böyle anlamsızca takip etmekten vazgeçmesi için bir uyarı olarak Calvin'e de ulaştırılır. Ve Melanchthon'un bu takdirkâr sözleri hümanist dünya çevrelerinde gerçekten de müthiş bir etki yaratır; Calvin'in en yakın dostları bile barış için ısrar ederler. Bunun üzerine büyük bilgin Baudouin, Cenevre'ye şöyle yazar: "Melanchthon'un, senin bu adamı takip edişindeki kindarlığı nasıl yargıladığını ve senin çelişkilerini onaylamaktan ne kadar uzak olduğunu görebilirsin artık. Bir yanda Castellio'ya ikinci bir iblismiş gibi davranırken diğer yanda Melanchthon'a bir melekmiş gibi hürmet etmenin gerçekten de bir anlamı olabilir mi bundan böyle?"

Heyhat, bir bağına bir şey öğretilebileceğini ya da onun yumuşatılabileceğini sanmak ne kadar da aldatıcı bir düşüncedir! Melanchthon'un koruyucu mektubu Calvin üzerinde çelişkili –ya da belki mantıklı– biçimde tam tersi bir etki yaratır. Zira hasmının üstelik bir de iltifat görmesi, nefretini artırmaya yarar sadece. Calvin, savaştan diktatörlüğü açısından, bu tür akıllı pasifistlerin Roma'dan da, Aziz Loyola de Ignacio'dan ve onun Cizvitlerinden de daha tehlikeli düşmanlar olduklarını gayet iyi bilir. Zira diğerleri için dogmaya karşı dogma, söze karşı söz, öğretiyeye karşı öğretiyeye söz konusudur; oysa burada, Castellio'nun özgürlük talebiyle, iradesinin ve ha-

reketlerinin temel prensiplerinin, bütüncül otorite fikrinin ve dogmatikliğinin anlamının sorgulanmakta olduğunu hissetmektedir. Ve bütün savaşlarda, kendi saflarında bekleyen pasifistler en militan düşmandan daha tehlikelidir. Melanchthon'un mektubu dünyanın gözünde Castellio'nun itibarını arttırdığı için Calvin onun adını silmekten başka bir hedef kabul etmez olur. Esas kavga da o andan itibaren başlamış olur; süngü süngüye savaş...

Burada artık bir imha savaşının söz konusu olduğunun kanıtı, Calvin'in şahsen ortaya çıkmasıdır. Serveto olayında, sıra son ve nihai darbeye geldiği anda kılıcı eline almak üzere kuklası Nicholas de la Fontaine'i kenara itmiş olduğu gibi bu kez de maşası De Bèze'i kullanmaktan vazgeçer. Mesele artık haklılık ya da haksızlık, İncil ya da yorumu, gerçeklik ya da gerçekdışılık değildir. Daha ötesidir: Castellio'nun işini hızla, kesinkes, sonsuza kadar bitirmektir. Gerçi o sıralar saldırmak için iyi bir fırsat yoktur elinde; çünkü Castellio geri çekilmiş, kendini işlerine vermiştir. Bulunamayan sebep, suni olarak yaratılır ve nefret edilen kişiyi pataklamak üzere rasgele sopaya sarılır. Calvin bahane olarak ajanlarının gezgin bir tüccardan aldığı anonim bir yergi yazısını kullanır; gerçi Castellio'nun bu yazının müellifi olduğuna dair en ufak bir kanıt yoktur. Ama "*Carthaginem esse delendam*"¹ misali, Castellio yok edilmelidir ve Calvin, Castellio'nun yazmadığı bu kitabı, yazarını çok adice ve çok ağır hakaretlere boğmak için dayanak olarak kullanır. Polemik yazısı *Calumniae nebulonis cujusdam*², bir teoloğun bir başka teoloğa yazdığı bir kitap değil; taşkın bir öfke patlamasıdır: Castellio, arabacıların bile birbirine edemeye-

1. (Lat.) Kartaca yok edilmelidir. III. Pön Savaşı sırasında Romalı Devlet Adamı Marcus Porcius Cato'ya (Yaşlı Cato) atfedilen bir söz. (Ç.N.)

2. (Lat.) Bir Sefilin İftiraları. (Y.N.)

ceği adice hakaret sözcükleriyle bir hırsız, bir alçak, Tanrı'ya küfreden biri olarak anılır. Basel Üniversitesi'nin profesörü güpegündüz odun çalmakla itham edilir ve nefretin verdiği sarhoşluk içinde hiddet dozu sayfadan sayfaya artan bu yazı nihayet köpüren bir öfke çığlığıyla sona erer: "Tanrı seni yok etsin iblis!"

Calvin'in bu küfür yazısı, tarafgirlik hırsının belli bir entelektüel seviyeye sahip bir adamı nasıl alçaltabileceğinin ilginç bir örneği sayılabilir. Ama aynı zamanda, tutkularına gem vuramadığında bir politikacının, politik olmaktan ne denli uzaklaşabileceğine dair de bir uyarı oluşturur. Şerefli bir adamın korkunç bir haksızlıkla karşı karşıya olduğu izlenimini edinen Basel Üniversitesi Kurulu, Castellio'nun yazma yasağını kaldırır. Avrupa çapında bir üniversite, göreve getirdiği bir profesörün bütün hümanist dünyanın önünde adi bir odun hırsızı, bir alçak, bir serseri olarak itham edilmesini onuruyla bağdaştıramaz. Konu artık "öğreti" üzerine tartışma değil, açıkça şahsi ithamlara ve alçakça itibarsızlaştırmaya varınca Castellio'nun resmen karşılık vermesine senato tarafından müsaade edilir.

Castellio'nun cevap yazısı, insancıl ve insanca polemikler için misal oluşturacak nitelikte ve gerçekten heyecan verici bir örnek olarak biçimlenir. En aşırı ölçülerdeki kin dahi bu yürekten hoşgörülü adamı nefretle zehirleyemez, hiçbir adilik onu adileştiremez. Daha başlangıç cümlesinde bile ne denli sükûnet ve nezaket saklıdır. "Bu açıktan tartışma ortamına isteksizce katılıyorum. Seninle köylüler gibi kilisenin itibarına zarar verebilecek hakaretlerle değil, kardeşlikle ve İsa ruhu içinde tartışabilmek benim için çok daha arzu edilir bir durum olurdu. Lakin barış içinde bir ilişki sürdürme hayalim sen ve dostların tarafından imkânsız bir hale getirildi, bu

nedenle senin hırslı saldırılarına itidal içinde cevap vermem de Hristiyanlık görevimle bağdaşmaz sanırım." Castellio önce Calvin'in *Nebulo* yazısının ilk nüshasında onu resmen o malum yerginin yazarı olarak nitelemekle dürüst davranmamış olduğunu; ancak ikinci nüshasında –kuşkusuz ki yanılığının farkına varmış olarak– kendisini artık hiçbir biçimde tek kelimeyle bile o yerginin yazarı olmakla itham etmemekle birlikte, haksız yere suçlamış olduğunu da dürüstçe itiraf etmediğini, böylece açık yürekli davranmamış olduğunu belirtir. Castellio, Calvin'i sert bir hamleyle köşeye kıştırır. "Evet mi, yoksa hayır mı? O yazıyı bana haksız yere mal ettiğini biliyor muydun? Buna ben karar veremem. Ama sen, ya gerçek olmadığını bildiğin halde böyle bir suçlamada bulundun; bu sahtekârca bir tavidir. Ya da henüz pek emin olmadığın halde böyle davandın; o zaman da suçlaman en azından isnatsız bir suçlamadır. Biri ya da diğeri, her iki durumda da tutumun hiç güzel değil çünkü ileri sürdüğün hiçbir şey gerçek değil. Ben o metnin yazarı değilim ve basılsın diye Paris'e asla yollamadım. Yayımlanması suç ise, o zaman suçlusu olarak senin kendini şikâyet etmen gerekir; çünkü onu ilk duyuran sen oldun."

Calvin'in ne denli sudan bahanelerle saldırdığını açıkladıktan sonra Castellio saldırının biçimsel kabalığına yönelir: "Hakaret bulmakta pek yaratıcısın ve dudakların, kalbinden taşanları aktarıyor. Latince yazdığın karalamanda beni peş peşe kâfir, müfteri, mücrim, havlayan köpek, cahil ve hayvansı bir küstah, kutsal yazıyı tahrif eden bir inançsız, Tanrı'yla alay eden bir deli, inancı küçümseyen, utanmaz bir kişi, bir kez daha, pis köpek, saygısız ve saldırgan, çarpık ve sapık bir kafa, bir serseri ve *mauvais sujet*, bir haylaz olarak niteliyorsun. Sekiz kez sefil olarak tanımlıyorsun (*nebulo* kelimesini ben böyle tercüme ediyorum); bütün bu kötülüklere, iştahla iki sayfa ayırı-

yorsun ve kitabına 'Bir Sefilin İftiraları' adını veriyorsun, son cümlesi de şöyle: 'Tanrı seni kahretsin iblis!' Aradaki her şey de aynı tarzda; bu üslup havari ciddiyetine, Hıristiyan merhametine sahip bir din adamına yakışır bir üslup mu? Böyle esinler veriyorsan eğer, yönettiğin halka da yazık; üstatlarına benzedikleri doğruysa eğer, öğrencilerine de! Bana gelince, bu hakaretler, umurumda bile değil... Bir gün gelecek, çarmıha gerilmiş olan hakikat dırilecek ve sen, Calvin, kendi adına, aynı biçimde İsa'nın uğruna can vermiş bir adamı boğduğun hakaretler için Tanrı'ya hesap vereceksin. Gerçekten hiç mi utanç duymuyorsun, ruhunda İsa'nın sözlerini hiç mi hissetmiyorsun: 'Sebepsiz yere kardeşine karşı hiddete kapılanlar, yüce divana çıkacaktır.' Ve 'kardeşine kötü diyenler karanlıklara atılacaktır.'" Kendi lekesizliğine olan sağlam güven hissiyle Castellio, Calvin'in temel suçlamasını, Basel' de odun çaldığını, adeta eğlenerek boşa çıkarır. "Bu, benim işlemiş olmam durumunda, gerçekten de çok ağır bir suç olurdu," diye alay eder. "Ama iftira etmek de aynı derecede ağır bir suçtur. Farz edelim ki bu gerçek ve ben gerçekten çaldım, senin öğrettiğin gibi, kaderimde yazılı olduğu için çaldım," (bu, Calvin'in kader öğretisine göz kamaştırıcı bir göndermedir), "O zaman neden hakaret ediyorsun? Tanrı bana bunu takdir ettiği için, çalmaktan başka çare bırakmadığı için merhamet duymam gerekmez miydi bana? Hırsızlık yaptım diye neden dünyayı velleveye veriyorsun? Gelecekte yine çalmamı önlemek için mi? Ama ben mecburen, ilahî bir takdir gereği çalışıyorsam, o zaman yazılarında bu çaresizliğimden dolayı beni bağışlaman gerekirdi. Böyle bir durumda hırsızlıktan uzak durmam, boyuma bir sınır koymam kadar imkânsız bir şey olurdu."

Bu iftiranın anlamsızlığını ortaya koyduktan sonra Castellio nihayet gerçekte olup biteni anlatır. Rhein Neh-

ri'nin taştığı esnada başka yüzlerce kişinin yaptığı gibi bir zıpkın yardımıyla akıntıda sürüklenen odunları toplamıştır; bu da elbette ki, her yerde bilindiği gibi sadece, selde sürüklenen ağaçların serbest mülkiyet kapsamında sayılması suretiyle yasalarca izin verilmiş bir eylem değil, odun yığınlarının köprüleri tehdit etmesi yüzünden belediyece resmen teşvik edilen bir iştir. Dahası Castellio bu hırsızlığı, aslında hayati tehlike taşıyan yardım çalışması karşılığında –diğer “hırsızlar” gibi– Basel Şehri Senatosu'ndan ödül olarak *quaternos solidos* (bir altın paranın yaklaşık çeyreği) bir ödeme aldığını da ispat edebilecek durumdadır. Bu saptamadan sonra Cenevre kliği, Castellio'nun yerine Calvin'i itibarsızlaştıracak böyle budalaca bir iftirayı tekrarlamaya cesaret edemez.

Burada inkâr etmenin de gerçeği farklı göstermenin de faydası yok. Calvin politik ve ideolojik düşmanını ne pahasına olursa olsun bertaraf etmek hırsıyla, Serveto olayında olduğu gibi gerçeği pervasızca çiğnemeye çalışmıştır. Castellio'nun insani davranışlarında en küçük bir leke bile bulmak mümkün değildir. Castellio, “Yazdıklarım hakkında herkes bir hükme varabilir,” diye karşılık verme rahatlığına sahiptir, “nefret gütmmediği sürece insanların yargıları beni korkutmaz. Kişisel yaşamımın yoksulluğunu, çocukluğumdan bu yana beni tanıyan herkes teyit edebilir ve gerek görülseydi, sayısız tanık bulabilirdim. Ama buna hiç gerek var mı? Bunun için senin ve senin yandaşlarının tanıklığı yetmez mi? Hatta öğrencilerin bile hayat şartlarım hakkında hiçbir şüpheyeye yer olmadığını birkaç kez teslim etmek zorunda kaldılar. Benim öğretimim seninkinden ayrıldığı noktada ise, benim yanıldığımı ileri sürmekle yetinmek zorunda kaldılar. Hakkımda böyle şeyler yaymaya, üstelik bunu Tanrı'nın adına yapmaya nasıl cüret edersin? Sadece nefret ve öfkeyle yapılmış suçlamalar için Tanrı'nın tanıklığı

üzerine yemin etmenin ne kadar korkunç bir şey olduğunu görmüyor musun?

Ama ben de Tanrı'ya sesleniyorum. Sen onun adını, beni insanların önünde en çılgın biçimde suçlamak niyetiyle anmaktayken, beni haksız yere suçladığın için sesleniyorum. Eğer ben yalan söylüyorsam, sen gerçeği dile getiriyorsan, Tanrı'dan beni suçuma göre cezalandırmasını dilerim ve insanlardan da canımı ve onurumu almalarını isterim. Ama eğer ben doğruyu söylemişsem ve sen yalan yere suçlamışsan, Tanrı'ya, kendi adıma, beni düşmanlarımdan tuzaklarından koruduğu için, senin adına da, günü gelince günahların ruhunun selamete ermesini engellemesin, ölmeden önce nedamet getirme fırsatı versin diye dua ederim."

Özgür ve önyargısız bir insanın, aşırı özgüven duygusu içinde kaskatı kesilmiş biri karşısında gösterdiği ne büyük bir farklılık, ne büyük bir üstünlüktür bu! İnsancıl ile kuramcı tabiat arasındaki; kendi düşüncesine sahip olmaktan başka bir şey istemeyen esnek insanlar ile bütün dünyayı kendi taklitçiliğine ve duacılığına indirgemek dışında herhangi bir şeye tahammül edemeyen bilgiçler arasındaki ezeli çelişki. Bir yanda ölçülü tarzıyla temiz ve berrak bir vicdan konuşmaktadır, öte yanda tehdit ve yeminlerle öfkeli bir egemenlik hırısı, haykırarak üste çıkmaya çalışmaktadır. Ama hakiki bir safiyet hiçbir zaman nefrete teslim olmaz. Temiz şeyler, zihinleri bağınazlıkla zorlayarak değil, kendine hâkim olarak ve itidal içinde, sükûnet içinde başarılıdır.

Buna karşılık tarafgir kimseler için önemli olan asla hakkaniyet değil, zaferdir. Hak vermek değil, hakkı ellerinde tutmak isterler. Castellio'nun yazısı yayımlanır yayımlanmaz saldırı yeniden başlar. Gerçi Castellio'ya yöneltilen "köpeklik", "hayvanlık" gibi şahsi hakaretler ve

sözde odun hırsızlığına dair basit masallar utanç verici biçimde çökmüştür; aynı telden çalmaya Calvin bile cesaret edemez. Bu nedenle de saldırılar başka bir alana, teoloji alanına kaydırılır; son iftiraların daha mürekkebi kurumadan Cenevre matbaaları harekete geçer ve Théodore de Bèze ikinci kez öne çıkarılır. Ustasına, gerçeklere olduğundan daha sadık kalarak İncil'in, resmî Cenevre baskısının (1558) önsözüne Castellio'ya yönelik öylesine kötü niyetli, gammazca bir saldırı koyar ki, bulunduğu yer bakımından bu, neredeyse Tanrı'ya küfredilmiş etkisi yaratır. "İblis, eski düşmanımız," diye yazar De Bèze, "bir zamanlar yaptığı gibi Tanrı sözünün yayılmasını durduramayacağını anlayınca, şimdi daha tehlikeli bir biçimde saldırıya geçti. Uzun zamandır İncil'in Fransızca çevirisi yoktu, daha doğrusu, Kutsal Yazı'nın bu ismi hak edecek bir çevirisi yoktu; ama şimdi iblis, savruk ve küstah ruhlu tercümanlar bulmuş kendine; eğer Tanrı vaktinde dur demezse belki daha da fazlasını bulacak. Bir misal vermem istenirse, İncil'in Sebastian Castellio tarafından Latince ve Fransızcaya çevrilmesini gösteririm; nankörlüğü ve küstahlığıyla olduğu kadar kilisemizin onu doğru yola sevk etmek için sarf ettiği gayretler nedeniyle de tanınır. Onun için, adını (şimdiye kadar olduğu gibi) daha fazla saklamamayı, iblisin seçtiği bu adamdan kendilerini korumaları için bütün Hıristiyanları uyarmayı bir vicdan görevi sayıyoruz."

Bir bilgin, engizisyona daha üstü açık ve daha kasıtlı bir biçimde ihbar edilemez. Lakin "iblis tarafından seçilen" Castellio'nun da daha fazla suskun kalması gerekmez; saldırıların seviyesizliğinden tiksinen ve Melanchthon'un koruyucu mektubundan cesaret bulan üniversite senatosu, haksızlığa uğrayan bu adama bir kez daha konuşma izni verir.

Castellio'nun Bèze'e verdiği cevap derin, neredeyse

mistik bir kederle yüklüdür. Onun gibi din adamlarının böylesine gemlenemez bir nefret duyabilmeleri, bu temiz hümanistin indinde sadece merhamet uyandırır. Calvin yandaşlarının hakikati değil, kendi hakikatlerinin tekeli umursadıklarını ve bundan önceki dinî ve politik düşmanları gibi kendisini de ortadan kaldırmadıkça rahat etmeyeceklerini bilmektedir gerçi. Soylu duyguları yine de bu nefret çukuruna inmemekte direnir. "Şehir meclisini beni öldürtmek için kışkırtıp teşvik ediyorsunuz" diye yazar peygamberce bir önseziyle. "Kitaplarınızla resmen açıklamış olmasaydınız, emin olsam bile böyle bir iddiada bulunmaya cesaret edemezdim; ancak, öldüğüm takdirde size cevap veremem. Hâlâ yaşıyor olmam sizin için gerçek bir kâbus; meclisin baskılarınıza boyun eğmediğini, şimdilik eğmediğini görünce –bu yakında değişebilir– dünyanın benden nefret etmesine, beni dışlamasına çalışıyorsunuz." Hasımlarının apaçık canına kastettiklerinin bilincinde olan Castellio sadece onların vicdanını hedef alır. "Söyleyin bana," diye sorar İncil'in hizmetkârlarına, "Bana karşı tutumunuzu hangi bakımdan İsa'ya yakıştırabilirsiniz? Hainin onu hafiyelere teslim ettiği anda bile o, iyilikle konuşur ve çarmıha geriliyken celladı için dua eder. Ya siz? Bazı öğretilerde ve düşüncelerde sizden ayrıldığım için, dünyanın bütün ülkelerinde peşime düşüyor, başkalarının da bana karşı aynı şekilde gazele davranmaları için onları kışkırtıyorsunuz... Tutumunuz onun tarafından, 'Kardeşinden nefret eden katildir,'¹ diye kökten bir yargıyla karşılandığında kim bilir nasıl bir acı hissedeceksiniz içinizde... Bunlar, teolojik perdelemelerden kurtarıldığında herkesin erişebileceği hakikatin açık kurallarıdır; sizler, kendiniz

de bunları sözlerinize, kitaplarınıza bizzat öğretiyorsunuz. Neden hayatınızda da kabul etmiyorsunuz?"

Castellio, Bèze'in sadece öne sürülmüş bir maşa olduğunu bilmektedir. Bu caniyane nefret ondan değil, Calvin'den; kendininki dışında bütün tefsir çalışmalarını yasaklamak isteyen o zihniyet despotundan kaynaklanmaktadır. Bu yüzden De Bèze üzerinden doğrudan Calvin'e hitap eder. Heyecanlanmadan, gözlerinin içine bakarak karşısına çıkar. "Kendine Hristiyan payesini tanıyor sun, Protestanlığı kabul ediyorsun, heyecanla Tanrı'ya sarılıyor, onun emirlerini isteklerini öğrenmiş olmakla övünüyorsun, Protestan inancına vâkıf olduğunu iddia ediyorsun. Bunları başkalarına öğretiyorsan neden kendin de öğrenmiyorsun? Kürsünden vaaz verdiklerine iftira etmemelerini söylerken neden kitaplarını iftiralarla dolduruyorsun? Sözde kibirim yüzünden beni kesin olarak yenik düşürmeye çalışırken neden sanki Tanrı'nın meclisinde oturmuşsunuz da, o da size yüreğinin sırlarını açmış gibi bu kadar kibirli, bu kadar kendini beğenmiş, kendinden bu kadar emin davranıyorsunuz? Kendinize gelin artık nihayet ve daha fazla gecikmemeye bakın. Mümkün olursa eğer, bir an için kendinizden şüphe duyun; o zaman başkalarının gördüklerini göreceksiniz. Sizi yiyip kemiren bu hodbinliği, başkalarına ve özellikle de benim şahsıma duyduğunuz nefreti bırakın. Birbirimizle hoşgörü içinde yarışalım; o zaman fark edeceksiniz ki, benim inançsızlığım, tıpkı bana yüklemek istediğiniz utanç gibi gerçekdışıdır. Bırakın birkaç noktada sizin öğretinizden sapayım. İnançlı insanlar arasında fikir farklılıkları olsa da yüreklerindeki beraberliğin baki kalabilmesi arzu edilecek bir şey olmaz mı?

İnsancıl ve barışçıl bir ruh, bağnazlara ve kuramcılara hiçbir zaman bundan daha ılımlı bir karşılık veremezdi; daha önce sözleriyle fevkalade bir biçimde ifade et-

miş olduğu gibi, Castellio zorla dayatılan bu kavgada insanca tavrıyla da hoşgörü fikrini bir kez daha örnek alması bir biçimde ortaya koyar. Küçümsemeye karşı küçümseme, nefrete karşı nefretle cevap vermek yerine –“Sizin bana karşı ileri sürdüğünüz şeyleri ben size karşı ileri sürmüş olsaydım kaçacak yer bulamazdım; ne bir dünya ne bir ülke...” sözleriyle– kavgaya, kendi anlayışına göre din adamları arasında her zaman olabilecek insanı bir tartışma olarak son vermeye çalışır bir kez daha. Cinayet baltasıyla kendisini hedef almış olsalar da, hasımlarına bir kez daha barış elini uzatır. “Sevgili İsa adına rica ediyorum sizden: özgürlüğüme saygı gösterin, gerçekdışı suçlamalarla yüklenmeye nihayet bir son verin. Bırakın ben de size izin verildiği, benim de gönülden desteklediğim gibi, bir zorlama olmaksızın kendi inancımı kabul edeyim. Öğretileri sizinkinden ayrılan herkesin her zaman yanılığında, tanrısız olduklarına vehmetmeyin, onları hemen sapkınlıkla suçlamayın... Ben, başka pek çok inanan gibi Tanrı’nın sözlerini sizden farklı yorumluyor olsam da İsa’ya bütün kalbimle inanıyorum. Elbette ki ikimizden biri yanılıyor olabilir ama yine de, belki de sırf bu yüzden diğerini sevelim! Rabbimiz yanılanlara gerçeği gösterecektir nasıl olsa. Kesin olarak bildiğimiz ya da bilmemiz gereken tek şey, sizin de, benim de Hristiyanlık sevgisine olan yükümlülüğümüz. Bunu sürdürelim, sürdürmekle de bütün karşıtlarımızın ağzını kapatalım. Siz kendi fikrinizi mi doğru sayıyorsunuz? Başkaları da kendi fikirleri için aynı şeyi düşünüyorlar: O zaman daha bilge olanlar, kendilerini bilge oldukları kadar kardeşçe bir biçimde ortaya koymalı ve bilgelikle riyle böbürlenmemeliler. Zira Tanrı her şeyi bilir, kibirliye diz çöktürür, alçakgönüllüyü yüceltir.

Bu sözleri size büyük bir sevgi arzusuyla söylüyorum. Size sevgi ve Hristiyanlığın barışını sunuyorum. Si-

zi de sevgiye davet ediyorum ve bunu bütün kalbimle yaptığıma Tanrı'nın ve onun yaşayan ruhu önünde yemin ediyorum.

Ama bana karşı nefretle savaşmaktan vazgeçmeyecekseniz, sizi Hıristiyanlığın sevgisine razı etmeme izin vermeyecekseniz, o zaman bundan böyle susarım. Tanrı yargıcımız olsun, ona olan sadakatimiz ölçüsünde ikimiz arasında seçimini O yapsın."

Böylesine sürükleyici, böylesine insani, derin bir barış çağrısının dindar bir hasmın duygularını yumuşatamamış olması anlaşılır şey değil. Zira kendininkiler dışında –en insancası bile olsa– bütün düşüncelere duyarsız kalmak, bir fikre saplanıp kalmış ideologların dünyevi tabiatlarının inatçılığına yaraşır bir şeydir. Düşüncedeki tek-yönlülük, davranışlara kaçınılmaz olarak haksızlık olarak yansır ve bir insan ya da halk bir ideolojinin bağınazlığına saplanıp kalınca anlayış ve hoşgörüyü yer kalmaz. Resmi olarak vaaz vermeyen, propaganda yapmayan, kavgaya karışmayan, dünyada kendi zihniyetini bir başkasına zorla dayatmak konusunda en küçük bir hırs taşımayan; sadece barış isteyen bu adamın sarsıcı uyarıları Calvin üzerinde hiçbir etki yaratmaz: sofu Cenevre, bu Hıristiyanca barış çağrısını "rezillik" diyerek geri çevirir. Ve derhal istihza ve tahrik zehirleriyle dolu yeni bir yayılım ateşine başlar. Castellio'yu şüpheli ya da en azından gülünç duruma düşürmek üzere yeni, belki de hepsinden daha kalleşçe bir yalan konur sahneye. Cenevre halkına tiyatro eğlenceleri günah sayılıp yasaklanmış olduğu halde Cenevre Semineri'nde Calvin'in öğrencilerine "dini" bir okul komedisi çalıştırılır; oyunda, Castellio'yu çağrıştıran "*de parvo Castello*" isimiyle biri, iblisin başuşağı olarak sahneye çıkarılır ve ona şu dizeler söylenir:

Quant à moy, un chacun je sers
Pour argent en prose oy en vers
Aussi ne vis-je d'aultre chose...¹

Havariler gibi yoksulluk içinde yaşayan bu adam hakkında, kalemini para karşılığında sattığı, kimi Katolikler adına parayla tutulmuş bir kışkırtıcı olarak saf hoşgörü öğretisine karşı mücadele ettiğine dair bu son iftira da, şüphesiz ki Calvin'in izniyle ve bu Hristiyanlık önderinin, bu İncil yorumlayıcısının teşvikiyle, utanmazca ortaya atılmıştır. Lakin ister gerçek olsun ister iftira; bunun Kalvencilerin tarafgir nefretleri bakımından çoktandır önemi kalmamıştır. Benliklerini tek bir düşünce kaplamıştır: Castellio'yu Basel Üniversitesi'ndeki kürsüsünden koparmak, yazılarını, hatta yazılarının yanında belki kendisini de yakmak.

Cenevre'de, mutat ev aramaları esnasında iki yurttaşın, üzerinde Calvin'in o görkemli basılma ruhsatının bulunmadığı bir kitapla yakalanmaları -bu başlı başına suç oluşturan bir eylemdir- hiddetli kindarların işine yarayacak bir keşif olur. *Conseil à la France désolée*² adlı bu küçük kitapta ne müellifinin adı ne de basım yeri belirtilmiştir; dolayısıyla adamakıllı bir sapkınlık marifeti gibi kokmaktadır. Bu iki yurttaş derhal ite kaka kilise mahkemesinin önüne çıkarılır. Parmak mengenesi ve işkence çığırığı korkusuyla bu yazıyı Castellio'nun yeğenlerinden birinden ödünç aldıklarını itiraf ederler ve avcılar kıstırdıkları yaban avını ele geçirmek üzere fanatik bir atılganlıkla, bu taze izi sürer.

Gerçekten de "hatalarla dolu bu berbat kitap" Cas-

1. (Fr.) Bana gelince ben para karşılığı hizmet verir / yazılar, dizeler yazarım / başka şeyler de... (Ç.N.)

2. (Fr.) Üzgün Fransa'ya Nasihat. (Y.N.)

tellio'nun yeni eserlerinden biridir. Bir kez daha o eski, iflah olmaz kilise kavgasını Erasmus tarzı bir gayretle barışçıl bir sonuca bağlamak üzere uyarıda bulunma "hatasına" düşmüştür. Dinî tahriklerin sonunda sevgili Fransa'sında da kanlı meyveler vermeye başlamış olmasına, Protestanların (Cenevre'nin gizli onayıyla) orada Katoliklere karşı silaha sarılmalarına suskun biçimde seyirci kalmak istememiştir. Aziz Bartolomeus Yortusu Kırımı'nı ve Katolikler ile Huguenot'lar¹ arasındaki iç savaşı önceden sezinlemişçesine, böylesi kan dökülmesinin anlamsızlığını son anda bir kere daha ortaya koymayı kendine görev bilir. Aslında öğretilerin ne biri ne de diğeri yanlıştır, diye açıklar. Yanlış olan ve suç oluşturan şey, her zaman için sadece bir insanı şiddet kullanarak inanmadığı bir dine zorlamaktır. Bu dünyada bütün kötülükler, daima "*forcement des consciences*", dar kafalı bağnazlığın vicdanlara zorla hükmetmek için başvurdukları kana susamış gayretlerden kaynaklanır. Ancak birini içtenlikle kabul etmediği bir inanca zorlamak sadece ahlakdışı ve hukuksuz olmakla kalmaz, diye savunur, bu aynı zamanda anlamsız ve saçma bir şeydir. Zira bir ideolojiye zorla taraftar toplamak, sahte inançlılar yaratır; baskı propagandalarının parmak mengeneli işkence yöntemleri, bir tarafa bağlı olanları sadece dışsal ve sayısal olarak çoğaltır. Aslında, böyle şiddete bağlı yöntemlerle inancından dönmüş kişiler, dönmeler yaratan ideolojiler, sahte matematikleriyle dünyayı; ama her şeyden önce kendilerini kandırır. Zira –ve Castellio'nun bu sözleri her zaman için geçerlidir– "Olabildiğince çok sayıda taraftar toplamak isteyenler, bu amaçla daha çok insana baskı uygulayanlar, tıpkı içinde az miktarda şarap bulu-

nan bir fıçısı olup da şarabı çoğaltmak amacıyla içine su dolduran budalalara benzerler; oysa bu yolla şarabını çoğaltamaz, sadece fıçıdaki iyi şarabı bozmuş olurlar. Bir dini zorla dayattığınız kimselerin gerçekten de yürekten inandıklarını asla iddia edemezsiniz. Özgür olsalardı, yürekten inandığım tek şey sizin tiran olduğunuz, derlerdi, bana dayattığınız şeyin de bir değeri yok. Kötü bir şarap insanlara zorla içiriliyor diye daha iyi olmaz."

Tekrar tekrar ve her seferinde yeni bir tutkuyla dile getirir Castellio inancını: Hoşgörüsüzlük kaçınılmaz olarak savaşa sürükler, hoşgörü ise barışa. İdeolojiler menegenelerle, savaş baltalarıyla ve toplarla değil, sadece kişisel olarak ve içten gelen bir itikatla yayılır; sadece karşılıklı anlayışla savaşların önü alınabilir ve fikirler bir araya gelebilir. Bırakın Protestan olmak isteyen Protestan olsun, Katolikliğe sadakatle inananlar, Katolik kalsın: Ne birini ne de diğerini zorlamalı. İki mezhebin Nantes'ta bir neslin, anlamsızca kurban edilmiş on binlerin yüz binlerin mezarları üzerinde barış için bir araya gelmelerinden bir kuşak önce, yalnız ve acılı bir hümanist, Fransa için Hoşgörü Fermanı'nı tasarlamaktadır burada. "Fransa, sana verdiğim öğüt, vicdanlara zorla hükmetmeye, onlara zulmetmeye, onları öldürmekten vazgeçmen; bunun yerine ülkende İsa'ya inanan kim varsa, Tanrı'ya yabancı bir inançla değil, kendi inancıyla ibadet etmesine izin vermdir."

Fransa'ya yapılan, Katolikler ile Protestanlar arasında böyle bir uzlaşma teklifi, Cenevre'de tabii ki suçların en büyüğü anlamına gelir. Zira o esnada Calvin gizli diplomasisiyle Fransa'da zorla Protestanlık savaşlarını başlatmakla meşguldür; saldırgan kilise politikası için bu insancıl pasifizmden daha istenmedik bir şey olamaz. Castellio'nun barış yazısını örtbas etmek için bütün manivelalar harekete geçirilir. Dört bir yana haberler uçar, bütün Pro-

testan otoritelere rica mektupları yazılır; sonunda Calvin'in örgütlü kışkırtmaları sonucu 1563 Ağustos'unda Reform Kiliseleri Genel Meclisi'ne bir karar aldırılır. "Kiliseye, *Conseil à la France désolée* adlı bir kitabın yayımlandığı ve yazarının Castellio olduğu bilgisi verilmiştir. Bu çok tehlikeli bir kitaptır, bundan sakınılmalıdır."

Castellio'nun "tehlikeli kitabı" bir kere daha henüz yayımlanmadan –fanatizm açısından(!)– başarıyla susturulmuştur. Ama şimdi sırada bir insan vardır: Sarsılmaz, eğilip bükülmez, dogma ve doktrin karşıtı bir adam! Buna da nihayet bir son verilmelidir; ağzı kapatılmakla kalmamalı, beli kırılmalıdır! Castellio'ya boyunduruk takmak üzere bir kez daha De Bèze ortaya çıkarılır. *Responsio ad defensiones et reprehensiones Sebastiani Castellionis*¹ adlı yazısı Basel papazına ithaf edilmiştir, kilise makamlarına yönelik bu ithaf bile başlı başına Castellio'ya karşı işletilen manivelanın nereye dayanacağını göstermektedir. Dini mahkemenin bu sapkın ve sapkın dostuyla ilgilenmesinin zamanı geldi, geçiyor, diye sitem eder De Bèze. Bunun için bu dindar teolog çılgınca bir karmaşıklık içinde Castellio'yu, yalancı, kâfir, kötü bir Anabaptist, kutsal öğretiyi kirleten, kokuşmuş bir laf ebesi; yalnız sapkınların değil, evliliğe ihanet edenlerin, suçluların tümünün hamisi olarak damgalar. Son olarak da samimi bir biçimde onu, savunmasını iblisin işliğinde hazırlamış olan canı olarak adlandırır. Gerçi öfkesinin telaşı içinde bu kaba hakaretler öylesine rasgele üst üste yığılmıştır ki birbiriyle çelişir, birbirini çürütür niteliktedir. Bu salyalar akıtan telaşlı vaveylanın açık ve net olarak ifşa tek ettiği şey, Castellio'yu susturmak ve tercihen öldürmek gibi caniyane talebidir.

1. (Lat.) Sebastian Castellio'nun Suçlama ve Savunmasına Yanıt. (Y.N.)

Bèze'in yazısı, engizisyon mahkemesine çoktandır yapılmış olması gereken bir suç duyurusu anlamına gelmektedir; ihbar etmek niyeti, peştamalını atmış, bütün çıplaklığıyla meydan okurcasına görünür olmuştur. Zira Basel Sinodu hiçbir yanlış anlamaya yer bırakmaksızın, Castellio'yu vakit kaybetmeden adi bir suçlu gibi yakalamak üzere sivil makamları harekete geçirmeye davet edilmektedir; Bèze, yargı kurulunu harekete geçirmek için şahsen birkaç günlüğüne Basel'e gelir. Ama yazık ki sabırsızlığının karşısında biçimsel bir formalite vardır. Basel yasalarına göre bir işlem başlatabilmek için her zaman makamlara açık bir isimle yapılmış yazılı bir ihbar gerekmektedir; ancak bu asla basılmış bir kitap olamaz. Tabi ve doğru olan, o esnada Calvin ya da De Bèze'in Castellio'dan fiilen bizzat davacı olmak istemeleri ve böyle yazılı bir ihbarı ilgili makamlara kendi isimleriyle sunmaları olurdu. Lakin Calvin yine –Serveto olayında iyi sonuç vermiş olan– eski yöntemine bağlı kalır: Sorumluluğunu kendi üstlenmek yerine, yetkili makamlara şikâyetle bulunma işini uygun gördüğü bir üçüncü kişiye bırakır. Bu sahtekârca süreç, tıpkı Viyana'da ve Cenevre'de olduğu gibi işler. 1563 Ekim'inde De Bèze'in kitabının yayımlanmasından hemen sonra, hiçbir yetkisi olmayan bir adam, Adam von Bodenstein diye biri, sapkınlıkları nedeniyle Castellio aleyhine Basel Şehir Meclisi'ne yazılı bir şikâyetle bulunur. Oysa bu Adam Bodenstein, katı inançlılığın avukatlığına soyunacak son kişidir; zira bu adam, Luther'in tehlikeli bir spiritüalist olarak Wittenberg Üniversitesi'nden kovduğu şaibeli Karlstadt'ın oğlundan başkası değildir; aynı şekilde dindarlıktan son derece uzak Paracelsus'un¹ öğrencisi olarak

1. Phillipus Theophrastus Bombastus von Hohenheim (1493-1541): Tıpta kimyanın önemli bir rolü olduğunu belirleyen gezgin Alman hekim ve simya bilgini. (Y.N.)

Protestan kilisesinin sağlam direklerinden biri sayılamaz. Fakat anlaşılan De Bèze, Basel ziyareti esnasında Bodenstein'i bu acınası hizmet için ikna etmeyi başarmıştır; zira meclise sunduğu dilekçede o kitapta yer alan, bir yandan Katolik, bir yandan Anabaptist, üçüncüsü hür düşünceli, dördüncüsü Tanrı'yı inkâr eden ve üstüne üstlük evliliğe ihanet edenlerin ve suçluların hamisi, şeklinde Castellio'ya yönelik karmakarışık hakaretimiz iddiaları kelimesi kelimesine tekrarlar. Ama doğru da olsa, yalan da, (resmî olarak şehir meclisine yazılmış, bugüne kadar kalmış) bu şikâyet dilekçesiyle hukuk yoluna şeklen adım atılmıştır. Kayda geçen bir belge söz konusu olunca Basel Mahkemesi için soruşturma açmaktan başka yol kalmamıştır. Calvin ve yandaşları amaçlarına erişmişlerdir; Castellio sapkın olarak mahkemede sanık sandalyesinde oturmaktadır.

Aslında bu aptalca suçlama furyasına karşı kendini savunmak Castellio için kolaydır. Çünkü Bodenstein gözü kararmış telaşı içinde onu aynı anda o kadar çelişkili şeyle birden suçlamaktadır ki, bunların inanılır olmadığı açıkça görünmektedir. Ayrıca Castellio'nun Basel'deki lekesiz yaşama biçimi çok iyi bilinmektedir; Serveto'da olduğu gibi hapse atılması, zincire vurulması, sorularla işkence edilmesi pek kolay değildir; üniversitenin profesörü olarak suçlamalara karşı kendini savunmak üzere önce senatoya davet edilir. Davalısı Bodenstein'in –gerçekten de olduğu gibi– öne sürülmüş bir kukla olduğunu açıklaması, şikâyetçi olmak istiyorlarsa eğer, kararın asıl sahipleri olan Calvin ile Bèze'in şahsen ortaya çıkmalarını talep etmesi meslektaşları açısından yeterli olur. “Beni böylesi bir tutkuyla itham ediyorlarsa, kendimi savunmama izin vermenizi sizden bütün kalbimle rica ediyorum. Calvin ve De Bèze iyi niyetlilerse eğer, kendileri ortaya çıkmak ve beni itham ettikleri suçları is-

pat etmek zorundadırlar. Haklı olduklarına inanıyorlarsa, beni bütün dünyanın önünde itham etmekte bir sakınca görmüyorlarsa, Basel Mahkemesi'nden çekinmeleri gerekmez... Davalılarımın büyük ve güçlü olduklarını biliyorum; ama her kişiyi ayırım yapmaksızın yargılayan Tanrı da güçlüdür. Yoksul, gölgede kalmış bir adam olduğumu biliyorum; alt tabakadayım, ünlü değilim. Ama Tanrı özellikle de aşağılardaki kişileri gözetir; kanları haksız yere akıtılmışsa cezasız bırakmaz." Castellio bu nedenle mahkemeyi kendi adına memnuniyetle kabul etmektedir. İleri sürülen suçlamalardan biri bile ispat edilecek olursa hak ettiği kefarete olarak kellesini kendi eliyle verecektir.

Calvin ve De Bèze elbette ki böyle dürüstçe bir teklifi kabul etmekten kaçınırlar; ne Calvin ne de onun De Bèze'yi Basel Senatosu'nun karşısına çıkar. Bu sinsice ihbar gürültüye gidecek gibiyken beklenmedik bir rastlantı Castellio'nun hasımlarının yardımına yetişir. Zira tam o esnada talihsiz bir şekilde, Castellio'ya isnat edilen sapkınlık ve sapkınlık dostu şüphelerini tehlikeli ölçüde güçlendirecek karanlık bir mesele çıkar ortaya. Basel'de tuhaf bir şey olur: Yabancı bir soylu, on iki yıl Jean de Bruge ismiyle Binningen'deki şatosunda yaşamıştır ve iyiliksever anlayışı sayesinde burjuva çevrelerinde fevkalade sayılıp sevilmiştir. Bu yabancı, 1556 yılında öldüğünde bütün şehir törenle onun şatafatlı cenazesine katılmış, tabutu Leonhard Kilisesi'nin en mutena yerine gömülmüştür. Üzerinden yıllar geçer; günün birinde bu kibar yabancının dışarıdan gelmiş bir soylu ya da tacir değil, Anabaptistlere uygulanan korkunç katliam esnasında Flander'de esrarengiz bir biçimde kayıplara karışan, *Wonder Boeck*¹ kitabının yazarı, David de Joris is-

1. (Flemenkçe) Harikalar Kitabı. (Y.N.)

minde, kötü şöhretli, aforoz edilmiş, sapkınların önde gideni bir adam olduğuna dair inanılması zor bir şaibe yayılır. Böyle iflah olmaz bir kilise düşmanına yaşarken ve öldükten sonra resmen en yüce şerefler bağışlamış olmak, bütün Basel için çok can sıkıcı bir şeydir! Konukseverliklerinin böyle sahtekârca kötüye kullanılmış olmasının kefareтини gözle görülür biçimde ödetmek üzere çoktan ölmüş bu kişi için, ilgili makamlarca neden sonra bir dava açılır. İğrenç bir merasim düzenlenir; sapkının yarı çürümüş cesedi şeref köşesindeki mezarından alınarak önce bir darağacına asılır, sonra da üst üste yığılmış bir tomar sapkın yazıyla birlikte Basel'in büyük meydanında binlerce seyirci önünde yakılır. Castellio da üniversitenin profesörleriyle birlikte bu tiksindirici gösteriyi izlemek zorunda kalır – ne tür ezgin ve bezgin duygular içinde olduğu tahmin edilebilir! Zira bu David de Joris ile aralarında bütün o yıllar boyunca sağlam bir dostluk bağı olmuştur; zamanında Serveto'yu kurtarmak için birlikte çaba göstermişlerdir; hatta büyük olasılıkla David de Joris, bu sapkınların önde gideni, Martin Bellius'un kitabı *De haereticis*'in anonim yardımcılarından biridir. Her halükârda, Castellio'nun baştan beri Binningen Şatosu'nun efendisinin kendini tanıttığı gibi kibar bir tüccar olmadığını, bu sözde Jean de Bruge'ün asıl kimliğini bildiği şüphe götürmez; lakin yazılarında olduğu gibi hayatında da hoşgörü sahibi bir kişi olarak muhbir rolünü oynamayı düşünmemiş, dünyanın bütün kiliselerinin ve yetkili mercilerinin aforoz ettiği bu adamdan dostluğunu esirgememiştir.

Dünyadaki bütün Anabaptistlerin en şaibelişiyle arasındaki ansızın açığa çıkan ilişki, Kalvencilerin Castellio'ya yönelik, bütün sapkınların ve suçluların koruyucusu ve hamisi yollu suçlamalarını hayati tehlike taşıyacak biçimde tasdik etmiş olur. Tesadüfler insanı her zaman çifte kerpetenle yakalar; dedikleri gibi, Castellio'nun da aynı

esnada ikinci bir ilişkisi, ağır suçlu başka bir sapkınla, Bernardo Ochino'yla olan yakın ilişkisi ortaya çıkar. Başlangıçta benzersiz vaazlarıyla ünlü bir Dominiken keşişi olarak bütün İtalya'da tanınırken Ochino, papanın engizisyonunu yüzünden ansızın memleketinden kaçar. Lakin başına buyruk savlarıyla kısa zamanda İsviçre'deki Reformcu papazları da ürkütür; özellikle de *Dialogi XXX*¹ adlı kitabında yer alan İncil yorumu bütün Protestan dünyasında inanılmaz bir küfür olarak algılanır: Bernardo Ochino, Musa'nın yasalarına dayandırarak çok eşliliği –övmese bile– İncil'e göre mubah ve dolayısıyla caiz diye açıklar.

Onun bu skandal yaratan tezini ve öğretilere sıkı sıkıya bağlı kimseler için tahammül edilemez pek çok anlayışı savunan kitabını –bu yüzden Ochino için derhal yasal süreç başlatılmıştır– İtalyancadan Latinceye çeviren Castellio'dan başkası değildir. Bu sapkın eser onun çevirisiyle basılmış, o da böylece dine hakaret eden mütalaaların yayımına fiilen katkıda bulunarak suçlu durumuna düşmüştür. Dinî mahkeme önünde, sırdaşı olarak müellifinden daha az tehdit altında değildir tabii ki. Calvin ile De Bèze'in Castellio'nun en aşırı sapkınlıkların hamisi ve önde geleni olduğuna dair muğlak ithamları, onun David de Joris ve Bernardo Ochino ile yakın arkadaşlıkları yüzünden bir gecede huzursuzluk verici bir olasılık kazanır. Üniversite böyle bir adamı bundan böyle koruyamaz, korumak da istemez. Ve dava daha başlamadan, Castellio çoktan kaybetmiştir.

Hoşgörünün avukatı, hoşgörüsüz çağdaşlarının karşısına neler çıkarabileceğini, kilise makamlarının arkadaşısı Bernardo Ochino'nun üstüne varırken gösterdikleri acı-

1. (İt.) Otuz Diyalog. (Y.N.)

masızlığa bakarak tahmin edebilir. Afroz ettikleri bu adam, İtalyan mültecileri cemaatinin papazlığını yaptığı Locarno'dan bir gecede sürölür ve yalvararak rica ettiği halde erteleme hakkı alamaz. Yetmiş yaşında ve muhtaç durumda olması, merhamet gösterilmesine yetmez. Daha birkaç gün önce karısını yitirmesi mühlet tanınmasını sağlamaz. Dünyayı henüz rüştünü ispat etmemiş çocuklarıyla birlikte dolaşmak zorunda oluşu bile dindar teologların öfkesini yumuşatmaz. Kışın bastırması, dağ geçitlerinin diz boyu kar altında kalmış, yolların kapanmış olması da, bağınaz zalimlerin umurunda değildir: Sapkın ve fesatçı; isterse sokaklarda sürünsün! Bu aksakallı, hastalıklı adam aralık ayının ortasında çocuklarıyla birlikte buz tutmuş dağları ve kayalıkları sürünerek aşip dünyanın herhangi bir yerinde sığınacak yeni bir yer aramak üzere sürgüne gönderilir. Ancak acımasızlığın bu kadarı bile nefret dolu teologlara, Tanrı sözünün dindar vaizlerine yetmez. Çünkü ne de olsa yolda, iyi kalpli insanların merhametinin gecenin birinde bu gezgin ihtiyara ve evlatlarına sıcak bir oda ya da bir tutam saman bağışlama olasılığı vardır. Bunun için de bu dışlanmışın önünden her yere, hiçbir iyi Hristiyan, çatısının altında böyle bir canavarı barındırmazın diye iğrenç, işgüzar, softaca mektuplar gönderilir ve bütün şehirlerde, köylerde, kapılarla girişler derhal, cüzamlı gelmişçesine kapatılır. Bu yaşlı bilgin, bütün İsviçre'yi sokak dilencisi olarak aşmak zorundadır; dinlenecek bir yer bulamadan, dondan bitkin halde samanlıklarda geceleme suretiyle, ite kaka sınıra ulaşacak; ardından da bütün cemaatlerin aynı biçimde uyarıldığı bütün Almanya'yı kat edecektir; onu yalnızca, en sonunda daha insani insanların bulunduğu Polonya'da kendisi ve çocukları için kalacak yer bulma ümidi ayakta tutmaktadır. Ancak bunca meşakkat bu kırık dökük adama fazla gelir. Bernardo Ochino amacına asla erişemez,

barışa asla ulaşamaz. Tahammülsüzlüğün bir kurbanı olarak Māhren'de, şoselerden birinde, yolun üzerinde yığılır kalır ve bir yabancı olarak oracıkta bir serseri gibi, o zamandan beri çoktan unutulmuş bir mezara gömülür.

Bu dehşet verici hoyratlığın aynasında Castellio kendi kaderini de net olarak görür. Ona karşı açılan dava artık hazırdır ve tek suçu fazla insanca davranmak, zulme uğramış inanlara fazlasıyla acımak olan bu adam, böyle insanlık dışı bir zamanda merhamet ve insanlık için ümit besleyemez. Serveto'nun savunucusuna da Serveto'nun kaderi öngörölmüştür; zamanın hoşgörüsüzlüğünün eli, en tehlikeli düşmanı olan hoşgörü avukatının gırtlığına sarılmıştır.

Ancak iyi bir rastlantı, din diktatörlüğünün başlıca düşmanı olan Castellio'nun peşine düşenlere, onu zindanda, sürgünde ya da odun yığının üzerinde görmek gibi elle tutulur bir zafer tatma şansını vermez. Ani bir ölüm Castellio'yu davadan ve düşmanlarının caniyane saldırılarından kurtarır. Aşırı çalışmaktan dolayı vücudu uzun zamandır güçten düşmüştür; endişeler ve heyecanlar ruhunu da yorunca yıpranmış bünyesi daha fazla dayanamaz. Castellio son ânına kadar üniversiteye ve yazı masasına sürükler kendini; ama boşuna bir direniştir bu! Ölüm, yaşama ve fikrî etkinliklere karşı duyduğu arzuyu yener! Ateşten ürperen bedenini yatağına yatırır, şiddetli mide krampları süt dışında her tür besini reddetmesine yol çar, organları gitgide daha kötü çalışır hale gelir, sarsılmış kalbi en sonunda daha fazla dayanamaz olur. 26 Aralık 1563'te Sebastian Castellio kırk sekiz yaşında, ölümü esnasında yanında olan bir dostunun ifade ettiği gibi, "Tanrı'nın yardımıyla hasımlarının pençelerinden kurtulur."

Bu ölümle birlikte iftiralar da çöker; yurttaşları, bu en iyi adamlarını ne kadar kötü ve gayretsiz bir şekilde

müdafaa etmiş olduklarını çok geç fark eder. Geride bıraktıkları, bu temiz ve büyük bilginin nasıl havarilere has bir yoksulluk içinde olduğunu gösterir; evde tek bir gümüş sikke yoktur; dostları, tabutunun ücretini ve küçük borçlarını öder, cenaze masraflarını karşılar, reşit olmayan çocuklarını yanlarına alır. Ancak hakkında açılmış davanın utancının kefaretiymiş gibi Sebastian Castellio'nun gömme töreni adeta ahlaki bir zafer yürüyüşüne dönüşür; Castellio'nun sapkınlık şüphesi altında tutulduğu esnada ürkekçe ve temkinle susan herkes, onu ne kadar sevdiğini ve saydığını göstermek üzere kalabalığa katılır; çünkü hayatta olup da seilmeyen biri yerine, bir ölüyü savunmak her zaman için daha kolaydır. Bütün üniversite cenaze alayını takip eder, tabutu öğrencilerinin omuzlarında katedrale taşınır ve manastırın girişinde defnedilir. Üç öğrencisi kendi paralarıyla mezar taşına bir yazı yazdırır: "Çok ünlü hocamıza, yüce bilgisi ve yaşamının temizliği için şükranımızdır."

Lakin Basel, bu temiz ve bilgili adamın yasını tutmaktayken Cenevre'de parlak bir coşku egemendir; inanç özgürlüğünün bu en yürekli savaşçısının başarıyla yok edildiğine dair bu memnuniyet verici haber için bir çan çalmadıkları kalır; vicdanların zorlanması karşı çıkan, bu en çok konuşan ağız nihayet susmuştur! Kitap sofusu herkes, "Tanrı sözünün hizmetkârları",¹ sanki "Düşmanlarınızı sevin"² sözü Protestan kitabında hiç yazılmamış gibi, yakışsız bir sevinç içinde birbirilerini kutlar. Castellio öldü mü? Aman daha iyi!" diye yazar Zürih Papazı Bullinger. Bir diğeri alay eder: "Meselesini Basel Senatosu'nda savunmak zorunda kalmamak için Castellio,

1. Yeni Ahit, "Luka", 1:1-3. (Y.N.)

2. Yeni Ahit, "Matia", 5:44. (Y.N.)

Rhadamanthys'e (Cehennem Prensi'ne)¹ sığındı." Gam-mazlık oklarıyla Castellio'yu yere seren De Bèze, dünyayı bu sapkından kurtardığı için Tanrı'ya övgüler düzer ve Castellio'ya, "Yüce Efendimiz seni küfürlerin için cezalandıracak," derken doğru bir kehanette bulunmuş olmakla övünür. Bu yapayalnız savaşçının ölmesi ve böylece onları iki kat daha şerefli bir biçimde yenmiş olması karşısında öfke ve nefret duymaktan bıkip usanmazlar. Ama her zaman olduğu gibi nefretleri boşunadır. Hiçbir küçümseme bir ölüyü incitemez. Ve uğruna yaşayıp uğruna öldüğü düşünce, bütün gerçek insani fikirler gibi her tür dünyevi ve geçici zorbalığın fevkindedir.

1. Bölgesel töreleri bir hukuk düzeni içine sokup kaleme aldığı için Zeus tarafından kendisine yeraltı yargıcılığı görevi verilen mitolojik karakter. (Y.N.)

Kutuplar Birbiriyle Buluşuyor

*Les temps est trouble, les temps se esclarsira
Après la pluie l'on atent le beau temps
Après noises et grans divers contens
Paix adviendra et maleur cessera.*

Mais entre deulx que mal l'on souffrera!

Chanson de Marguerite d'Autriche¹

Görünürde kavga bitmiştir. Calvin, Castellio'yla entelektüel düzeydeki yegâne önemli düşmanını bertaraf etmiş, aynı zamanda Cenevre'deki muhaliflerini de susturmuş olarak bundan böyle bir engelle karşılaşmaksızın işine gitgide daha kapsamlı bir biçimde devam edebilecektir. Diktatörler işin başında kaçınılmaz olan bazı krizleri bir kez aştılar mı, genellikle bir süre için yerlerini sağlamlaştırmış olurlar; nasıl ki insan bünyesi iklim değişikliklerinden veya değişen hayat şartlarından ilk başta

1. (Fr.) Hava bozuk (kapalı) ama açacak... / Yağmurdan sonra iyi havalar beklenir / Gürültüden sonra çeşitli büyük mutluluk sesleri / Barış gelir ve kötülük sona erer. / İkisi arasında insanlar acı çeker.

Habsburg Hanedanı'ndan Avusturyalı Margarete (1480-1530) tarafından kaleme alınmış bir chanson. (Ç.N.)

rahatsız olsa da sonradan onlara alışıyor, halklar da egemenliğin yeni biçimlerine şaşılabilir bir hızla uyum sağlar. Aradan bir süre geçince, şiddet dolu yeni zamanları, daha çok sevdikleri o eski zamanlarla karşılaştıran küskün yaşlı kuşak ölüp gitmeye başlar; onların ardından yeni geleneğin içinde büyümüş, bu yeni ideali son derece doğal, mümkün olabilecek tek ideal olarak gözü kapalı kabul eden bir gençlik yetişmiştir. Bir halk, bir idealin peşinde, her zaman tek bir kuşak içinde bile kesin bir biçimde değiştirilebilir. Calvin'in Tanrı buyruğu da aynı şekilde teolojik bir düşün malzemesiyken yirmi yıl içinde somut olarak algılanır bir varlık biçiminde yoğunlaşır. Kazandığı zaferden sonra sistemini mükemmel bir plan çerçevesinde dar alandan geniş ve giderek dünyaya yaymış olduğu için bu dâhi organizatörün hakkını teslim etmek gerekir. Yaşama biçimi bakımından bu demir gibi sıkı düzen, Cenevre'yi örnek bir şehre dönüştürmüştür; bütün ülkelerden Reformcular teokratik rejimin bu örnek uygulamasını görmek üzere, bu "Protestan Roma"ya adeta hacca gelirler. Sıkı düzenin ve Ispartalılara özgü katı yetiştirme biçiminin kadir olabileceği her şeye sonuna kadar erişilmiştir; gerçi yaratıcı çeşitlilik, çok ciddi bir tekdüzeliğe, neşe, matematiksel soğuk bir kusursuzluğa feda edilmiştir ama buna karşılık eğitim başlı başına bir tür sanat mertebesine yükseltilmiştir. Bütün öğretim kuruluşları, bütün sosyal yardım kurumları kusursuz bir biçimde yönetilir, bilime büyük bir alan sağlanır. Dahası "Akademi"yle Protestanlığın ilk fikir merkezini kurmuş olmakla kalmaz, aynı zamanda bir zamanlar arkadaşı olan Loyola'nın Cizvit tarikatı karşıtı bir kutup oluşturmuş olur Calvin; disipline karşı daha mantıklı bir disiplin, iradeye karşı daha katı bir irade. Ayrıntılı hesaplanmış bir savaş planı uyarınca Calvin öğretisine bağlı, mükemmel bir teolojik donanımla silahlanmış hatipler ve

kışkırtıcılar dünyaya buradan gönderilir. Zira Calvin uzun zamandır iktidarını ve idealini bu küçük İsviçre şehriyle sınırlı tutmayı düşünmemektedir; dizginlenemez egemenlik arzusu, totaliter sistemini giderek bütün Avrupa'da, bütün dünyada ekili kılmak için ülkeleri ve denizleri aşmaktadır. Elçisi John Knox aracılığıyla İskoçya'ya biat etmiştir bile; püriten ruhu, Hollanda'ya ve Kuzey ülkelere de kısmen nüfuz etmiştir, Fransa'da Fransız Protestanları sonuca ulaşacak darbeyi vurmaya hazırlanmaktadır; başarılı tek bir adım daha atılmış olsaydı *Institutio* dünyaya mal olacak, Kalvenizm Batı dünyasının tek düşünme ve yaşama biçimi olacaktı.

Kalvenci öğretinin böyle bir zaferle yaygınlaşması ihtimalinde Avrupa'nın kültürel yapısında gerçekleşecek kökten değişimin boyutları, Kalvenizmin kendisine teslim olmuş ülkelere kısacık sürede vurduğu damganın niteliğine bakılarak tasavvur edilebilir. Cenevre Kilisesi'nin ahlaki ve dinî diktasının –kısa süreliğin de olsa– vücut bulabildiği her yerde, genel ulusal renklerin arasında kendine has özel bir tip ortaya çıkmıştır; gösterişsiz bir biçimde yaşayan, ahlaki ve dinî görevlerini “hatasız”, “lekesiz” yerine getiren bir yurttaş tipi; duyuşsal özgürlükler, her yerde yöntemli bir terbiye anlayışı içinde gözle görülecek biçimde buharlaşmış ve hayat, soğuk davranış kuralları içine çekilmiştir. Bütün bu ülkelere, sokaklarından başlayarak –güçlü bir kişilik en afaki şeylere bile böylesine kuvvetle siner– daha ilk bakışta; insanların tavırlarının ölçülülüğünden, giyimlerinin ve hareketlerinin silikliğinden, hatta taş yapıların gösterişsizliğinden, şenliksiz havasından halen mevcut olan ya da bir zamanların Kalvenci sıkı düzenin izleri bugün hâlâ fark edilebilir. Bireyselliği ve kişilerin yaşama sevincini her bakımdan yok etmek ve her yerde yetkililerin otoritelerini

güçlendirmek suretiyle Kalvenizm, egemenliğine giren bütün uluslar içinde, hizmette kusur etmeyen, mütevazı ve sabırlı, çoğunluğa uyan, mükemmel memur, yani ideal vasat insan tipini canlı bir biçimde yaratmıştır. Ve kapitalizm üzerine ünlü araştırmasında Weber, haklı olarak, hiçbir unsurun, endüstrileşmeye Kalvenci öğretinin mutlak itaati gibi bir zemin oluşturmadığını ileri sürer; zira daha okuldan başlayarak kitleler, din yoluyla eşit katmanlar içinde yer almaya ve mekanikleşmeye hazır olarak yetiştirilir. Ve halkın içine yerleşen bu kesin düzen, her zaman bir devletin dışa dönük askeri, vurucu gücünü arttırır. Hollanda'nın, ardından İngiltere'nin o muhteşem, sert, katı, dirençli ve özverili denizcilerinin sömürgeci nesillerinin yeni kıtalar fethedip sömürgeler kurmaları aslında bu püriten kökenden kaynaklanır ve bu fikri köken, döner, yeni baştan, yaratıcı bir biçimde Amerikan karakterini belirler; bütün bu uluslar, dünya siyaseti açısından başarılarının çoğunu, St. Pierre Katedrali'nin bu Picardie'li vaizin katı eğitimciliğine borçludur.

Ama yine de Calvin ve De Bèze ve John Knox, bu "*kill joy*"¹ grubu, dünyanın tamamını ilk başlardaki taleplerinin o kaba, o yontulmamış haliyle fethetselerdi bu ne müthiş bir karabasan olurdu! Avrupa'nın üzerine nasıl bir soğukluk, tekdüzelik, renksizlik çökerdi! Bu sanat düşmanı, neşe düşmanı, hayat düşmanı bağnazlar var olmanın o muhteşem taşkınlığının, yaratıcı görsel oyun güdüsünün tanrısal bir çeşitlilikle sunduğu zenginliklerin karşısında kim bilir nasıl öfke kusarlardı! Kültür tarihi imparatorluğunun Batı dünyasına bağışladığı duyumsal renkliliği, sosyal ve ulusal çeşitliliği, kuru bir tekdüzelik uğruna kim bilir nasıl kuruturlardı; tıpkı, o korkunç ti-

1. (ing.) Öldürme sevinci. (Y.N.)

tizlikteki düzenleriyle yaratıcılık zevkini engelledikleri gibi! Tıpkı Cenevre’de sanat hayatını yüzyıllar boyu etkisiz kıldıkları gibi; tıpkı İngiliz egemenliğine attıkları ilk adımda entelektüel âlemin en muhteşem çiçeğini, Shakespeare tiyatrosunu, ustaların kiliselerdeki tablolarını acımasız topuklarıyla ebediyen çiğnedikleri ve insanca sevincin yerine Tanrı korkusunu yerleştirdikleri gibi; bütün Avrupa’da, tanrısallığa sadece mezhepsel değil, farklı biçimlerde yönelmek isteyen her tür tutkulu çaba, onların Tevrat-İncil karışımı lanetlemelerine kurban olurdu. XVII., XVIII., XIX. yüzyılları müzikten, resimden, tiyatrodan, danstan, zengin mimariden; şenliklerinden, incelmış erotizminden süzölmüş toplumsallığından yoksun olarak düşünmek insanın soluğunu daraltabilir! Ruhu yüceltmek adına sadece çıplak kalmış kiliseler – sıkı düzen ve tevazu ve de Tanrı korkusu! Sıkıcı ve kasvetli çalışma günümüzün içinde tanrısallık bir ışık niteliğindeki sanatı, vaizler “günahkâr” taşkınlık, şehvet uyandırıcı diye, “*paillardise*”, kötülük diye yasaklardı; bir Rembrandt, değirmenci çırağı olarak kalırdı, Molière de duvar kâğıtçısı ya da hizmetkâr. Rubens’in şaşaalı resimlerini ve belki kendisini de dehşet içinde yakarlar, Mozart’ın kutsal neşesine engel olur, Beethoven’ı mezmur besteciliğine mahkûm ederlerdi! Shelley’i, Goethe ve Keats’i sofî kardinaller meclisinin lütfuna ve iznine tabi olarak düşünmek mümkün olabilir miydi? Bir Kant, bir Nietzsche, “disiplin”in gölgesinde düşün dünyalarını inşa edebilirler miydi? Plastik yaratıcı ruhun cömertliği ve korkusuzluğu, asla Versailles’da ve Roma baroğundaki unutulmaz ihtişamı içinde taş dökülemez, modada olsun, dansta olsun, rokokonun o zarif renk oyunlarına asla açılmazdı; Avrupa ruhu yaratıcı değişimler içinde açılıp genişlemek yerine teolojik safsatalar içinde körelir giderdi. Çünkü dünya, özgürlük ve neşeyle dolup yüreklen-

mezse, verimsiz olur; yaratıcılıktan uzak düşer ve katı sistemlerde her zaman hayat donup kalır.

Çok şükür ki Avrupa disipline edilmeye, püritenleşmeye, Cenevreleşmeye razı olmamıştır: Dünyayı tek bir sistem içinde hapsetmeye niyetli bütün girişimlere karşı olduğu gibi, sürekli yenilenmeyi arzulayan, başa çıkılmaz karşıt gücünü bu kez de ortaya koymuştur. Kalvenci saldırı Avrupa'nın sadece küçük bir bölümünde galip gelip öne çıkmıştır; lakin egemenliği eline geçirdiği yerlerde de, İncil'i harfi harfine dikte etme anlayışından kısa süre sonra, kendi rızasıyla vazgeçmiştir. Calvin'in teokrasisi, mutlak kudretini hiçbir devlete dayatamamıştır ve ölümünden hemen sonra gerçekliğin direnişiyle, o bir zamanların müsamahasız hayat düşmanı, sanat düşmanı "disiplini" yumuşamış ve insanileşmiştir. Zira yaşamın somutluğu uzun vadede soyut öğretilerden daha güçlüdür. Sıcak özsuyla bütün donuklukları, her tür katılığı gevşetir, bütün sertlikleri yumuşatır. Bir kasın aralıksız olarak fazla gergin, fazla kasılı kalamayacağı, bir tutkunun sürekli akkor halini koruyamayacağı gibi, din diktatörlükleri de müsamahasız radikalliklerini asla devam ettiremez: Onların baskısına acılı bir şekilde katlanmak zorunda kalan, çoğu kez sadece tek bir kuşak olur.

Calvin'in öğretisi de, abartılı sabırsızlığının kefareti ni beklendiğinden daha çabuk öder. Bir yüzyıl geçti mi öğretiler, eski öğretinin öğrettikleriyle neredeyse hiçbir zaman benzerlik göstermez. Dolayısıyla tarihsel gelişim içinde Calvin'in şahsen talep ettiği şeylerle Kalvenizmin vardıgı yeri bir tutmak talihsiz bir hata olur. Gerçi Jean-Jacques Rousseau zamanında Cenevre'de, tiyatroya izin verilip verilmemesi hâlâ ciddi ciddi tartışılmakta, "güzel sanatlar"ın bir ilerleme mi yoksa insanlığın felaketi anlamına mı geldiği gibi tuhaf sorular sorulmaktadır ama "disiplin" in tehlike oluşturan yüksek gerilimi çoktandır

kirılmış, katı İncil inancı, insancılığa organik olarak uyum sağlamıştır. Zira diri bir gelişim ruhu, bizleri başta kaba bir geri adım olarak korkutan şeylerden, daima kendi gizemli amaçları yolunda yararlanmayı bilir: Sonsuza doğru uzanan ilerleme, her sistemden sadece işine yarayanı alır, engel olan şeyleri ise sıkılıp posası kalmış meyve gibi ardında bırakır. Geniş planda, diktatörlükler insanlık için kısa süreli bazı düzeltmeler anlamını taşır, tepkisel biçimde hayatın ritmini duraklatan her şey, aslında kısa bir gerilemenin ardından onun daha hızlı ilerlemesine yarar: Lanetlemek isterken iradesi dışında kutsayan ezeli Balam¹ misali. İşte bu denli tuhaf bir dönüşümle, Kalvenizmin tam da fevkalade hiddetli bir biçimde bireyin özgürlüğünü sınırlamak isteyen sisteminden politik özgürlük fikri doğmuştur; Hollanda, Cromwell İngiltere'si ve Birleşik Devletler gibi onun etki alanına ilk giren ülkeler, liberal ve demokratik devlet fikrine en istekli biçimde kucak açanlar olur. Püriten anlayıştan, Birleşik Devletlerin Bağımsızlık Bildirgesi, önemli ölçüde onun etkisiyle Fransız İnsan Hakları Beyannamesi gibi Yeniçağ'ın en önemli belgeleri doğar. Bunların hepsinden daha ilginç bir gelişme ise kutupların birbirine dokunmasıdır. Özellikle de hoşgörüsüzlüğün en çok nüfuz etmiş olması gereken ülkeler şaşırtıcı biçimde, hoşgörünün Avrupa'daki ilk serbest sığınağı olur. Nerede Calvin'in dini kanun olmuşsa, özellikle orada Castellio'nun fikirleri hayata geçer. Zamanının "Tanrı Düşmanı", çağın yaşayan deccalı sayılan Voltaire, bir zamanlar Calvin'in teolojik fikir ayrılığı yüzünden Serveto'yu yaktığı Cenevre'ye, sığınır. Calvin'in halefleri, onun kilisesinin vaizleri, Tanrı'ya saygısı

1. Mezopotamyalı peygamber; Kutsal Kitap'a göre Moav kralı tarafından vaat edilmiş toprağı ele geçirmek ve İbranileri lanetlemek üzere Kenan ülkesine gönderilir ama İsrail'i kutsar. Eski Ahit, "Çölde Sayım", 22. (Ç.N.)

olmayan bu kişiyle nezaket içinde insani boyutta felsefe konuşmak amacıyla onu makamında ziyaret ederler. Yine dünyada başka kimseden medet bulamayan Descartes ve Spinoza, düşünmenin insanı kilisenin ve geleneğin bağlarından kurtardığına, özgürleştirdiğine dair eserlerini Hollanda'da yazarlar. Bütün ülkelerde inançları ve görüşleri yüzünden tehdit altında olanlar kaçıp özel olarak Tanrı öğretisinin en titiz biçimde uygulandığı buranın kuytusuna sığınırılar. Aslında mucizelere pek inanmayan Renan, katı Protestanlığın bu şekilde aydınlanmaya dönüşmesini bir "mucize" olarak niteler. Uç noktaları birbiriyle en çabuk buluşan, daima en köklü çelişkiler olur ve böylece Hollanda, İngiltere ve Amerika'da hoşgörü ile din, Castellio'nun arzu ettikleriyle Calvin'in talepleri, iki yüzyıl sonra birbiriyle neredeyse kardeşçe iç içe geçer.

Zira Castellio'nun düşünceleri de zamanını aşmıştır. Kişiyle birlikte söylemi de bir süreliğine susmuş gibi görünmüş, isminin etrafındaki suskunluk, birkaç on yıl boyunca mezarını saran toprak kadar yoğun ve karanlık kalmıştır. Kimse Castellio'yu sormaz olmuş, dostları ölmüş ya da birbirilerinin izlerini yitirmişlerdir; az sayıdaki basılı yazıları gitgide ulaşılmaz olmuş, yayımlanmayanları bastırmaya ise kimse cesaret edememiştir; kavgası boşuna, hayatı beyhudeymiş gibidir görünürde. Lakin tarihin yolları gizemlidir: Düşmanın kazandığı zafer, münhasıran Castellio'nun dirilişine hizmet eder. Kalvenizm Hollanda'ya hızlı, fazla hızlı girer. "Akademi"nin fanatik okulunda sıkı bir eğitim almış olan vaizler, dinini yeni değiştirmiş olan bu ülkede Calvin'in katı anlayışının her şeye egemen olması gerektiğini savunur. İki dünyanın Kayser'ini başından yeni defetmiş olan bu halkın arasında direniş baş gösterir; yeni kazandığı politik özgürlüğüne bedel olarak dogmatik bir vicdan baskısına

boyun eğmek istemez. Ruhban çevrelerde –daha sonraları İtirazcılar diye anılacak olan– bazı vaizler, Kalvenizmin mutlaklık iddialarına itiraz ederler; dogmacılığın amansızlığına karşı verdikleri bu savaşta dinsel silahlar ararken ansızın unutulmuş, neredeyse efsaneye dönüşmüş olan öncü savaşçıyı hatırlarlar. Coornhert ve diğer liberal Protestanlar, Castellio'nun yazılarına işaret ederler ve 1603'te yazıları Hollandacaya çevrilmiş olarak peş peşe, her yerde artan bir saygı ve hayranlık uyandırarak yayımlanır. Castellio'nun fikirlerinin asla gömülmemiş olduğu, sadece en sert mevsimde toprak altında kışlamış olduğu kanıtlanır bir anda; şimdi gerçek etkilerini gösterme zamanı gelmiştir. Yayımlanmış eserleri kısa sürede yetmez olur, diğerlerinin izini bulmak üzere Basel'e haber gönderilir; Hollanda'ya getirilir, orada hem özgün dilinde, hem de çevirisiyle defalarca basılır, dahası ölümden yarım yüzyıl sonra, bu unutulmuş kişinin ümit etmeye asla cesaret edemeyeceği biçimde eserlerinin ve yazılarının toplu basımı sağlanır (Gouda 1612). Böylece Castellio savaşın ortasında yerini alır yeniden; zaferle bir kez daha dirilmiş, şahsi değil anonim biçimde olsa da hesaplanamaz bir etki yaratmış, çevresi ilk kez, kendisine sadık taraftarlarca sarılmıştır. Castellio'nun düşünceleri yabancı eserlerde, yabancı savaşlarda hayat bulmaktadır artık; Arminiusçuluk yanlılarının Protestanlıkta liberal Reformlara dair o meşhur tartışmalarında savlarının çoğu onun yazılarından ödünç alınmıştır. Graubünd Vaizi Gantner –İsviçreli bir şairin konu edinmesine değecek kadar muhteşem bir şahsiyet– kendini feda edencesine bir Anabaptist'in savunmasını üstlenir, Chur'daki din mahkemesinin önüne elinde "Martin Bellius" kitabıyla çıkar. Belgelerle kanıtlanmasa da, eserlerinin Hollanda'da müthiş bir biçimde yaygınlaşmış olması sonucu hem Descartes'ın hem de Spinoza'nın, Castellio'nun fi-

kirleriyle zihinsel bir buluşma içinde olduklarına dair tahminler, gerçek sayılabilecek kadar güçlüdür. Ancak Hollanda'da hoşgörü fikrini kabul edenler yalnız entelektüeller ile hümanistler değildir; bu düşünce, teologların çekışmelerinden ve kanlı kilise savaşlarından giderek usanan halkın arasına da derinden derine sızmaktadır. Utrecht Barışı'nda hoşgörü fikri bir devlet politikası niteliği kazanır ve böylece fiilen soyutluktan reel bir alana geçer: Castellio'nun bir zamanlar prenlere yaptığı, fikirlere karşılıklı saygı çağrısına, özgür bir halk tarafından siyaseten kulak verilmiş ve bu çağrı, kanun hükmüne yükseltilmiştir. Her inanca ve her zihniyete saygı göstermek fikri, ilk olarak bu bölgeden çıkmıştır ve gelecekte başarıyla dünyaya egemen olacaktır; ülkeler birbiri ardına Castellio'nun anlayışı uyarınca bütün dini ve ideolojik zulmü lanetleyecektir. Fransız Devrimi'yle, bireye inancını ve düşüncesini özgürce ve eşitlik içinde ifade etme hakkı nihayet tanınacaktır ve ertesi yüzyılda, XIX. yüzyılda özgürlük fikri –halkların, insanların ve fikirlerin özgürlüğü– vazgeçilmez en temel ilke olarak bütün medeni dünyada egemen olacaktır.

Bütün bir yüzyıl boyunca, çağımızın neredeyse eşğine kadar Avrupa'nın tümünde, bu özgürlük fikri mutlak bir doğallıkla egemen olmuştu. Bütün devletlerin anayasalarına insan hakları en dokunulamaz en değiştirilemez haklar olarak yerleşmişti ve bizler artık, dinî despotluklar, dayatılmış ideolojiler, dikte edilmiş zihniyetler ve sansürler tarafından belirlenen çağın sonsuza kadar geçip gitmiş olduğunu, fikrî bağımsızlığımızın fani bedenlerimiz üzerindeki haklarımız kadar güvende olduğunu sanıyorduk. Lakin tarih, med ve cezirlerden oluşur, bitimsiz iniş çıkışlardan; sürekli başka biçimlere giren zorbalık karşısında hiçbir hak bütün zamanlar için kaza-

nılmış sayılmaz, hiçbir özgürlük güvence altında değildir. İnsanlığın her ilerlemesi her seferinde bir kez daha tartışılacak, hatta doğal sayılan şeyler yeniden sorgulanacaktır. Tam da özgürlüğün kutsal bir zenginlik değil de kanıksanmış bir şey olarak algılanmaya başladığı anda, güdüler dünyasını karanlıklarından onu zorla elimizden almak üzere gizemli bir irade yükselir; insanlık ne zaman uzun süreli barışın kaygısızca tadına varacak olsa, daima, tehlikeli bir iktidar sarhoşluğu merakına, savaş uğruna kanlı heveslere kapılır. Zira tarih, anlaşılmaz maksadına doğru ilerlerken, zaman zaman ileriye doğru bir hamle yapmak üzere akıl almaz geri dönüşler yapar ve kasırga sellerinin en dayanıklı setleri ve bentleri yıkması gibi, hukukun kuşaktan kuşağa aktarılan duvarlarını yıkar; böyle ürkünç anlarda insanlık, güruhların kanlı hiddetine, sürülerin köle uysallığına geri dönmek istermiş gibi olur. Lakin her selden sonra olduğu gibi, sular geri çekilmek durumundadır; bütün despotluklar kısa sürede eskir ya da soğur, bütün ideolojiler ve onların geçici zaferleri kendi zamanları içinde sona erer. Bu nedenle yalnızca düşünce özgürlüğü fikri, fikirlerin fikri, hiçbir zaman yenilmez her zaman geri döner çünkü ruh ebedidir. Dışsal olarak, geçici biçimde susturulacak olduğunda gerilere, vicdanın en derin bölgesine, hiçbir tehlikenin erişmeyeceği bir yere sığınır. Bu yüzden muktedirlerin ağzını kapatarak özgür ruhu mağlup ettiklerini sanmaları boşunadır. Çünkü her yeni doğan insanla birlikte yeni bir vicdan doğar ve daima birileri çıkıp fikrî görevini yerine getirmesi, insanlığın vazgeçilmez hakları uğruna eski kavgaya yeniden başlaması gerektiğini hatırlar ve her zaman bütün Calvin'lere karşı bir Castellio ayağa kalkar, iktidarın bütün zorbalığına karşı düşüncenin mutlak bağımsızlığını savunur.

Sebastian Castellio'nun eserlerinin, günümüzde Papaz A. Olivet tarafından sağlanan, Profesör E. Choisy önsözüyle yeniden yayımlanan *Traicté des hérétiques* (Cenevre 1913) dışında yeni basımları bulunmamaktadır. *De arte dubitanti*, Rotterdam'da bulunan elyazısından yararlanılarak Accademia di Roma için Fräulein Dr. Elisabeth Feist tarafından ilk yayımına hazırlanmakta¹; bu kitaptaki alıntılar kısmen özgün nüshalar-
dan kısmen de Ferdinand Buisson'un *Sébastien Castellion* (Paris 1892) ile Etienne Giran'ın *Sébastien Castellion et la Réforme Calviniste* (Paris 1914) adlı, bugüne kadar Sebastian Castellio'ya ithaf olunmuş önemli iki eserinden alınmıştır. Bu malzeme kıtlığı ve dağınıklığı içinde Vésenay'dan Fräulein Liliane Rosset'e değerli teşvikleri için ve Cenevre'deki Calvin Katedrali'nin papazı Jean Schorer'e nazik yardımları için fazlasıyla müteşekkirim. Ayrıca Castellio'nun elyazılarına göz atmama gönüllü olarak müsaade eden Basel Üniversitesi Kütüphanesi'ne, aynı şekilde Zürih Merkez Kütüphanesi ile Londra'da British Museum'a minnettarlığımı sunmayı görev sayarım.

Nisan 1936

St. Z.

1. *De Arte Dubitandi*, Roma: Reale Accademia d'Italia, 1937. (Y.N.)

Yayıncının Son Notu

“Yumuşak huylu insanlar güçlü olmak zorundadır ve barış isteyenler bir kavganın içindedirler... Görünmeyeni yenmek mümkün değildir. İnsanlar öldürülebilir ama içlerindeki Tanrı öldürülemez. Bir halk yenilebilir ama ruhu asla.” Stefan Zweig 1917’de *Jeremias* (Yeremya) adlı oyunuyla, uğruna bütün gücünü koymaya hazır olduğu değerleri saydıktan, böylece herkesi açıkça kendi gibi davranmaya davet ettikten sonra aradan geçen yirmi otuz yıl içinde, bu davete icabet etmekten usanmamıştır kendi adına. Taşındığı üniformaya rağmen sivil kaldığı Birinci Dünya Savaşı deneyimi –Hofmannsthal, Musil, Rilke ve diğerleri gibi o da Viyana’daki savaş basın karargâhına sevk edilmiştir– Avusturya’da ve aynı şekilde Weimar Cumhuriyeti’ndeki entelektüel ve politik gelişmelerin sona ermesi; ama her şeyden önce hodbin –ulusalcı bir anlayışın, otuzlu yıllarda bireyi tehdit eden, insanı küçümseyen bir diktatörlük biçiminde gelişmesi, Yeremya tiplemesinin onun indinde bir örnek olarak baki kalmasına sebep olmuştur. O da –kimi çağdaşları gibi– insanları özgürlüğü ve adaleti korumaya, karşılıklı tahammülle ve saygıya davet etme sorumluluğunu hissediyordu; Almanya’yı ve Avusturya’yı geleceğe taşımak yerine çöküşe götürecek olan günün gelişmeleri karşısında –bu konuda yalnız olmadığının bilinciyle– tarihsel biyografilerden ve olaylardan yola çıkarak uyarıda bulunmayı kendine görev biliyordu.

Joseph Fouché (1929) ve *Marie Antoinette* (1932), Avrupa tarihinin sorunlu kişiliklerinin –“politik bir insan”ın ve “vasat bir karakter”in– yaşamöykülerini anlatan görece tarihselleşti-

rilmiş "portreleri", *biographies romancées*, romantize edilmiş yaşamöyküleri. Zweig 1934'te *Rotterdamlı Erasmus: Zaferi ve Trajedisi* adlı eseriyle edebiyatta artık daha çok kendi zamanını düşündüğüne dair bir ışık, belirgin bir işaret verir. Bundan önceki bütün kitapları gibi Almanya'da değil, merkezi Viyana'da olan Herbert Reichner'den çıkması olgusu bile tek başına dikkate değer sayılmalıdır. Stefan Zweig 1933 sonbaharında düşüncesizce bir davranış yüzünden Insel Verlag'dan ayrılmıştır. Yöneticisi Anton Krippenberg'e yazılmış şahsi bir mektup, *Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel*'e¹ iletilerek orada yayımlanmıştır. Zweig bu mektupta yayıncısına, üzerinde çalışmakta olduğu *Erasmus*'tan bazı bölümlerin, Amsterdam'da sürgünde olan Klaus Mann tarafından çıkarılan *Die Sammlung* dergisinde yayımlanmasına dair verdiği onayı, derginin daha önce verilen bilgi hilafına "siyasi karakter" taşıması sebebiyle geri çektiğini yazmaktadır. Bu olay –redaksiyonun eklediği bazı notlar yüzünden– Zweig'in Almanya dışındaki "sığınmacılara ihanet ettiği" biçiminde algılanmasına yol açar ve bütün bunlar onun haysiyet duygusuna ters düşer. Weimar Cumhuriyeti zamanında olduğu gibi, nasyonal sosyalistlerin Almanya'da iktidarı teslim almalarından sonra da Zweig, güncel olaylara karşı doğrudan tavır almak istemez; zira "bu yıkıcı ve nefret güçlerinin başını yakabileceklerini hissetmektedir adeta" (Richard Friedenthal). "Savaşın henüz başlamadığı ama artık barışın da söz konusu olmadığı günlerde" (Richard Friedenthal), ilkin *Erasmus*'la, eski zamanlar ile güncel olaylar arasındaki koşutluklara işaret ederek insanları düşünsel bir direnişe yüreklendirmeyi, aynı zamanda bu uğraşa ve amaca odaklanarak siyasetten tümenden vazgeçmemek için kendine bir tutamak yaratmayı denemiştir.

İleride, *Dünün Dünyası*'nda belirteceği gibi, güçlü bir biçimde deneme nitelikleri taşıyan Erasmus'tan, bu "üstü örtülü öz sunum"un hemen ardından başladığı Maria Stuart biyografisi onun için bir gevşeme alıştırması, bir mola oldu. Aslında "uzun uzadıya tasarlanmış bir roman yazmayı" düşünmektedir. "Biyografilerden bıkmıştım." Ama British Museum'da tesa-

düfen bulduğu, İskoçyalı kraliçenin idamına dair belgeler ve haberler onu baştan çıkarır; "Elimde olmadan yine karşılaştırmalara dalmış buldum kendimi ve pek de farkına varmadan Maria Stuart'a dair bir kitaba başladım." – yeni bir *biographie romancée*.

"Bu postayla birlikte, eskiden beri insanlığı rahatsız eden bütün büyük sorunlar hakkında fikri olan, size hayran kadın okuyucularınızdan birinin mektubunu alacaksınız." Kalvenci Papaz Jean Schorer'in 24 Mayıs 1935'te, Cenevre'den yazdığı Fransızca mektup böyle başlar. (Aşağıda yer alan Fransızca özgün mektuptan alıntılanmış bölümler, Maryam Lukasser tarafından çevrilmiştir.) Sébastien Castellion hakkındaki konferansından sonra cemaatinin bir üyesi olan Matmazel Liliane Rosset – "birkaç başka kişinin de adına" kaleme aldığı mektubu, iki kitapla birlikte kendisine iletmesini rica etmiştir. Bu hanım, mektubunda açıkça Zweig'ı –yazı elimizde mevcut değildir– çoğunlukla pek tanınmayan Fransız hümanistin biyografisini yazmaya teşvik etmektedir. Cenevre'de Calvin'in kürsüsünün halefi Jean Schorer, kendinin ve cemaatinin üyelerinin düşüncelerini şu sözlerle dile getirir:

Kısacası, zamanında dâhi Reformcu Calvin'in, kesinlikle en entelektüel, en cesur muhalifi olan büyük savaşı Sebastian Castellio'yu yeniden hatırlatmanın çok büyük bir anlamı olacağını belirtmek isterim. XVI. yüzyılda Cenevre Reformcularının teokratik fikirlerini yaymak için başvurdukları insanlık dışı yollarla, belki hiç kimse böyle zekice bir serinkanlılıkla mücadele etmemiştir. Erasmus'a –aslında kendisi de Castellio'nun üstatlarından biridir– ithaf ettiğimize benzer bir kitap, çok büyük bir etki yaratır ve inanın bana, çok yarar getiren bir iş olur.

3 Haziran'da Stefan Zweig, Matmazel Rosset'ye önerisi için teşekkür eder.

Sebastian Castellio hakkında hemen hemen hiç bilgim olmadığını itiraf etmekten dolayı utanç duyuyorum. Ama Calvin'in şahsiyeti ve onun Serveto'yla olan acımasız mücadelesi uzun zamandır ilgimi çekmekteydi. Bu mücadelenin tarafı Castellio'nun kişi-

liği hakkında pek bir Şey bilmiyordum. Siz, bunun benim ilgimi çekeceğini isabetli bir Şekilde tahmin ettiniz. Bir Őahsiyete ilk andan itibaren nadiren böylesine bağlanır, böyle ani bir sempati duyarım ve sanırım ona biraz mesai hasredeceğim. Bu, tümüyle bizim olan bir kavga için iyi bir çıkış noktası olacaktır.

Dipnotunda, ekteki mektubu Papaz Schorer'e iletmesini ister. O mektupta Şöyle yazar:

Mektubunuz ve bana olan büyük güveniniz için çok teşekkür ederim. Syledikleriniz, beni gerçekten heyecanlandırıdı; zira bütün dünyada alevlenen, kişisel vicdanları susturmaya yönelik irade ege-menliği münferit bir olgu sayılmaz... Siyasetten nefret ederim ama din ve sanat alanlarına sızan bu büyük baskı tehdidini ben de hisset-mekteyim; bugün için saygıya layık görünen tek bir savaş var; o da vicdan özgürlüğü ğruna verilecek olanı. Erasmus hakkında yazdı-đım kitapta, onu simge kişi olarak kabul edip bu soruları sormuŐ-tum. Despotluğun bu korkunç hareketleniŐi karşısında acı duyanla-ra hatırlatmak üzere yenik düşmüş bu soylu Őahsiyetlerin her birinin anılarını yeniden canlandırmak gerekir sanırım.

Stefan Zweig, ihtar ve ikaz etmeye devam etmesi gerekti-đi konusunda uyarılmıştır. 10 Temmuz 1935'te Zürih'ten Őunla-rı yazar:

İki aydır burada, kütüphanede, bulabildiğim bütün kaynakları okuyorum durmadan; çalıŐmalarım oldukça ilerledi. Tek endiŐem – Castellio'ya karşı duyduğum büyük ilgi dolayısıyla– Calvin'e haksız-lık etmek, ona karşı düşmanca duygulara kapılmak.

Sonraki aylar boyunca Jean Schorer, Stefan Zweig'a Cal-vin hakkındaki yayınlara dair bazı ipuçları verir, Castellio'nun son kitaplarını yeni bir basım için hazırlamakta olan Berlinli bilimkadını Dr. Elisabeth Feist'a dikkat çeker (Stefan Zweig 1935 Ağustos'unda o kadınla rastlantı eseri Marienbad'da bir kaplıca kr esnasında tanışır) ve uzun uzadıya mektuplar ya-zarak Castellio'yla ilgili kitabına devam etmesi için teşvik eder. Oysa Stefan Zweig, planları ve çalıŐmaları konusunda dostları ve mektup arkadaşlarına karşı oldukça ketum davranmıştır; bu

süre içinde kitaba dair alınmış günlük notlar yoktur. Sadece arada bir Matmazel Rosset'ye, keza Jean Schorer'e –ayrıntılar bilinmemektedir– çalışmalarının durumu hakkında bazı bilgiler verdiği sanılır. Örneğin Jean Schorer 25 Ekim tarihli bir cevap mektubunda şunları yazar:

Fräulein Rosset son haberlerinizi aktardı, kitaplarımı da geri aldım. Günümüzün trajik hadiseleri ve yeniden içine düştüğümüz fırtınaya rağmen ilhamınızın sizi yarı yolda bırakmadığı için çok mutluyum. Sadece geçmişe yoğunlaşmadığınızı, içsel mücadelenizin günümüzde de sürdürdüğünüzü çok iyi anlıyorum.

Zweig'ı bu çalışması esnasında rahatsız eden şey, politik arka planda Habeşistan'ın (Etiyopya) İtalya tarafından ilhak edilmesidir; bunun sonunda da Habeş Savaşı patlak verir. Faşist İtalya'nın attığı bu adımı sadece nasyonal sosyalist Almanya onaylamış ve bu durumdan yararlanmıştı; 25 Ekim'de Schorer'in mektubuyla aynı tarihte "Berlin-Roma ekseninde" bir işbirliği anlaşması yapılmış ve derhal imzalanmıştır.

O günlerde Stefan Zweig, ekimden beri nihai olarak çekildiği Londra'dan Viyana'daki karısına şöyle yazar:

Dünya, harici olarak da bakıldığında akla gelebilecek en dehşet verici durumda. En bilgili iyimserler bile cesaretlerini yitirdi ve ben şimdi böyle kaygısız kalabilen, günü gününe yaşayan insanlara gıpta ediyorum.

Avrupa'daki bütün bu politik gerginliklere rağmen Cenevre'deki dostları onu yüreklendirmeyi sürdürür ve 12 Mart 1936'da Zweig, Jean Schorer'e haberini verir sonunda: "Türlü güçlüklerin ardından Castellio'yu nihayet tamamladım."

Daha 5 Nisan 1936'da *Pester Lloyd* gazetesi ("Sébastien Castellio: Bir Vicdan Zorbalığı Karşı" başlığıyla), 17 Mayıs'ta da Viyana'daki *Neue Freie Presse* gazetesi ("Castellio Calvin'e Karşı" başlığıyla) Zweig'in bilgisi dışında kitaptan bazı ön baskıları yayımlar. "Hayır, ne bilgim dışında Castellio'dan parçalar yayımlayarak beni çok kızdıran *Neue Freie Presse*'yi gördüm ne de *Neue Züricher Zeitung*'u; Zürih'in neden iptal olduğunu da hiç bilmiyorum." (Zweig'in librettosunu yazmış olduğu Richard

Strauss'un *Suskun Kadın* operasının temsili.) (Friderike Zweig'a 21 Mayıs 1936'da yazdığı mektuptan). Yayıncısı Herbert Reichner ön baskılarla eserine dikkat çekilmiş olmasını belli ki gayet doğal karşılamıştır.

12 Mart tarihli mektubunda Zweig, Schorer'den kitabın ilk düzeltilerini okumasını rica eder; "Sizin önerileriniz doğrultusunda önemli ölçüde değişiklikler yapılabilir," der ve üzerinde düzeltmeler yapmasını ister:

... Her şeyden evvel, son bölümde, Kalvenizmin bugünkü hali ile eski, hoşgörüsüz hali arasında farklılığı açıkça göstermeye çalıştım.

Sekiz gün sonra Jean Schorer'in, düzeltmeleri "memnuniyetle" okuyacağına dair onayı üzerine yazdığı cevap mektubunda bu noktayı bir kez daha önemle vurgular.

Benim açımdan Calvin'e karşı da adil davranmak zor olsa da, çok önemli. Onun karakterinden dolayı değil, mantığı ve akli yüzünden gaddar davrandığının ortaya konması gerekir; son bölümde Kalvenizmin insanlığa yayıldıkça, bu sertliğini ve insanlık dışılığını zorunlu olarak yitireceğini vurguladım.

(20 Mart 1936 tarihli bu mektup Almanca yazılmıştır; Stefan Zweig, Schorer ile mektuplarını bundan böyle dönüşümlü olarak iki dilde sürdürür. Zweig'ın mektuplarından yapılmış, aşağıdaki alıntılar neredeyse tümü Almanca orijinalinden aktarılmıştır.) Kitabında Calvin'e ya da Kalvinizme karşı hakkaniyetle davranmamış olduğu endişesi sonraki haftalarda da zihnini kurcalamaya devam eder. 30 Mart 1936 tarihli mektubunda sürekli aynı noktaya geri döner:

Ben, özellikle son bölümde, kitabı, Serveto davası dolayısıyla Kalvenciliği yargılamak istediğime dair her tür yanlış anlamaya karşı koruduğuma bir kere daha dikkatinizi çekmek isterim. Kısa süre önce Renan'ın güzel bir sözünü buldum; bunu kendi kitabımda alıntılanak istiyorum: En katı Protestanlıktan, sonraları fikrî ve siyasi özgürlüğün doğmuş olmasının ne harika bir şey olduğuna; bunun başlangıçta dar bir kavim dini olan Yahudi dininden beklen-

medik şekilde bir evrenselliğin ve evrensel kardeşliğin doğmasına benzediğine dair bir söz.

Schorer düzeltme önerilerini gönderince, 20 Nisan 1936' da şöyle yazar:

Bu küçük yanlışları, tabii ki, Calvin'le ilgili bölümde bazı yerleri değiştirdiğim gibi daha önceden düzeltmiştim. Yanlış anlamaları engellemek amacıyla, onun şahsen acımasız biri olmadığına, aklıyla ve kendi iradesiyle kendini sert olmak yönünde eğittiğine dair küçük bir eklenti yaptım. Bütün ayrıntılar tarafımdan son noktasına kadar değiştirilecek ve yumuşatılacaktır

18 Nisan'da –bu mektup Zweig'in 20 Nisan tarihli mektubunu Cenevre'ye gönderdiği esnada yolda çakışmış olmalı– Schorer de ona, bu soruna dair bir şeyler yazmıştır:

Calvin'in karakter tahlilini elbette ki bütün güvenimle size bırakıyorum. Bu tasvir, sizin sanatsal sezgilerinizle biçimlenip esas hikâyeye bağlanan, granitten bir heykel gibi sert ve korkunç bir tasviridir. İkinci bölümün üçüncü ve dördüncü sayfalarından söz ediyorum. İsa'nın öğretilerini hayata geçirmek yerine Calvin'e hayranlık besleyenleri mutlaka ürkütecektir. Ama buna nasıl engel olunur? Fransız İsviçre'sinde, ruhban sınıfından olmayan binlerce ve binlerce okur, iyi kötü sizin fikrinizde olacak, o korkunç geçmişe geri dönmeye izin vermeyecektir.

Zweig buna 24 Nisan'da karşılık verir:

Mektubunuzun benim için ne kadar değerli olduğunu bilemezsiniz. Ben de bundan önce insanları dinî açıdan hayranlık duydukları şeyler yüzünden rencide etmemek için bazı yumuşatmalar öngördüm ve bu yerlerden birinde sözgelimi, "kimse onu gülerken görmemiştir" demek yerine, "onu nadiren gülerken görmüşlerdir," dedim. Kindarlığı en kınanması gereken niteliklerden biri saydığım için, tasvirimde Calvin'e karşı en küçük bir husumet beslediğim izlenimini uyandırmaktan kaçınmaya büyük önem verdim. Ve sanırım, burada yaptığım son rötuşlar, böyle bir kuşkuyu tamamen ortadan kaldıracaktır.

Bunlar belli ki kitabın birinci basımından önce Stefan Zweig'ın yaptığı son düzeltmelerdir; zira, "Yayıncım, kesin olarak 18 Mayıs'ta çıkacağına söz verdi; bu durumda ben, her zamanki gibi bazı gecikmeleri hesaba katarak Mayıs sonu diyorum," diye yazar (6 Mayıs'ta Schorer'e). Oysa kitabın teslimi için söylenen takvime uyulmuştur.

Kitabın, danışmanın eline olabildiğince çabuk ulaşması için bir nüshasının doğrudan yayınevinden gönderilmesini sağlar ve Londra'dan attığı tarihsiz bir mektupla teşekkürlerini iletir. Aynı mektupta ona neler hissettiğini de açıklar:

Ben şahsen, her kitap bittiğinde ondan koparım. Her şey yanlış, can sıkıcı, başarısızmış gibi gelir ve bu depresyon halı bir dönem sürer. Bütün nüshaları toplayıp yakmak isterim. Hakiki ve adil olmak müthiş derecede zor; öyle ki bütün anlatılar, acaba ağırlıkları yeterince dengeleyemedim mi, diye bende sonradan bir vicdan azabı yaratır.

Zweig'ın 22 Haziran'da Schorer'e yazdığına göre, İsviçre'nin Almanca konuşulan bölgesinde "şiddetli bir tepki" söz konusu olur:

Her şeyden önce Rudolf Schwarz kitaba saldırır. Önerisinin dayandığı nokta (21 Mayıs 1936'da, Kalvenci Reformu'nun 400. yılı dolayısıyla) İsviçre'nin ulusal onurunu temsil eden Calvin'in adının başlıkta yer almasından kaçınılmasıymış. Yeni bir baskı yaptıracak olursam, saldırı olarak algılanan bazı yerleri daha yumuşak ifade etmeliymişim; ama kısaca belirtiyim, insan iyi bir iş çıkarınca hırpalanmaya hazır olmalı. Kitap, hayranlık duyulmayı hak eden bu adamın (Castellio) yeniden canlanmasını sağlayacak bir etkiye sahipse eğer, birkaç tekme yemeye hazırım.

Yayınevinden kitap yollattığı dostları ve arkadaşları, olumlu tepki verirler. Her şeyden önce Stefan Zweig'ın sığınmacılara karşı tutumu böylece açıklık kazanır ve bu konudaki eleştirilerin arkası kesilir.

Ernst Weiss, Paris'ten (25 Mayıs 1936) şöyle yazar:

Sevgili Dostum

(Karşı tarafa olabildiğince hakkaniyetle davranarak) muaz-

zam bir cesaret gösterdiniz ve muazzam bir atış yaptınız. Karşı tarafı vurdunuz, ona isabet ettirdiniz... Bu kitapla ilk kez büyük bir eğitici oldunuz... Gösterdiğiniz şey, bir istisna değil ezeli diyalektik kuralının bir yönüdür. Bu tür kitaplar ölümsüz olmalı; çünkü konuları ölümsüz... Kitabınız, entelektüel dünyanın, birliğini korumadığı takdirde ne denli aşağılara düşebileceğini gösteriyor... Sizi yürekten selamlıyorum!

Ernst Weis

Thomas Mann Küsnacht'tan (30 Mayıs 1936) şöyle yazar:

Sevgili ve çok değerli Herr Stefan Zweig,

Uzun süredir sizin Castellio gibi, içeriğine ve biçimine kendimi bu denli kaptırarak heyecanla okuduğum bir kitap olmamıştı! Bu bir sansasyon, son derece heyecan verici, günümüze ait nefreti ve sempatiyi tarihsel bir nesne üzerinde odaklıyor ve bize şunu öğretiyor: hep aynı şey. Bu ise bir yandan umudu yıkarken diğer yandan umut vermektedir de. Castellio hakkında bir şey bilmiyordum, onu tanımış olmaktan dolayı gerçekten mutluyum; eskilere dönüp yeni bir dostluk kazanmış oluyorum. Kitabınıza ve size teşekkür ederim... Hane halkımdan ve benden iyi dilekler, içten selamlar.

Thomas Mann

6 Haziran'da *Vicdan Zorbalığa Karşı ya da Castellio, Calvin'e tükenmiştir*. Bu durum Stefan Zweig için yalnız çevirileri değil, kitabın tamamını sükûnet içinde gözden geçirmek için iyi bir fırsat olur; zira bu zaman zarfında bazı sayfalarda küçük tarih hataları konusunda uyarılmıştır ve Arjantin ile Brezilya'ya doğru ilk seyahatinden önce onları düzeltmek ister. 28 Mayıs 1936'da ve hazıranda tarih atılmamış mektuplarında Friderike Zweig'a böyle yazar:

Mesele şu ki, son düzeltmeleri okumadığım için Castellio'da bazı can sıkıcı hatalar kalmış... Rechner'in beni sıkıştırmasına izin vermem hataydı. Gelecek seferler, bütün kitaplarımı rahatça gözden geçirmek için onları bir ay süreyle düzeltide bekleteceğim.

Ancak şimdiki durum canını sıkımaya devam eder:

Castellio, çoğu insan üzerinde etki bırakıyor. Fakat bir karışıklık sonucu kiptadaki bir sayfa, tarihsel olmadığı izlenimi yaratıyor; bütün formayı yeniden bastırıyorum. Ama (gözden geçen) nüshalar çıkmış bile. bu iş çok zaman alıyor – bu gıdışle en değerli kitabım en ağır zulme dönüşecek.

(Muhtemelen mayıs sonunda Friderike Zweig'a). Basımın gerçekten düzeltilip düzeltilmediği ortaya çıkmamıştır.

Bu ilk basım Almanya'da satılamaz: 19 Mart 1936'da – Castellio satışa sunulmadan önce– Herbert Reichner'in Leipzig'deki kitap deposunda bulunan Stefan Zweig'a ait kitaplara, "Reich Başkanlığı'nın 28 Şubat 1933 tarihli talimatı üzerine halkın ve devletin korunması" gerekçesiyle el konmuştur. "Castellio Almanya'ya gölgesini düşüremedi; Avusturya'nın takas anlaşması olmadığı için şimdiye kadar bu soylu ülke üzerinden ulaşılan Macaristan, Polonya vs. de dağıtımı mümkün olmadı..." (Joseph Roth'a yazdığı tarihsiz mektup.)

Bir sonraki basımı –muhtemelen Richard Friedenthal tarafından bütün düzeltmeleri tamamlanmış olarak–ancak 1954 yılında, S. Fischer Verlag tarafından *Bir Vicdan Zorbalığa Karşı. Castellio Calvin'e Karşı* başlığıyla Berlin'de ve Frankfurt am Main'da yayımlandı.

Bu düzeltmeler, 1936 için tasarlanıp 1946'da yayımlanan Fransızca çevirisine de, Almancası ile aynı tarihte ortaya çıkan İngilizce ve Hollandaca çevirilerine de yetişti. Stefan Zweig bunlara başka bir başlık da belirlemişti: "*Kampf Um Einen Scheiterhaufen*" (Odun Yığını Etrafında Bir Kavga) ve alt başlık olarak "Castellio Calvin'e Karşı" Hollanda baskısı, *Strijd rond een Brandstapel*, İngilizcesi ise, *The Right to Heresy* olarak piyasaya çıktı.

Fransızca çevirisinin yayınından iki yıl sonra Stefan Zweig ve onun *Castellion contre Calvin ou Conscience contre Violence*'ı, tarikatçı Kalvenciler tarafından teolojik ve siyasi açıdan şiddetle saldırıya uğradı, "yergi" olarak nitelendi; ama en önemlisi, Jean Schorer bu yüzden azmettirici ve gammaz olarak yargılandı. Kitap, "XVI. yüzyılı aratmayacak bir kavga"yı alevlendirdi (Donald Prater).

1954'te, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanca çevirisi yeniden ortaya çıktığında Katolik bir eleştirmen şöyle bir fikir

ileri sürdü: "Bu kitap, kilise tarihini bilen olgun okurlara göredir." Protestan bir papaz, bir kilise dergisine yazdığı okur mektubunda, "Ben bunu kesinlikle protesto ediyorum," diye yazdı, "çünkü Zweig bariz bir biçimde tarihsel gerçekliği tahrif etmiş, bundan Calvin karşıtı bir hüküm ortaya çıkmıştır... Hristiyanlık bir ideoloji değildir." Bir başka okur ise şuna tepki verdi, "Yazarı bu kitabı yazmaya itmiş olabilecek motivasyonlara yüklenmek yerine kısa ve öz biçimde Zweig'in yanlışlarını yıkmak ve kaynaklara dayalı kanıtlarla karşı çıkmak daha iyi olurdu. Böyle bir şey olmadı, bu yüzden (*bütün* karakterler için çizilen tablolarla, burada mutlak anlamda bir nesnellik yoktur diyebilme hakkı mahfuz kalmak koşuluyla) Stefan Zweig'in Calvin tablosu tarihsel tarafsızlığa sadık olarak kabul edilmek zorundadır."

Hugo Hartung 1954'te eleştirisini şu sözlerle özetler: "Tesselli edici olarak baki kalan, özgür ruhun zaferidir; yüzyılları aşan (*bütün* direnişçilerin) zaferidir."

KNUT BECK

PROMPTE

ET SINCERE ·

IOHANNES · CALVINVS ·

ANNO · ÆTATIS · 53 ·

· R ·

Calvin'in 53 yaşındaki hali. René Boyvin'in gravürü, 1562.
(Ullstein Bilderdienst, Berlin)

Pierre Woeiriot'nun Calvin portresi. Recueil des opuscles Cenevre, 1566.
(Üniversite Halk Kütüphanesi Calvin Katalogu, Cenevre)

Castellio'nun portresi.
(Basel Üniversitesi Halk Kütüphanesi)

Serveto'nun portresi. C. Fritzsch'in gravürü.
(Zürih Merkez Kütüphanesi)

[illegible][illegible]

2/10/2017 10:00 AM

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

Cenevre'nin Antonio Lafreri'nin atlasında görünümü, 1570 dolayları.

Basel'in görünümü. Sebastian Münster'in *Cosmographia Universalis*'inden, Basel, 1550.

(Basel Üniversitesi Halk Kütüphanesi)

Traicté des heretiques,

*A sçavoir, si on les doit persecuter,
Et comment on se doit conduire
avec eux, selon l'aduis, opi-
nion, & sentence de plu-
sieurs auteurs, tant
anciens, que mo-
dernes,*

Grandement necessaire en ce temps plein
de troubles, & tres vtile à tous : &
principalement aux Princes & Ma-
gistrats, Pour cognoistre quel est
leur office en vne chose tant difficile,
& perilleuse.

La prochaine page monstrera les
choses contenues en ce Liure.

*Celuy qui estoit ne selon la chair, persecutoit
Celuy qui estoit ne selon l'Esprit. Gala. 4.*

On les vend à Rouen, par Pierre
Freneau, pres les Cordeliers.

1554

VİCDAN ZORBALIĞA KARŞI YA DA CASTELLIO CALVIN'E, OKURU FRANSIZ REFORMCU JEAN CALVIN'İN DİKTATÖRLÜĞÜNÜN HÜKÜM SÜRDÜĞÜ XVI. YÜZYIL CENEVRE'SİNE GÖTÜRÜR. CALVIN'İN FARKLI GÖRÜŞLERE GÖSTERDİĞİ TAHAMMÜLSÜZLÜK, HÜMANİST DİN ADAMI MIGUEL SERVETO'NUN RESMÎ ÖĞRETİYE TERS DÜŞEN GÖRÜŞLERİ NEDENİYLE ÖLÜM CEZASINA ÇARPTIRILMASIYLA ZİRVEYE TIRMANIR. TAM DA BU NOKTADA SEBASTIAN CASTELLIO, CALVIN'İN KARŞISINDA TARİH SAHNESİNDEKİ YERİNİ ALIR.

BU KİTAP, ZWEIG'IN, KENDİ YAŞAMINI BELİRLEYECEK NASYONAL SOSYALİZM DE DAHİL OLMAK ÜZERE TOTALİTER REJİMLERE YÖNELTTİĞİ BİR ELEŞTİRİ OLARAK DA ANLAŞILABİLİR. KATI İDEOLOJİLERİN BERABERİNDE GETİRDİĞİ TEHLİKELERİN GÖZ ÖNÜNE SERİLDİĞİ, İNSANCA YAŞAMAK İÇİN DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN, HOŞGÖRÜNÜN ALTININ ÇİZİLDİĞİ VİCDAN ZORBALIĞA KARŞI YA DA CASTELLIO CALVIN'E, BU ÖZELLİKLERİYLE EVRENSEL NİTELİKTE.